

avko kučinar

MARKSOLOGIJA I NJENE APORIJE

miladin korać

TEORIJSKA ANALIZA DRUŠTVENO-EKONOMSKIH
OSNOVA JUGOSLOVENSKOG PRIVREDNOG
SISTEMA

branko horvat

SOCIJALISTIČKA ROBNA PROIZVODNJA

ojša popov

GRANICE VLASTI I MOGUĆNOSTI SOCIJALIZMA

velimir zeković

PROBLEM EKSTRADOHOTKA U NAŠEM SISTEMU
PRIVREĐIVANJA

a bogdanović

NA LEDIMA TIGRA (OD PAPIRA?) ILI:
RATNI FILM KAO FUNKCIJA IDEOLOGIJE

podan novaković

ŠTRBAC

ks horkhajmer

MOĆ I SAVEST

plaž bošković

O SVOJINI I NESVOJINI U SAMOUPRAVNOM
SOCIJALIZMU

ČASOPIS ZA DRUŠTVENU KRITIKU I TEORIJU

10

OKTOBAR

1 9 6 8.

GODINA IX

GLAVNI

I ODGOVORNI UREDNIK

božidar perković

ČLANOVI REDAKCIJE

života dorđević
jagoš durić
dr aleksandar kron
zdravko kućinar
rade kuzmanović
dr ljubomir madžar
miloš nemanjić
dr branko pavlović
milorad savićević
velimir tomanović
dr aleksandar vacić
vučina vasović
milan vlajčić
milan vojnović

SEKRETAR REDAKCIJE

dragan sibić

LEKTOR

zora maksimović

KOREKTOR

olga martinović

KORICE

bole miloradović

gledišta

10

GODINA IX, OKTOBAR 1968.

Časopis izlazi svakog meseca izuzev jula i avgusta. Rukopisi se ne vraćaju.

IZDAJE

Beogradski univerzitet i Centralni komitet Saveza omladine Srbije.

ADRESA

„Gledišta“, Beograd, Kralja Milutina 8, poštanski fah 830, telefon 24-481

PRETPLATA

za 1968. godinu

Cena pojedinom primerku je 8 novih dinara. Godišnja pretplata: za našu zemlju 80 novih dinara, za individualne pretplatnike 40 novih dinara, za studente i učenike 25 novih dinara. Za inostranstvo 160 novih dinara. Narudžbine prima redakcija „Gledišta“, žiro račun broj 608-8-864-4.

STAMPA

Grafičko preduzeće „Slobodan Jović“ — Beograd, Stojana Protića 52.

zdravko kučinar
MARKSOLOGIJA I NJENE APORIJE 1277

dr miladin korać
TEORIJSKA ANALIZA DRUŠTVENO-
-EKONOMSKIH OSNOVA JUGOSLO-
VENSKOG PRIVREDNOG SISTEMA 1299

dr branko horvat
SOCIJALISTIČKA ROBNA PROIZVOD-
NJA 1321

nebojša popov
GRANICE VLASTI I MOGUĆNOSTI
SOCIJALIZMA 1331

dr velimir zeković
PROBLEM EKSTRAĐHOTKA U NA-
ŠEM SISTEMU PRIVREĐIVANJA 1349

Z A P I S I

zorka antonijević
INFORMISANJE U PROIZVODNIM
RADNIM ORGANIZACIJAMA U USLO-
VIMA SAMOUPRAVLJANJA 1361

žika bogdanović
NA LEDIMA TIGRA (OD PAPIRA?)
ILI: RATNI FILM KAO FUNKCIJA
IDEOLOGIJE 1368

slobodan novaković
ŠTRBAC 1378

H R O N I K A

dr ivo fabinc

UZ PRVE BROJEVE „EKONOMSKE
MISLI“ 1387

P R E V O D I

maks horkhajmer

MOĆ I SAVEST 1391

P O L E M I K A

dr blaž bošković

O SVOJINI I NESVOJINI U SAMO-
UPRAVNOM SOCIJALIZMU 1397

P R I K A Z I

dragutin marsenić

SUMARNA ANALIZA PRIVREDNIH
KRETANJA I PRIJEDLOZI ZA EKO-
NOMSKU POLITIKU 1403

brana marković

PRILOZI ZA ISTORIJU SOCIJALIZMA 1407

čedomir štrbac

RADNIČKI I NACIONALNOOSLOBO-
DILAČKI POKRETI 1412

velimir filipović

NEUSPEH JEDNE KRITIKE 1414

sreten petrović

KAETE HAMBURGER: PHILOSOPHIE
DER DICHTER 1417

milan vlajić

ERIH AUERBAH: MIMESIS — PRI-
KAZIVANJE STVARNOSTI U ZAPAD-
NOJ KNJIŽEVNOSTI 1421

Č A S O P I S I

vera ikononova i

tatjana popov

IZ DOMAĆIH ČASOPISA 1425

SAOPŠTENJE O REZULTATIMA PRVOG NA-
GRADNOG KONKURSA „GLEDIŠTA“

1449

arh. vladislava vacić

VINJETE

zdravko
kučinar

MARKSOLOGIJA I NJENE APORIJE

Stvarne mogućnosti i teškoće razumevanja Marxovog dela, aktuelnosti njegove misli, mogućnosti da se i teorijski i praktično utemelji jedan nov način ljudskog opstanka vezane su ne za slovo Marxovog dela i sve ono što je stvorila dosadašnja marksologija, nego, pre svega, za samu sudbinu pokreta koji je preuzeo ulogu da realizuje zahteve koje izražava Marxovo delo. Mimo uspeha i promašaja tog pokreta, palijativa koje nudi na putu ljudske emancipacije, umesto nje same, i ne može se do kraja razumeti ni sudbina Marxovog učenja ni nastanak marksologije, kao ni jačanje zahteva za vraćanjem autentičnom Marxu, svojevrtni „zurück za Marx”.

Taj zahtev se pojavio i u literaturi i u praksi socijalizma. „Marx i pored reputacije koju uživa — a možda baš i zahvaljujući njoj (podvukao Z. K.) — očekuje da bude rehabilitovan”, upozorava M. Rubel na početku svoje biografije Marxa.¹⁾ A. Šaf smatra da ta rehabilitacija otkriva Marxa borca za slobodu ljudske jedinice, za ljudsku sreću u socijalizmu, koji i jeste jedna nova teorija i praksa ljudske sreće. Kako ova tvrdnja može da izgleda banalna, Šaf odmah upozorava da su sva velika otkrića banalna ex post i da je istorija socijalizma bila zaboravila tu prostu istinu. Položaj čoveka ne samo u kapitalističkom svetu već i u socijalizmu prouzrokovao je pravu eksploziju problematike čoveka,

¹⁾ M. Rubel, Karl Marx. Essai de biographie intellectuelle, Paris, 1957, str. 14. (Prema: A. Šaf, Marksizam i ljudska jedinica, Nolit, 1968, str. 23).

pa se tu i mora tražiti pravi razlog promene optike u gledanju na Marxa.²⁾

Ali nije slučajno što se, s druge strane, i među marksistima javlja uverenje o promašenosti bilo kakvog vraćanja Marxu danas. Takvi marksisti smatraju da bi to, u suštini, bilo vraćanje učenju koje je odigralo svoju ulogu u nastanku međunarodnog radničkog pokreta, učenju koje može u uslovima 20. veka da bude više dogma negoli stvarna inspiracija. Povratak Marxu je za njih izum građanske marksologije.

Pitanje je ozbiljno i sudbonosno, jer se mora dovesti do svesti samog pokreta to da li su Marxovo učenje i zahtevi tog učenja prevaziđeni ili se, međutim, nameće zahtev za prevazilaženjem jednog stanja u kome se umesto socijalne odvija politička revolucija, umesto ljudske odvija politička emancipacija, umesto ljudske zajednice i dalje postoji otuđenje i egoizam, umesto proleterskog internacionalizma deluje grubom državnom silom. Umesto saznanja da bi revolucionarnom, a ne samo literarnom akcijom, trebalo aktuelizirati Marxa i vratiti se njegovoj izvornoj misli još se u mišljenju koje se utopilo u fakticitet palijativa revolucije javlja otpor prema vraćanju Marxu. Ovaj otpor samo potvrđuje apologetičnost, ideološku prirodu tog mišljenja. Međutim, sve dok društvo stoji pred zadatkom pretvaranja političke u ljudsku emancipaciju, Marxovo učenje ostaće aktuelno i savremeno. To što ti zahtevi 19. veka koje je Marx otkrio i jasno filozofski izložio, ostaju zahtevi i 20. veka, pokazuje samo da 20. vek i pored svog celokupnog tehničkog progressa nije doveo do ostvarenja ljudske emancipacije i nije bacio Marxovu misao u riznicu istorije i muzej njenih rekvizita. Marxova kritička misao pomaže samo da otkrijemo surrogate i lažnost svih njenih principijelnih prevazilaženja u vremenu koje nije ispunilo ni njene zahteve. Aktuelnost Marxove misli može se jedino razumeti iz aktuelnosti ljudske emancipacije u današnjem svetu i postojećem socijalizmu. „Svakako izvorni marksizam sadrži u svojoj prošlosti još toliko mnogo budućnosti koja nije obezbažena; izgleda da ono što se misli pod poboljšanjem svijeta, još uvijek predstoji našem tako držećno savršenom svijetu.”³⁾

Odgadanjem socijalne revolucije politička vlast proletarijata vodi opet samo učvršćivanju države i političkog društva. Logičko, suštinsko, sadržajno, razlikovanje političke i socijalne revolucije ne daje nikakve osnove njihovom vremenskom i strategijskom raz-

²⁾ Vidi: A. Šaf, *ibid.*, str. 24.

³⁾ Ernst Bloch, *Uspravan hod, konkretna utopija* — Uz 150-godišnjicu rođenja Karla Marxa, "Pregled", časopis za društvena pitanja, br. 5/6, Sarajevo, 1968, str. 446.

dvajanju. Dosadašnji razvoj socijalizma to nesumnjivo potvrđuje.

hvatanje o razdvojenosti političke i socijalne (ljudske) revolucije je ideologija socijalističke birokratije. Ta ideologija je sasvim ispod nivoa Marxovog mišljenja, izgovor za etatizaciju i odlaganje samoupravne integracije društva. Nigde marksistička „marksologija“ ne pokazuje tako jasno da je ona samo svest jedne krive prakse.

ada je socijalizam kao pokret počeo u socijalizmu kao poretku da promašuje ostvarenje ideje socijalizma kao ljudske zajednice slobodnih individua, pojavljuje se zahtev povratka Marxu, izvornom, autentičnom, samo kao izraz zahteva za povratak samog pokreta na puteve ljudske emancipacije. Društveni razvoj je diktirao lektiru onim misliocima koji su bili na nivou njegovih zadataka. Ovaj zahtev se javlja iz logike razvoja pokreta socijalizma kao klasno — svesnog izbijanja proleterskog klasnog protiv parcijalnog, političkog, birokratskog i tehnokratskog interesa.

imer teorijskog povratka Kantu, „zurück zu Kant“ koji je zahvatio marksiste Druge internacionale, ostaje instruktivan. Ovde su pad klasnog interesa, napuštanje revolucije, rascep teorije i prakse vodili traženju jedne etike Kantovog tipa i jednom socijalnom apriorizmu. Tako je i ta struja, to nastojanje, rezultirala iz krize pokreta, a nije bio čist proizvod teorije i slučajno odabrane lektire. Samo, dok je povratak Kantu u marksizmu i socijalizmu jasno pokazao i produbljivao njegovu krizu, tendencije povratka izvornom Marxu su, međutim, pokušaj prevazilaženja krize i socijalizma kao pokreta i marksizma kao teorije. U tom pravcu javila se i obnova Hegela sa obnovom dijalektike u doba revolucionisanja radničkog pokreta u vreme oktobarske revolucije (Lenjin, Lukács, Korsch).

marksiste koji vrednost Marxovog učenja vide samo u tome koliko ono može da daje sredstva neposredne političke operative, koliko može da „radi“ unutar postojećeg poretka socijalizma, koliko može da se koristi i razrađuje za svakodnevnu upotrebu, istorija marksizma i socijalizma sve više postaje paleontologija revolucionarnog mišljenja i zato potceunjena, zapostavljena ili ignorisana. Pobede revolucija koje su išle za tim da uspostave socijalističko društvo bile su najveća inspiracija za osvežavanje i razvoj marksističke misli. Ali stvarni pad teorije koji je usledio, nasuprot očekivanju i realnim šansama za njen procvat, dâ se najbolje objasniti — kako je to ispravno i oštroumno, sažeto, rekao Lukács — izdizanjem taktike na nivo teorije! A izdizanje taktike na nivo teorije je uvek abdikacija od teorije i utapanje u pragmatizam slepe taktike, ogoljavanje socijalizma, nepoverenje prema kritičkom i slobodnom

MARKSOLOGIJA
I NJENE
APORIJE

mišljenju. Takva praksa razvija se uporedo sa ne-shvatanjem kritičke prirode Marxove misli. Međutim, nijedno bitno pitanje marksizma, bez obzira na to što je formulisano pre jednog veka, nije izgubilo svoju aktuelnost.⁴⁾

Istorijski pristup marksizmu samo je vid njegove problemske elaboracije.

Uviđajući da razvitak marksizma (pa i same interpretacije Marxovog dela) doživljava cepanje u više struja, deleći i nastavljajući tako sudbinu hegelovstva, još je Korsch ukazao da to nije posledica mogućih značenja dela ili njegovih protivrečnosti, nego više rezultat stanja i mogućnosti pokreta koji je prihvatio Marxovu misao kao rukovodstvo u svojoj akciji. U svakoj verziji marksizma pokret je izražavao svoje stanje, mogućnosti i istorijsku perspektivu. Zato nas je već Korsch upozorio na aktuelnost potrebe da se i samo „materijalističko shvatanje istorije istorijsko-materijalistički objasni“, ne samo u svom nastanku u Marxa već u svom daljem razviku.

Ovaj zahtev ostaje i dalje pred nama. Ali valja napomenuti da su ga u jednom drugom smislu isticali kritičari marksizma. Ovi su smatrali da bi u polemici sa marksizmom ovog trebalo samo navesti da svoje stanovište primeni i na sebe samog — pa će tako sâm marksizam naći da je on jedna ideologija u re-

⁴⁾ Prilika je da se u ovom kontekstu odgovori na tri primedbe Mihajla Nikolića (vidi: Gledišta, br. 1, 1968) upućene mojoj reči u diskusiji „Filozofija u savremenom društvu“ (Gledišta, br. 67, 1967). Nikolić najpre kritikuje stav da je „Marxova misao misao građanskog društva“. Taj stav M. N. shvata kao tvrdnju da je Marx buržoaski mislilac (!) pa vrši ispravku intervencijom koja hoće da kaže da je marksizam kritika, „misaona negacija“, kapitalističkog društva, podučavajući nas i zadužujući tim otkrićem!

U pitanju je namerni nesporazum, ali bih ipak podsetio svog kritičara da je još Lukács 1923. pisao: „Istorijski materijalizam znači Selbststerkentnis kapitalističkog društva“ (Geschichte und Klassenbewusstsein, str. 235) — (o čemu će kasnije još biti reči). Tome bismo dodali da je Marx kapitalističko društvo posmatrao kao najviši, najrazvijeniji, oblik klasnog društva. Zato je Marxovo saznanje o univerzalnoj porobljenosti čoveka u kapitalističkom (tj. klasnom) društvu neodvojivo od stanovišta o ljudskoj univerzalnosti i oslobođenju svih čovekovih snaga u besklasnom društvu. Istina o kapitalizmu i njegova kritika padaju kod Marxa ujedno. Sam Marx je jasno rekao (u Pogovoru II izdanja Kapitala) da dijalektika nije samo „razumevanje postojećeg“, nego da „u pozitivno razumevanje postojećeg stanja unosi i razumevanje njegove negacije, njegove nužne propasti...“ Zato ako smo tvrdili da je Marxova misao misao građanskog društva, onda je ona kao dijalektička misao, naravno, i kritika, „misaona negacija“ građanskog (i svakog klasnog) društva i misao stvarnog ljudskog oslobođenja.

Marksizam ne polazi od podvojenosti faktičkog i vrednosnog, on ne traži da se stvar „opiše“ pa podvodi pod normu, „kritikuje“. Kapital nije anatomija građanskog društva odvojena od kritike tog društva — koja naknadno pridolazi, pozivajući se na neke po sebi važeće norme.

Zato prva primedba M. N. u stvari nas i ne pogađa i naši stavovi se u tom i ne razlikuju. Naš kritičar bi samo više voleo da se na početku svake knjige štampa abeceda, da se u svakom tekstu iznesu pretpostavke i da se expressis verbis ponovi i ono oko čega se, valjda, svi slažemo.

Druga primedba ne pogađa moje izlaganje jer sam jasno istakao mogućnost da se ide dalje od Marxa, čak sam naglasio tu zadaću, samo što to nisam vezivao za „vreme“ nego socijalne procese koji mogu biti inspirativni za takve korake — prevazilaženje građanskog društva i surogata socijalizma.

Ja nisam namerno to vremenski precizirao. Ostavljanjem te zadaće za budućnost samo sam istakao da ovo naše doba ima još da poradi na realizovanju Marxove (proletersko-ljudske) filozofije.

Što se tiče treće primedbe, složili bismo se da nema razvoja socijalizma bez razvoja filozofije samo ako se filozofija shvati kao misao revolucije i kritičkog prevazilaženja svakog parcijalnog oslobođenja čoveka, ali ne mislimo da će socijalizam nešto dobiti iz saveza sa filozofijom koju preporučuje M. N. čije su glavne teme: „praksa kao kriterijum fizikalnog saznanja“, „znak i uzrok“ itd.

du drugih, a ne naučno-filozofska istina. To stano-
vište, tipično marksološko, izrazio je i Joseph
Schumpeter, zaključivši da radničke ideologije nisu
ni bolje ni gore od drugih. Na ovakve pokušaje da
se marksističko stanovište olako odbaci ukazao je
Lukács i pokušao da ga opovrgne svojim esejom
„Promena funkcije istorijskog materijalizma”, tako
što je važnost istorijskog materijalizma ograničio
na epohu kapitalizma.

Ima dovoljno razloga da se i Lukácsovo rešenje podvr-
gne kritici. Ovde bismo ukazali na interesantan čla-
nak G. Cohena, koji se vraća ovom pitanju s name-
rom da koriguje Lukácsa, čime se, doduše, to pita-
nje još ne stavlja *ad acta*.⁵⁾

Ono što nam se čini mnogo važnije — u vezi s pomenu-
tom primedbom građanske kritike marksizma, jeste
to da je marksistička misao jednim svojim delom
sledila razvoj koji nije išao za temeljnim oslobođe-
njem čoveka pa je i sama izrazila jedan partikularni
interes i time ostala ideološka (u smislu „Nemačke
ideologije”). Utoliko pomenuta građanska kritika,
kao ona Schumpeterova, pogađa takav marksizam.
Jer, umesto interesa proletarijata kao klase u svom
samoukidanju i samoemancipovanju, ova misao je
izrazila interes jednog sloja, osamostaljene političke
moći, u svom samokonstituisanju u kastinsko-klasnu
strukturu — pa je takva misao nužno ideološka i na
nju, zaista, treba samo „primeniti materijalističko
shvatanje istorije” pa da se pokaže sva njena ideolo-
gičnost. Ovo još ne znači da se prosto odbacuje
Lukácsovo rešenje, iako se pokazuje da „istorijski
materijalizam” „važi” za analizu savremenog socija-
lizma i njegove svesti — kao što se ono sasvim i ne
prihvata. U smislu već učinjene napomene čini nam
se Lukácsovo rešenje nedovoljnim zbog sužavanja
pojma istorijski materijalizam — koji je kod njega
izjednačen s marksizmom pošto je tada odbacivao
dijalektički materijalizam. Marksizam kao *Selb-
sterkenntnis* kapitalizma je, međutim, *Selb-
sterkenntnis* klasnog društva u njegovom naj-
razvijenijem obliku. Imajući u vidu metodološki
značaj Marxovog upozorenja da je anatomija čoveka
ključ za anatomiju majmuna, možemo važenje
Selbsterkenntnisa kapitalizma protegnuti
na sve klasne formacije društva. Ali kako je u tom
Selbsterkenntnisu kapitalizma data *eo
ipso* kritika porobljenosti, otuđenosti stvarnih
ljudskih snaga u fetišiziranom i postvarenom rob-
nom svetu, marksizam je jedna filozofija oslobođe-
nja čoveka. Filozofija koja otkriva univerzalnu po-
robljenost čoveka je filozofija o univerzalnomo oslo-
bođenju čoveka i istinska filozofija slobode.

MARKSOLOGIJA
I NJENE
APORIJE

⁵⁾ G. Cohen, Radnici i Riječ ili Zašto je Marx imao
prava smatrati da ima pravo, „Praxis”, br. 4, 1968,
str. 406—421.

Da li se i šta se menja u funkciji filozofije u procesu oslobađanja čovečanstva, važno je pitanje marksističke filozofije i mora takođe imati svest o tom problemu. Lukácseva je zasluga što ga je postavio i pokušao rešiti sa stanovišta jedne revolucionarne situacije koja je to pitanje postavila praksi socijalističke revolucije. Ali teorija ne sme da zaboravi ono što praksa može da zaboravi.

Do danas je mnogo marksologa pisalo o socijalnoj osnovi nastanka Marxovog učenja, donoseći u svojoj pedanteriji i one najsitnije podatke o razvoju Rajnske oblasti da bi se što bolje shvatio nastanak Marxovog učenja (što, doduše, nije smetalo tome da se sasvim promaši njegov smisao), a da se nisu ozbiljno potrudili da sagledaju i globalna društvena kretanja od kojih je zavisila sudbina marksizma kao ideje i pokreta, da isti princip istraživanja primene i na razvitak marksizma.

Uz ovo ostaje i druga zadaća. Ova, moderno rečeno, „sociologija marksizma” mora da se dopuni i „sociologijom marksologije”, jednom socijalnom istorijom interpretacija marksizma. Ove zadaće kao da je svesna jedino jedna grana buržoaske marksologije, koja se razvija pod imenom sovietska, doduše, sasvim politički usmerena.⁶⁾

Marksologija, kako ističe P. Lutz, i sama više ne ostaje na tome da otkriva strukturu mišljenja K. Marxa u socijalno-istorijskim okvirima njegovog vremena, nego se okreće analizi i interpretaciji samih interpretacija Marxa kao „jednom dinamičnom totalitetu”.⁷⁾ Proširujući svoj predmet marksologija, na žalost, ostaje najčešće u problemima koje je sama konstruisala, udaljavajući se od stvarnih problema koji su vezani za Marxovo mišljenje i menjajnje savremenog sveta.

Ambicije i rezultati ovakvog bavljenja Marxom, marksizmom i postojećim socijalizmom su vrlo različiti. Od neprijateljske i antikomunističke kritike koja se odvija i van okvira naučne argumentacije (kao i sama apologija), ova marksologija se razvijala

⁶⁾ U tom smislu rađaju se i instituti za istraživanja socijalizma kao po-
retka, i to pre svega socijalizma u SSSR. Međutim, vremenom se interes
širi na sve oblike socijalizma, tako da skoro možemo da govorimo o jed-
noj novoj ne samo sovietskoj već i jugoslavskoj, kubanici i sl.
Poznato Evangelističko studijsko društvo, koje izdaje *Marxismus-
studien*, još u uvodniku uz prvi broj (od E. Metzkea) pita se: „Šta mi
u Nemačkoj znamo o marksizmu u Francuskoj, u Italiji, u Jugoslaviji?”
(*Marxismusstudien, Schriften der Studiengemeinschaft der
Evangelistischen Akademien*, J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], Tübingen, 1954,
Vorwort, S. IX).

Interesantno je da se iz istraživanja samo sovjetskog socijalizma prelazi
i na ostale njegove savremene oblike onda kada oni i sami postaju samo-
stalniji i originalniji. Tako se jugoslovenski marksizam više ne posmatra
kao varijanta staljinizma (npr., u knjizi L. Vrtačića, *Einführung
in den jugoslawischen Marxismus-Leninismus. Veröffentlichungen des
Osteuropa — Instituts Universität Freiburg,
Schweiz*, Hrsg. v. Dr J. M. Bochenski, Dordrecht-Holland, 1963), nego se čak
govori o „novom filozofskom kontinentu” koji čuva i nastavlja tradiciju
evropskog mišljenja i danas postaje inspirativan u svetskim razmerama (A.
Künzli u „Zürcher Tagesanzeiger” povodom Korčulanske letnje škole).

⁷⁾ Peter Lutz, *Zur Situation der Marxforschung in
Westeuropa*, u: „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsy-
chologie”. Köln, No 3/1957, str. 447.

i pokušava da se predstavi i kao zaštitnik autentičnog Marxa i marksizma nasuprot njegovoj krivoj, oficijelnoj i dogmatizovanoj verziji koja se realizuje u jednoj etapi razvitka socijalizma kao državnog poretka. Samo u slučajevima kada se izučavanje marksizma kroz realizaciju socijalizma izdizalo iznad antikomunističke marksologije, dolazilo se i do vrednijih kritičkih analiza koje svako proučavanje razvitka marksizma mora imati u vidu.⁸⁾

MARKSOLOGIJA
I NJENE
APORIJE

Najnovija građanska marksologija, izlazeći sve više iz okvira same interpretacije Marxa, izlazi i iz jednostrane antikomunističke kritike marksizma. Sve više se okreće problemima marksizma i preuzima ih kao svoje probleme. Građanska marksologija i sama počinje da se bavi otuđenjem građanskog sveta i mogućnostima uspostavljanja humanijeg društva, ostvarenjem celovitog čoveka i sl. U tom ne zaostaju ni sami teolozi, kojima je sve više stalo do dijaloga sa marksistima. Jedan deo hrišćanskih interpretacija marksizma pokušava da pokaže da hrišćanstvo i marksizam stoje, u stvari, mnogo bliže nego što se na to ikad i pomišljalo.⁹⁾ Međutim, bitna slabost ove marksologije je u tom što će sva ova pitanja za nju ostati samo teorijska, a ne i praktična.

Marksološka produkcija danas je tako obilna i raznovrsna da je svaki pokušaj da se još šta kaže o Marxu i primeni njegov način mišljenja, izložen teškom bremenu ove literature koja formira jednu svest i način shvatanja.

Analogno grananju radničkog pokreta i traženju različitih puteva realizacije jednog humanijeg društva, javlja se i različitost struja u marksizmu koja ide i do divergencija čak i u temeljnim pitanjima. Stoga je razumljivo otkud raznovrsnost interpretacija Marxovog učenja i marksizma. Situacija postaje takva da je sve teže snaći se, ako se polazi, pre svega, od teorije i literature. Ovu situaciju K. Axelos je opisao rečima „niko više ne zna šta je marksizam”, čime najbolje izražava i zbunjenost same marksologije.¹⁰⁾ Međutim, i Lukács, kao najznačajniji živi svedok lomova i zaokreta u marksizmu u

⁸⁾ Vidi: Herbert Marcuse, *Die Gesellschaftslehre des sowjetischen Marxismus*, Luchterhand, Neuwied, 1964.

⁹⁾ Sve su češći susreti i diskusije između hrišćanskih teologa i marksista. Vid.: npr., od novijih knjiga: *Christentum und Marxismus heute*, Hrsg. v. Erich Kellner (Gespräche der Paulus-Gesellschaft), Europa Verlag, Wien, Frankfurt, Zürich, 1966; *Disputation zwischen Christen und Marxisten*, Hrsg. v. Martin Stöhr, Chr. Kaiser Verlag, München, 1966.

U saopštenju „Revolucija i hrišćanstvo” u Korčulanskoj letnjoj školi avgusta 1968, G. Nanning je zastupao tezu da je dužnost hrišćanstva danas da pomaže socijalnu revoluciju, čak i onu nasilnu i krvavu u zemljama gde se ona ne može drukčije da izvede. Konceptije katoličke crkve o pomoći socijalnoj revoluciji u Latinskoj Americi su praktično prihvatanje ovakvih stavova i zaslužuju punu pažnju marksista. U ovom pogledu interesantna je i diskusija koju je pomenuti Nanning organizovao 8. aprila 1968, u Beču u organizaciji izdavačke kuće Neues Forum.

¹⁰⁾ K. Axelos, *Karl Marx... u: "Les lettres nouvelles"*, No 52. S 322, Paris 1957. Navedeno prema: Z. Munišić, *Marksizam i filozofija*, "Gledišta", br. 1, Beograd 1968.

kojima je i sam učestvovao i ostavio istorijskog traga, upozorava da smo „izgubili marksizam“ i „da ga nanovo treba naći“.¹¹⁾

Elaboracija Marxovog misaonog nasleđa i istorije njegovog delovanja i razvijanja, posebno aktuelnog značenja, stoji danas pred zadatkom otkrivanja pristupa koji bi se, pre svega, maksimalno kritički distancirao od gotovo svega onog što je takozvana marksologija stvorila u svom produktivnom bavljenju Marxom — i prepoznao sav onaj interpretativni nanos kojim se životnost i aktuelnost Marxove misli svodi na mrtav predmet jedne struke ili apologiju jedne prakse. Reč je, dakle, o prevazilaženju jednog načina mišljenja. U mišljenju građanskog sveta nemoguće je razumeti kritiku tog sveta koja bi išla za tim da ga transcendirira. Zato pre bilo kakvog obraćanja Marxovom delu treba ukazati na ograničenost marksologije pre nego što se pokažu njeni stvarni rezultati. Marksologija je karakterističan vid gubitka marksizma.

Termin marksologija već se uveliko odomaćio pre svega u Francuskoj i Nemačkoj, pa nam ga preporučuje i F. Cengle, u osvrtu na marksologiju Iringa Fetschera, sa željom da se ovaj termin i u nas odomaći.¹²⁾ Protiv njegove upotrebe ne bi trebalo imati ništa već i zbog toga što je pojava koju on označava već uveliko stekla pravo građanstva. Neophodno je pojave nazvati pravim imenom da bismo se lakše oslobodili nekih zabluda. Mnogo više je za preporuku to da se jasno sagleda šta je marksologija, da se precizira pojam marksološkog — naročito u odnosu prema marksizmu. Ono što sigurno nije za preporuku, to je marksološki način mišljenja.

U pojmu marksologije moraju se napraviti distinkcije. Marksologija u užem smislu (Marxova intelektualna biografija, Marxinterpretation, Marxstudien, Marxforschung, Marxologie) ograničena je, pre svega, na interpretaciju Marxovog učenja, a u širem smislu (Marxologie kao Marksismusstudien) može se govoriti o marksologiji koja ne ostaje samo na interpretaciji Marxovog učenja, nego se bavi i razvojem marksizma pa i sama preuzima probleme Marxovog dela i kasnijeg marksizma i bavi se njima bilo u nameri da ih u svojoj interpretaciji prepostavi načinu interpretiranja u marksizmu (pre svega, oficijelnom) — u smislu stava već pomenutog P. Lutza — bilo da svoja rešenja nudi kao jedino ispravna i verna duhu marksizma. Ali bitno je da se marksologija sve manje razlikuje od marksizma po predmetu interesovanja i bavljenja. Ono što

¹¹⁾ G. Lukács, u Razgovor s Lukačem, „Gledišta“ br. 4, 1965, str. 628. (Prevedeno iz italijanskog časopisa „Contemporaneo“, No 2, 1965).

¹²⁾ Vidi: F. Cengle: Marksologija Iringa Fetschera, u: „Pregled“, časopis za društvena pitanja, br. 6/7, Sarajevo, 1968, str. 571.

čini razliku principijelnom jeste metod, a to znači ne samo pristup predmetu već i rezultat istraživanja. Tog i mnogi „marksisti“ nisu bili dovoljno svesni pa su i sami ostali u okvirima marksološkog, dakle, građanskog načina mišljenja.

Ukoliko bi se radilo samo o interpretaciji Marxovog dela sa građanskih ili marksističkih pozicija, bilo bi moguće govoriti o marksologiji — građanskoj i marksističkoj — jer im je predmet isti. Međutim, kako marksologija sve više preuzima celokupnu problematiku marksizma, okrećući se osnovnim teorijskim i praktičnim pitanjima stvaranja jednog novog društva i humaniteta, čineći to uz korišćenje Marxovog dela, ali s pozicija građanskog mišljenja — ili mišljenja koje bitno nije savladalo građanski horizont — čini se da je potrebno praviti razliku između marksološkog i marksističkog, jer je ona metodološka i principijelna. Umesto da samo u interpretaciji Marxa razlikujemo građansku i marksističku poziciju, unecemo tu distinkciju i u „marksizam“ — pa ćemo razlikovati marksologiju i marksizam. Doduše, u marksizmu ostaje potreba da se stalno vraća i na svoje izvore (interpretacija Marxovog učenja) i dosadašnju svoju istoriju u rešavanju aktuelnih problema čoveka i istorije, ali zbog toga nije potrebna nikakva nova — logija za svaki od ta tri momenta jednog jedinstvenog misaonog napora.

Međutim, razumevanje svega onog što je marksološko omogućava nam da prevaziđemo one lažne dileme i teškoće koje danas postoje u sklopu nesporazuma oko marksizma. Pomenimo samo, kao primer, S. Landshuta. U svom poznatom pokušaju jedne interpretacije Marxa, koja je imala uticaja, Landshut ističe kao svoje otkriće, koje bi trebalo da iz osnova izmeni razumevanje ne samo Marxa već i marksizma: „Nije reč, dakle, o tom da je uvid u postojeći proletarijat bio pretpostavka za formulisanje istorijskog materijalizma... nego obratno: istorijski materijalizam... je pretpostavka za saznanje uloge proletarijata.“¹³⁾ Nasuprot koncepciji da je marksizam puki odraz, propratna pojava nastanka proletarijata u Nemačkoj, Landshut je došao do tog da je on logička konstrukcija na temelju Hegelove filozofije. Obe koncepcije su, u stvari, na tragu istine, ali je u svojoj jednostranosti sasvim promašuju, jer Marx nije napravio tu „logičku konstrukciju“ na temelju Hegela dok nije upoznao stvarno stanje proletarijata, kao što ni ulogu proletarijata nije razumeo bez dijalektičkog razrešavanja njegovog položaja. Spekulativističko i empirističko tumačenje Marxa sudaraju se a da Marx i njegovo razumevanje, u stvari, ostaju netaknuti.

MARKSOLOGIJA
I NJENE
APORIJE

¹³⁾ Karl Marx, Der Historische Materialismus. Bd. I, Einteilung, XXXV, Kröner Verlag, Stuttgart, 1952.

Zarobljena u ovakve aporije, vrteći se u njima, marksologija kao struka proizvodi sve dalje i dalje teškoće kao *raison d'être* svog postojanja, umanjujući svoje šanse da shvati suštinu, epohalno i aktualno značenje onog misaono-praktičnog stremljenja koji pokušava učiniti svojim predmetom.

Ako nasuprot marksizmu stoji marksologija, onda ne možemo razlikovati tzv. „građansku” i „marksističku” marksologiju, kao suprotne pojave, samo zbog toga što ova druga gaji iluzije o sebi da je marksistička i da nema ništa zajedničko sa „građanskom” marksologijom. One imaju zajedničku suštinu, a razlika je političko-ideološke prirode. Obe ne sagledavaju celinu Marxovog dela, nego grade na njegovim elementima suprotstavljajući jedne drugima. Takav odnos prema učitelju Marx je ismejao još kao mladić na završetku svojih studija, dakle, u vreme svog ulaska u filozofiju,¹⁴⁾ a temeljno, obrazloženo, kritikovao na primeru iskrivljivanja Hegelovog učenja, njegovog razbijanja i epigonskog nastavljanja na pojedine elemente njegovog učenja.¹⁵⁾ Na žalost, samo Marxovo delo doživelo je istu sudbinu, sudbinu koju misao stvaralaca modernog mišljenja doživljava uvek u glavama svojih epigona i crkvenjaka. Ukazivanje na Marxov odnos prema Hegelu nije za nas toliko važno kao činjenica njegove intelektualne biografije, nego, pre svega, kao uputstvo za odnos marksiste prema Marxu i bitnom pitanju epohe.

U dosadašnjoj, uglavnom novijoj, literaturi o marksologiji — bilo da je reč o pregledima i rezultatima dosadašnje marksologije, kakav je Lapinov „Borba oko idejnog nasledja mladog Marksa”¹⁶⁾ ili o odgovoru na marksološke radove građanskih filozofa, kao što je knjiga D. Bergnera i W. Jahna, „Krstaški pohod evangelističke akademije protiv marksizma”,¹⁷⁾ tzv. građanska marksologija smatra se za antikomunističku falsifikaciju Marxa i kritiku marksizma i socijalizma, pa joj se ne priznaju nikakvi doprinosi ili, pak, podsticaji u razumevanju Marxovog dela. Njoj nasuprot postavlja se marksistička „nauka” i njen doprinos izučavanju Marxa i marksizma. Samo u toj marksističkoj nauci, pored marksističkog Lenina, još nalaze mesta i mnogi pisci, politički deklarirani kao marksisti, koji u svojim traktatima bitno promašuju smisao Marxovog dela.

¹⁴⁾ Vid.: Karl Marks, Razlika između Demokritove i Epikurove filozofije prirode, Mala filozofska biblioteka, „Kultura”, Beograd 1963, str. 68—69.

¹⁵⁾ Karl Marks-Fridrih Engels, Sveta porodica, „Kultura”, Beograd 1959, str. 204.

¹⁶⁾ N. I. Lapin, Borba vokrug idejnovo nasledija mladovo Marksa, Vyšaja škola, Moskva, 1962.

¹⁷⁾ D. Bergner-W. Jahn, Kreuzzug der Evangelistischen Akademien gegen den Marxismus, Dietz Verlag, Berlin, 1960.

Razvoj ove „marksističke” marksologije i građanske marksologije mnogo je povezaniji nego što to hoće da prizna marksistička marksologija. One, u stvari, i žive jedna od nedostatka druge i nisu ni svesne da pravi problemi ostaju iznad tog nivoa, jer u takvom odnosu nema stvarnog prevazilaženja.

Marksisti su, na primer, kritikovali ignorisanje Marxa filozofa u građanskim istorijama filozofije, ne uviđajući da je zbog toga trebalo pre kritikovati marksiste. Naime, Marx filozof bio je dugo nepoznat građanskim istoričarima, a marksisti nisu uspeali da im prezentiraju Marxovu grandioznu filozofsku misao. Ono malo što su rekli o Marxu, bila je slika jednog mehaniciste i vulgarnog materijaliste, što nije bilo dovoljno da mu obezbedi mesto u bilo kojoj istoriji filozofije — jer je istorija filozofije već poznavala i veće i karakterističnije mehanističke materijaliste, pa je tako Marx, razumljivo, mogao da bude pomenut samo kao njihov epigon. Kada je građanska filozofija sama otkrila Marxa filozofa, ne iz marksističke interpretacije, nego iz Marxovih filozofskih spisa, dala mu je vidno mesto u istoriji filozofije, pa i priznanje da u njegovom znaku stoji čitava epoha. Koliko je to mesto i priznanje, to je zavisilo od njene moći razumevanja Marxove filozofije. Doduše, istorija je bila ironična toliko da je učinila da mnogi marksisti upoznaju Marxovu filozofiju uz pomoć građanske filozofije. U tom pogledu „građanska” marksologija ima određene zasluge. Ali, koliko je istorija bila ironična, mnogi marksisti su bili isto toliko komični kada su odbijali da prihvate jednog drukčijeg Marxa do onog koga su oni poznavali. Desilo se da su Marxa iz 1844. godine predavali nemarksistima radije nego da menjaju svoje zablude.

Marx građanske marksologije javlja se u više vidova, ali je najkarakterističniji tzv. „mladi” Marx „Ekonomske-filozofskih rukopisa”. Zato je najizrazitiji vid „građanske” marksologije upravo marksologija mladog Marxa. Ovoj odgovara „marksistička” marksologija zrelog Marxa. One su tako, mada neprijateljske, koegzistirale u toj čudnoj podeli interesnih sfera. Obe su izdanak istog načina mišljenja. Bitno obeležje i jedne i druge je u tom što nisu shvatile Marxovo delo ni mogućnosti razvoja marksizma, kao ni aktuelne procese ostvarivanja pokreta koji se inspiriše Marxovim učenjem.

Pred nama je još staro i vrlo uputno Lenjinovo upozorenje o tome kako radnički pokret u svom razvoju utiče na shvatanje karaktera marksizma.¹⁸⁾ Marxovo učenje do 1848. godine posmatrano je kao filozofsko, posle 1848. kao političko, a sa „Kapitalom” kao ekonomsko. U istom smislu, na odvojenim sektorima, radilo se na „razvijanju” marksiz-

¹⁸⁾ Vid. V. I. Lenjin, *Sočinenija*, izd. III, t. XV, str. 88, Moskva, 1935

ma. Ali istoričari i teoretičari marksizma nisu dovoljno ozbiljno shvatili ovu činjenicu niti činjenicu da jedan istrgnuti elemenat celine nije više ono što u celini znači. Tu prostu istinu trebalo bi stalno imati u vidu jer marksističkoj ekonomiji pretila stalna opasnost da potone u ekonomizam, marksističkoj političkoj misli da bude jedna u nizu drugih političkih doktrina, da bude pragmatička i pozitivistička ako nije involvirana u šire teorijske (filozofske) osnove Marxovog učenja, a emancipaciji čoveka usko politička koncepcija može da ponudi samo političku emancipaciju, novu političku državu. To se može desiti i marksističkoj filozofiji kada čovekov svet parcijalizuje i podeli svojim strukama ili prepusti samo posebnim naukama. Kao da se stalno mora ponavljati: istina je celina, a celina nije stanovište partikulariteta. A. Šaf s pravom ukazuje da i najveći marksisti, kao Kautsky, Rosa Luxembourg i Lenjin, nisu poznavali celovit marksizam, tj. celovito Marxovo delo. To je značajno upozorenje svima onima koji se bave marksizmom danas.

Nije slučajno što proteklo stoleće nije dalo celovitu i temeljnu studiju o Marxovom delu, a još manje istoriju marksizma. Ali mnogo je veći gubitak što u svest komunističkog pokreta nije dovoljno inkorporirano (ili je sasvim zanemareno) istorijsko iskustvo tog pokreta — i što bez te dimenzije horizont savremenosti izgleda mnogo nerazumljiviji. Razloge treba tražiti u biću samog pokreta radničke klase. Taj pokret je samo u momentima svog radikalnog revolucionisanja posle I i II svetskog rata dosegao nivo na kome je postavio zahteve ljudske emancipacije i otvorio konkretne istorijske oblike njene realizacije u pokretu radničkih veća i u začinjanju samoupravljanja. Začeci ove prakse stvaraju mogućnost misaonog i teorijskog preporoda i otvaraju vidike sa kojih se može shvatiti i suština Marxove misli i rehabilitovati ideja socijalizma, sa kojih se može razvijati Marxovo učenje. Ovo potvrđuju, pre svega, Lenjin i Lukács kao mislioci prve socijalističke revolucije, kao i savremeni naponi da se nastave ta misaona stremljenja, ali sa stanovišta savremene situacije u svetu.

Teorijska osnova, smisaona celina, Marxovog učenja — nazovimo to uslovno njegovom filozofijom — odbačena je onda kada je radnički pokret ušao u taktičke operacije unutar građanskog društva i napustio strategiju njegovog rušenja. Revizionizam i marksologija su duhovni blizanci. Kada se radnički pokret odrekao revolucije — a to je najbolje izrazio K. Kautsky, ističući da će revolucija doći sama i da za nju pokret ništa ne može učiniti — onda je postala izlišna svaka filozofska osnova marksizma, svaka veza pokreta sa ciljem, svako izdiza-

nje iz prakticisma. Nije slučajno što je marksizam Druge internacionale, kao i Kominterne, potcenio filozofiju. Doduše, više u školske potrebe, a nikako više kao svest pokreta, nuđena je ovde-onda ova ili ona filozofija, od starog mehanicizma i Dietzgenova do E. Maha. Ovo isto se ponovilo u marksizmu koji je stajao pod uticajem Kominterne, samo bez šarenila ovih filozofskih dopuna. Staljinov surogat jedne filozofije marksizma bio je obavezan pa ova pojava izražava novi duh discipline nametnut marksistima. Da taj duh ne pogoduje filozofiji, izlišno je i pominjati. Zato nije čudo što marksizam ove epohe nije dao nijedno vredno filozofsko delo.

MARKSOLOGIJA
I NJENE
APORIJE

Zbog svega ovoga čini nam se da je umesno ne samo pitanje K. Axelosa da li je uopšte moguće razvijati filozofiju — a time i marksizam — u svetu koji je još uvek svet otuđenja, već i da li je moguće shvatiti Marxovo učenje. Postvareni svet stalno proizvodi postavrenu svest. Samo procesi koji znače prevazilaženje otuđenja mogu biti inspirativni za stvarno razvijanje marksizma, nasuprot njegovim bezbrojnim većim ili manjim prerađivanjima koja su se konstituisala kao svojevrсна socijalizmolologija, kao vid „marksističke” marksologije. Ona je uvek kritična prema revizionizmu, ali je u suštini revizionistička, jer nije kritična prema postojećim oblicima socijalizma. Socijalizam je u njoj ogoljen jer je lišen stvarne teorije. U želji da se konstituiše kao nauka — bilo pod imenom političke ekonomije socijalizma ili pod kojim drugim — ona, pre svega, svoj predmet uzima kao gotov i obraća mu se kao sistemu koji samo treba objasniti i smestiti u neku kariku ili fazu prestabilirane nužnosti, ali ne i kritički i praktično prevazilaziti.

Izobiljnost pomenutog Lenjinovog upozorenja čini nam se tim veća što je „razvijanje” pojedinih strana marksizma sasvim zaboravilo celinu i što su elementi sve osamostaljaviji. Do ovog dolazi usled osamostaljivanja pojedinih sfera života, političke sfere ili ekonomske stihije. Teorijska promašenost nije značajna sama po sebi, nego kao svest pokreta — kao ograničena svest pokreta, koji tada ima sve šanse da promaši svoj smisao i cilj.

Marksisti su dugo smatrali da je samo tzv. građanska marksologija nemoćna da doprinese proučavanju Marxa i marksizma. Pri tome je zaboravljena jedna druga instruktivna Lenjinova misao. Svaki idealizam ili, bolje rečeno, formalizam, prema Lenjinu, u suštini je naduvavanje i uopštavanje jednog zrna istine, zrna koje mnogi marksisti nerado priznaju građanskim misliocima. Nemoguće je zato ostati na pozicijama pomenutog Lapina, — a još više D. Bergnera i W. Jahna — i ne priznati građanskim marksolozima doprinose u razvijanju saznanja ili,

bolje rečeno, razbijanju zabluda o Marxu, bez obzira na ostale činioce njihovih radova i na one zablude koje je i sama stvorila.

Jedan Merleau Ponty, L. Landgrebe ili S. Landshut, čak i E. Thier, doprinose često više razumevanju Marxove misli negoli mnogi koji od ovih autora brane marksizam. Merleau Ponty daje značajan prilog kritici staljinističkog („istočnjačkog”) marksizma, Landshut pokazuje da se Marxovo ekonomsko učenje ne može do kraja shvatiti bez njegovih filozofsko-antropoloških pogleda, Landgrebe pokazuje da je Marxova misao stvarni vrhunac evropskog mišljenja.¹⁹⁾ Thier skreće pažnju na njene antropološke osnove, bez obzira na to što su njegovi zaključci odveli u ćorsokak jedne eshatološke interpretacije Marxove misli. Iring Fetscher, na primer, upozorava na to da je za razvoj marksizma i socijalizma bitno to da li će se prevladati greške iskrivljavanja socijalizma u socijalističkim zemljama. On time ističe da shvatanje Marxovog dela i marksizma bitno zavisi od stanja pokreta. Onima koji svaki taktički potez tog pokreta izdižu na visinu principa, Fetscherovo stanovište biće maskirana antikomunistička kritika, priželjkivanje rušenja poretka i sl., ali kritičkom istraživaču stanja marksističke misli ono je ispravno uputstvo na pravo tlo problema. Najzad, na to očigledno upućuju aktuelni procesi u evropskom socijalizmu.²⁰⁾

Ali zašto bi pomenuti autori bili marksolozi, a ne i oni „marksisti” koji su Marxa shvatili kao vulgarnog materijalistu ravnog Dietzgenu, oni koji su ga izjednačavali sa E. Machom, Kantom, Darwinom, Feuerbachom. Svi oni su daleko od marksizma, bez obzira na to što su smatrali da mu politički pripadaju. Ovoj grupi su bliski i mnogi savremeni marksisti, npr., G. Mende, a od starijih takav je bio i F. Mehring.²¹⁾

Poseban vid marksologije je marksologija „Marx i...” koja je negovana jednako među građanskim misliocima kao i među marksistima. U paru s Marxom stavljen je bezbroj mislilaca, i to s namerom da se utvrdi njihovo duhovno srodstvo, Marxovo poreklo ili bukvalno epigonstvo. Ova marksologija dala je i vrednih analiza odnosa marksizma s drugim misaonim stremljenjima novijeg doba, ali više iskrivljenih interpretacija Marxovog učenja. Bitan promašaj većine ovih interpretacija je u tome što su otkrivajući izvesnu srodnost Marxa s njegovim pret-

¹⁹⁾ Vidi: Ludwig Landgrebe, *Hegel und Marx*, „Marxismusstudien”, Bd. 1, J. B. C. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1954, str. 38–54.

²⁰⁾ Vidi: I. Fetscher, *Der Marxismus. Seine Geschichte in Dokumenten*, Piper Verlag, München, 1962, Bd. I, S. 257–258. Na to ukazuje i F. Cengle u pomenutom tekstu o Fetscheru.

²¹⁾ Vidi: Georg Mende, *Karl Marx, Entwicklung von revolutionären Demokraten zum Kommunismus*, Dietz Verlag, Berlin, 1962. Franz Mehring, *Zur Geschichte der Philosophie*, 1931, str. 268. O tome vidi: Leković, *Marksizam i filozofija*, IRP, Beograd, 1967, str. 20.

hodnicima svodili i Marxovo učenje u okviru raznih struja predmarksovog (i istorijski i logički) mišljenja. Oslobođajući se zabluda koje su dugo u marksizmu bile prisutne, moramo uvideti da su oba ova idejna strujanja bliska u svojim nemogućnostima da dopru do celine Marxovog dela i da shvate sav smisao marksizma, da shvate njegov stvarni odnos, prema građanskom mišljenju i prema revoluciji.²²⁾ Stvarnog marksističkog bavljenja Marxom i marksizmom je mnogo manje nego što bi se stekao utisak na osnovu postojećih bibliografija.²³⁾

MARKSOLOGIJA
I NJENE
APORIJE

Treba imati u vidu razliku motiva kojima se rukovode različiti marksološki pristupi Marxu samo ukoliko ostavljaju traga i u načinu interpretiranja njegovog učenja. To bi i bila glavna razlika „građanske” i „marksističke” marksologije. Teolog i uticajni marksolog E. Thier prednjači u jednoj antropološkoj interpretaciji Marxa i marksizma,²⁴⁾ ali njegov stvarni interes je teologija, teološko objašnjenje čoveka. Thier smatra: kad god je reč o čoveku, reč je u stvari o bogu. Ogroman je broj onih koji su sporeći Marxu originalnost, pronašli desetine njegovih učitelja, čije je on ideje, navodno, samo preuzimao — npr., Ludwig Marcuse, koji smatra da se „mnoge ingredijencije onog mixtum compositum koji se zove marksizam nalaze kod Heinea već 20 godina pre njegovog poznavanja s Marxom”.²⁵⁾

Poput Thiera, koji smatra da reč o čoveku u Marxa jeste i reč o bogu, da se ne može doreći antropologija bez teologije, „marksist” Staljin i njegovi učenici smatraju da, kad je reč o čoveku, reč je, u stvari, o partiji i državi. Humanizacija društva zamišljala se razvijanjem države i hipertrofijom političke moći. U njegovom konceptu marksizma čovek je utopljen u jednu nemu opštost kao kod Hegela u njegov apsolut. Zato nam se čini tvrdnja R. Supeka

²²⁾ Vidi: D. Rodin, Šta je marksologija, u: Marks i savremenost, br. 2, IRP, Beograd, 1964, str. 519.

²³⁾ Broj bibliografija i dela o Marxu je ogroman. W. Sombart iznosi (Das Lebenswerk von K. Marx, Jena, 1909, s. 7) da je do 1883. god. bilo oko 20 radova o osnivačima marksizma a već od 1883. do 1904. još 280, od kojih je 215 nastalo za jednu deceniju koja označava prelaz u XX vek.

Chobel i Hajdu u svojoj bibliografiji u Marx-Engels Archiv (Bd. 2), navode 64 biografije i 19 radova o životu i delu Marxa samo u periodu 1914—1925. godina. Ali tek posle ovog perioda građanska marksologija tek doživljava procvat otkrićem Marxa filozofa. O tom najbolje govori obimna bibliografija o „mladom” Marxu u „Annalima” Instituta G. Feltrinelli, Milano, 1964.

²⁴⁾ Vidi: E. Thier, Anthropologie des jungen Marx nach Pariser ökonomisch-philosophischen Manuskripten, u njegovom izdanju: Karl Marx, Nationalökonomie und Philosophie, Köln und Berlin, 1950; (Posebno izdanje pod naslovom: Das Menschenbild des jungen Marx, Göttingen, 1950).

²⁵⁾ Ludwig Marcuse, Heine und Marx, „Der Monat”, Jahrg. H. 64, 1954.

Ali L. Marcuse još i nije najekstremniji slučaj. Marxovo učenje je Zlocisti objašnjavao Marxovim jevrejskim poreklom, O. Rühl medicinsko-psihološki, lošom probavom i sl., Breuer strukturom ličnosti samog Marxa, Carr fanatizmom i sl.

- da je staljinizam, u stvari, realizovana Hegelova a ne Marxova filozofija vrlo razložnom.²⁶⁾
- Pitanje o tome koliko istoričar marksizma uvažava motive pojedinih autora, a koliko stvarno značenje njihovih dela, ne može se rešiti tako što će se promašaji pokrivati nekim drugim zaslugama za pokret (popularizacija marksizma i sl.).²⁷⁾
- Spoljašnja razlika „građanske” i „marksističke” markso-logije je u tom što je prva nastupila povezano sa kritičarima marksizma i njegovim neprijateljima, a druga je, braneći Marxa i marksizam, delom dopri-nela faktičkom iskrivljivanju te misli. Baš takav razvoj upućivao je ove dve struje na oštre polemike i sudare.
- Kao jedan od razloga razvijanja tzv. istraživanja Marxa (Marxforschung) u Zapadnoj Evropi u novije vre-me P. Lutz navodi: suprostavljanje istraživanjima koja idu samo za Marxovim kasnijim delima, što su činili marksisti — nego „okretanje ka jednom novom Marxu”.
- Ovo nastojanje se ispoljilo, pre svega, u odnosu na filo-zofski smisao marksizma. Isticanjem Marxa filo-zofa nasuprot nerazumevanju filozofskog smisla marksizma u marksizmu Druge i Treće internacio-nale, jedan deo građanskih filozofa, naročito onih bliskih marksizmu, doprinelo je približavanje iz-vornom Marxu i humanističkoj suštini njegovog dela. Međutim, znatan deo marksologa je time hteo, pre svega, da „odvrati od ekonomskih razlaganja i razmatranja” i „učenja o klasnoj borbi” itd., i afir-miše jednu prevaziđenu koncepciju filozofije i so-cijalizma koju su razvijali Hess, Grün i nemački intelektualci u Vormärzu, čuvajući Feuerbachovu baštinu u socijalizmu. Ali ne treba padati u zab-ludu da je marksizam otkrio probleme humanizma, problematiku otuđenja, isključivo zbog otkrivanja Marxovih tekstova koji su eksplicitno tome posve-ćeni. Ne može se sumnjati u to da bi bitne istine, odlučne za razumevanje Marxovog dela, izašle na videlo i drugim putem. Ovo potkrepljuje Lukács-sev primer, njegovo pokretanje problema postva-renja ili otuđenja u jednom revolucionarnom mo-mentu. Duboko poniranje u revolucionarnu situa-ciju i krizu građanskog sveta omogućilo je Lukács-u da shvati fenomen postvarenja i da uvidi da je on razmatran u „Kapitalu”. Doduše, da bi se to videlo, trebalo se osloboditi postojećih ekonomističkih in-terpretacija tog dela i čitati ga filozofski.²⁸⁾ Lukács

²⁶⁾ Vidi izlaganja R. Supeka u diskusiji „Filozofija u savremenom društvu”, „Gledišta”, br. 6/7, 1967.

²⁷⁾ Vidi: Dr Dragutin Leković, Marksizam i filozofija, IRP, Beograd 1967, str. 20, 54.

²⁸⁾ I samo Marcuseovo rano akceptiranje važnosti E k o n o m s k o f i l o z o f s k i h rukopisa za razumevanje sudbine i karaktera rada u modernom društvu i mogućnosti slobode bilo je uslovljeno time što je on već stajao pred otkrićem ovog problema. E k o n o m s k o f i l o z o f s k i rukopisi poslužili su mu samo kao izvanredan podsticaj.

je, misleći filozofiju kao misao revolucije, i sa pretpostavki klasne svesti problematizirao fenomen postvarenja ne samo građanskog sveta već i njegovog mišljenja i — misleći probleme revolucije, otkrio jedan put ka autentičnom Marxu. Iz onog što je bilo poznato u Marxovom delu, i iz revolucionarne situacije perioda Oktobra, mogla se prevazići sklerotična, nefilozofska, nerevolucionarna, marksološka i pozitivistička „marksistička“ misao. Svi oni, i marksisti i nemarksisti, koji su humanističku dimenziju Marxove misli saznali samo iz teksta „Ekonomsko-filozofskih rukopisa“ kada su oni otkriveni, koji tu misao nisu ni slutili iz „Kapitala“ ili Marxovih priloga u „Deutsch-französische Jahrbücher“ nisu stvarno doprili do njene suštine ni saznanja o revoluciji kao realizaciji te humanističke misli — i ostali su i dalje van stanovišta Marxove misli. Ona je na njih delovala kao spoljašnji podsticaji bez temeljnijeg preokreta u njihovom mišljenju. Rezultat ovakvog primanja otkrivenih dela Marxovih bila je tzv. ideologizacija mladog Marxa.²⁹⁾

MARKSOLOGIJA
I NJENE
APORIJE

Isticanje značaja otkrića „Ekonomsko-filozofskih rukopisa“ ima stvarni značaj i kao indeks dokle je pao i dotadašnji marksizam. Zadovoljstvo ovim otkrićem pokazuje nezadovoljstvo dotadašnjim marksizmom. Oni koji su tek tada „otkrili“ Marxa, pokazuju da ga do tada, ni tada, a ni posle toga nisu shvatili. Ova pozicija se iskristalisala kao marksološko odvajanje i pretpostavljanje mladog Marxa nekom drugom Marxu.

Međutim, zavera ćutanja o značaju otkrića „Ekonomsko-filozofskih rukopisa“ u oficijelnom marksizmu nije znak da otkriće nije baš ništa doprinelo i da je taj marksizam već ranije akceptirao misao Marxovih manuskripata, nego pokazuje samo da je taj marksizam već bio toliko dogmatizovan da nije mogao imati sluha i stupiti u odnos i dijalog sa Marxovim tekstovima, pa je to prepustio nemarksistima. Zato ne treba preceniti značaj otkrića „Manuskripata“ iz 1844, na račun onog genijalnog misaonog napora koji je misleći revoluciju i nedovoljno ekspliciranu Marxovu filozofsku i humanističku misao, a pod bremenom jednog prirodnjačkog materijalizma, „čovekomrzačkog“ mehanicističkog, u Lukácsevom delu pokušao uspostaviti kontinuitet marksizma s njegovim izvorom. Što ovaj kontinuitet nije nastavljen i u samog Lukácsa, i što je čak naginjao na stranputicu — to je pitanje sudbine celog razvoja socijalizma i marksizma.

²⁹⁾ Nije slučajno da su tzv. rani radovi prevedeni na ruski jezik tek 1956. i to kao dodatak drugom izdanju celokupnih dela Marxa i Engelsa. To je bila jedna od reakcija „marksističke“ marksologije na razvoj „građanske“ marksologije mladog Marxa.

Možemo u istom smislu da pomenemo i A. Gramscija i njegovo pokretanje problema ljudske jedinke i filozofije čoveka. Gramscijevo delo se izdvaja ne samo po svežini tretmana već i po raznovrsnosti problema daleko od onog što je dao ostali marksizam 30-tih godina ovoga veka.

Već pomenuti Marcuseov primer je posebno značajan. Marcuse je među prvima uvideo i ukazao na značaj otkrića novih izvora za razumevanje Marxovog učenja, marksizma i perspektiva ukidanja otuđenog rada,³⁰⁾ ali je već posle nekoliko godina kao svedok jedne „ideologije“ mladog Marxa odlučno upozorio na njena ograničenja i slabosti.³¹⁾ Treba samo imati u vidu Marcuseovu interpretaciju „Kapitala“ u „Umu i revoluciji“ da bi se razumelo zašto Marcuse ustaje protiv preterivanja o mladom Marxu. U vanrednim refleksijama o dijalektici od Hegela do Marxa i u Marxa, on je dao filozofsku, humanističku interpretaciju „Kapitala“, pokazujući da je „Kapital“ zaključak filozofskih razmatranja koja su data još u najranijim Marxovim spisima, što je za neupućene marksiste otkriće tek naših dana.

Otkriće „Ekonomsko-filozofskih rukopisa“ marksisti su doživeli kao znatnu inspiraciju i potvrdu o humanističkom karakteru Marxovog dela, kao još jednu potvrdu o jedinstvu Marxove misli; marksolozi, naprotiv, kao dokaz o postojanju dva Marxa, pri čemu su se građanski marksolozi priklonili „mladom“ a marksistički „starom“.

Novija nemarksistička marksologija, ideologija mladog Marxa, kako ju je Marcuse nazvao, beleži svoj snažan razvitak u dva maha. Samo objavljivanje „Ekonomsko-filozofskih rukopisa“ dovelo je do mnogobrojnih studija o novom Marxu. H. de Mann je jasno izrazio zajedničku misao tadašnjih marksologa: ili će se „Rukopisi“ označiti kao jedna faza Marxovog razvitka koja je kasnije prevaziđena i napuštena, ili će se prihvatiti da ona upotpunjava i celovitije osvetljava Marxovu misao — pa će se onda odbaciti i ponovo revidirati učenja Kautskog ili Buharina, i odnos Marxa prema marksizmu — H. de Mann je sam istakao humanističku sadržinu „Rukopisa“ i smatrao da oni zahtevaju novo razumevanje Marxa. Shvatajući ispravno da Marx nije filozof materijalista tipa prirodnjačkog materijalizma XVIII veka — ali ograničen tadašnjim saznanjima fizike i pozitivističke filozofije — De Mann proglašava Marxa realinom, smatrajući da je tako došao do pravog odgovora o karakteru Mar-

³⁰⁾ Herbert Marcuse, *Neue Quellen zur Grundlegung des historischen Materialismus*, „Die Gesellschaft, Internationale Revue für Sozialismus und Politik“ No 8, Berlin, 1932.

³¹⁾ Vidi: Herbert Marcuse, *Um i revolucija*, „Logos“, „Veselin Masleša“ Sarajevo, 1967.

xove filozofije.³²⁾ Ovakav pristup Marxovim „Rukopisima“ predstavlja model najvećeg broja tadašnjih studija o Marxu. Marx se reinterpreтира u duhu saznanja tadašnje nauke, filozofije ili političkih potreba. Granica za H. de Manna bila je tad uticajna filozofija Bečkog kruga.

Nemačka marksologija nije bila dugog veka, jer je u doba nacizma i sama bila potisnuta od nekoliko fašističkih knjiga protiv marksizma i komunizma. Ali odmah posle drugog svetskog rata ponovo se pojavljuje mnogobrojna marksološka literatura, direktno se nastavljajući na interes koji se pojavio početkom četvrte decenije ovog veka. Ovog puta rezultat je nekoliko opsežnih dela o Marxu i vrlo organizovana delovanja, npr. evangelističke akademije (Marxismusstudien), radovi I. Fetschera i dr.

MARKSOLOGIJA
I NJENE
APORIJE

U rezultate ove nove marksologije nećemo ovde ulaziti. Upozorićemo na njenu veliku produkciju i ono do čega je ona dovela. Ako se uzme kao tačno da se više ne zna šta je marksizam — kao što misli Axelos, onda se tvrdi da se više ne zna, ili se nikad nije ni znalo, ni šta je zapravo Marxovo delo. Ako među učenjima koja se nazivaju marksističkim, ili kako drukčije, ne možemo razlikovati ona koja to jesu ili nisu, onda isto tako ne možemo suditi ni o interpretacijama Marxa niti znati šta je smisao njegovog učenja.

Marksologija upravo to i hoće i u tom smislu je isplela svoje aporije. Ona svoju dilemu prezentira kao nerešivu: da bi se znalo šta je autentični Marx, mora se prethodno poći od jednog ispravnog marksističkog stanovišta, ali, do pravog marksističkog stanovišta može se doći samo ako se pođe od autentičnog Marxa, — a ne od bilo koje postojeće interpretacije. Marksologija tako zatvara krug u kome je bezbroj varijanti marksizma i interpretacija Marxa. Sve su one podjednako istinite. Svako može da kreira Marxa ili marksizam po volji, a niko da dokaže šta stvarno jeste u duhu onog što je Marx stvorio i napisao. To je sudbina svakog mišljenja odvojenog od pokreta, od prakse, mišljenja koje je izgubilo iz svesti odnos prema onom socijalnom procesu iz koga je rezultiralo, mišljenja koje nije deo celine pokret-teorije, nego počinje da živi svoj osamostaljeni, otuđeni život. To je postvareno mišljenje. Šanse ovakvog mišljenja da ono i dalje bude misao revolucije su nikakve.

Navedeni Lukácsev stav o tome da smo izgubili marksizam samo prividno liči na onaj Axelosov, ali još ostavlja mogućnost da se taj marksizam ponovo nađe, uspostavi i razvije. Jer, ako se može reći da je marksizam izgubljen, trebalo bi znati kada je, u kojim

³²⁾ Hendrik de Mann, *Der neu entdeckte Mensch*, "Der Kampf", No 5, str. 224—229 i No 6, str. 267—277, 1932.

okolnostima i kakav izgubljen, pa da se ipak pronađe. Kada je izgubljen! To pitanje vraća istraživanja na stanje radničkog pokreta, na njegovu istoriju, tj. na pravi put za razrešenje ove teškoće. Gubljenje rukovodstva za revolucionarnu akciju odigralo se onda kada je u reformizmu radničkog pokreta akcija zaista prestala da bude revolucionarna. Odričući se revolucije, socijaldemokratija je sledila razvitak čije posledice i nisu dovoljno sagledane. Na primer, nemačka socijaldemokratija se organizovala kao država u senci sa svom nemačkom državotvornošću, tako da je kasniji socijalistički etatizam sovjetskog tipa imao šta da baštini i posredstvom Kominterne proširi na komunistički pokret. To što on nema sluha za parlamentarizam, samo je individualitet tla na kome se istorijski pojavio. Hegemonizam nemačke socijaldemokratije je još bolji primer kasnijem ruskom hegemonizmu u radničkom pokretu. Raskid boljševiziranih partija od stare socijaldemokratije, Kominterne od Druge internacionale, bio je istorijski prelom, ali je isto tako ostao, ili se uspostavio ponovo sa staljinizmom, suštinski kontinuitet između njih. U tom istorijskom prelomu pre je srasla kost nego pokožica, rana je ostala samo na površini.

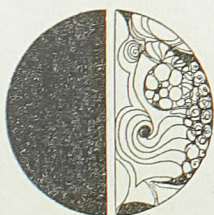
Ovde se može pomenuti i treća linija suštinskog kontinuiteta. Poverenje u razvitak proizvodnih snaga, kao bitan faktor razrešenja konflikta klasnog društva, postalo je bitna odlika kasnijih deformacija u socijalizmu kada je politička revolucija shvaćena kao instrument u službi daljeg progressa proizvodnih snaga umesto da se paralelno s njom, i pomoću nje, otvori proces radikalne socijalne revolucije. (Doduše, u ovom pogledu moraju se imati u vidu i drugi uticaji, a pre svega prihvatanje takmičenja s kapitalizmom, što je dovelo do zapostavljanja drugih socijalističkih ciljeva i prebacivanje celokupne borbe na ovo tlo, gde kapitalizam još čvrsto stoji.) Pomenuto kontinuitetu, dalje, pripada i birokratiziranje partijskog aparata i pad inicijative članstva — koja je pojava dosegla svoj domet prvi put u danima uspona nemačke socijaldemokratije, a kasnije u staljinističkim partijama našeg vremena.

Zato se u situaciji kada radnički pokret i socijalizam ne idu radikalno za ljudskom emancipacijom, kada socijalizam hoće da se realizuje unutar građanskih oblika društvenog života, gasi i humanistička misao marksizma — pa se u tom smislu menja i shvatanje Marxovog učenja i svodi na nekoliko pravila političke borbe radničkog pokreta. Ako se, dakle, pođe od prakse radničkog pokreta i socijalizma, od njihovog kritičkog preispitivanja, lakše će se odbaciti ono što nije marksističko i doći do izvornog marksizma. To je ono što ne može da učini građanska ni kakva druga marksologija. Marksizam kao misao, filozofija, oslobađanja čoveka može da živi samo sa stvar-

nim postizanjem slobode — istovremeno orijentišu-
ći taj proces i razvijajući se iz njega. Ako se toj misli
ostavi da se bavi sama sobom i plemenitošću svoje
loze, onda se ona odvađa od aktuelnih problema os-
lobađanja čoveka. Ali se događa da joj se perfidno
podmeće kao njen predmet samo aktuelni politički
trenutak i ona se najmljuje da tu radi i „daje reše-
nja”, čime joj se hoće izbiti ispod nogu njeno stano-
vište i kritička distanca: znanje celine pokreta i us-
merenost na cilj — i hoće da se odvrati od saznanja
da ovaj dražesni svet — kako to reče Bloch — još
tek ima da realizuje ideje izvornog marksizma, što
ma koliko se taj svet zavaravao svojim napretkom,
samo ostaje njegov skoro netaknuti zadatak.

MARKSOLOGIJA
I NJENE
APORIJE

Corsokaci u koje zapada marksistička misao su nerazum-
ljivi ako se ne shvate promašaji i neuspesi pokreta
socijalizma. Zato tema o aporijama marksologije nu-
žno vodi ispitivanju dosadašnje prakse socijalistič-
kog pokreta i sudbine marksizma. Ali to nije cilj
ovog teksta, jer je taj zadatak i suviše složen. Htelo
se samo naznačiti jednu situaciju i ukazati na osno-
vu za njeno razumevanje. Međutim, dok marksolo-
gija s Axelosom uzvikuje „niko danas ne zna šta je
marksizam”, radnički pokret, čim je vođen stvarnim
interesom proletarijata, pokazuje da zna šta je pra-
vi marksizam i obraća se njegovoj izvornoj misli.
Međutim, na tom putu još od Oktobra sudara se sa
svojim iskrivljenim likom. Da li će izvorni staljini-
zam preprečiti put izvornom marksizmu, to nije pi-
tanje samo naših dana, nego istorijske sudbine rad-
ničkog pokreta. Istorija međunarodnog radničkog
pokreta od 1948. davala je nadu sve doskora
ali to što se sukobi u međunarodnom radničkom po-
kretu odvijaju kao državni sukobi dovoljno je rečita
slika sudbine tog pokreta i sudbine ideje internacio-
nalizma. Angažovanje ogromne vojne mašinerije pro-
tiv probuđene izvorne marksističke misli je teška is-
tina o njenoj ne samo sadašnjosti već i perspektivi.

dr miladin
korać

**TEORIJSKA
ANALIZA
DRUŠTVENO-
-EKONOMSKIH
OSNOVA
JUGOSLOVENSKOG
PRIVREDNOG
SISTEMA**

Društveno-ekonomsku osnovu postojećeg privrednog sistema u Jugoslaviji predstavlja socijalistički sistem robne proizvodnje.

Smisao ove kratke definicije, prema tome i stvarna društveno-ekonomska suština jugoslovenskog privrednog sistema ne mogu biti shvaćeni ukoliko se detaljnije ne objasne osnovne karakteristike socijalističkog sistema robne proizvodnje. Socijalistički sistem robne proizvodnje, kao istorijski nova pojava, već nekoliko godina je predmet ozbiljnih naučnih istraživanja u nas. Ovakva orijentacija već je dovela do određenih pozitivnih rezultata. Međutim, iako su neki rezultati tih istraživanja objavljeni, ne bi se moglo reći da su oni i poznati širem krugu ljudi. Nepoznavanje rezultata ovih istraživanja predstavlja jedan od uzroka nerazumevanja jugoslovenskog privrednog sistema, neadekvatnog ili čak pogrešnog interpretiranja njegove društveno-ekonomske suštine. Stoga je i cilj ovoga rada da, koristeći se rezultatima tih istraživanja¹⁾, detaljnijom analizom osnovnih karakteristika socijalističke robne proizvodnje objasni i stvarnu društveno-ekonomsku suštinu postojećeg privrednog sistema u Jugoslaviji.

¹⁾ Neki rezultati ovih istraživanja mogu se naći u knjizi: "Problemi teorije i prakse socijalističke robne proizvodnje u Jugoslaviji". Zbornik radova dr Savke Dabčević-Kučar, dr Miladina Koraća, dr Miloša Samarđžije, dr Jakova Sirotkovića, dr Rikarda Stajnera i dr Tihomira Vlaškalića; "Informator", Zagreb, 1965. Zatim u radu Mijalka Todorovića "Oslobodenje rada", "Kultura", Beograd, 1965, kao i u pojedinim člancima o aktuelnim problemima jugoslovenskog privrednog sistema koje su poslednjih godina objavili Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić, Milentije Popović, Mito Hadži Vasilev, Roman Albreht i drugi.

Socijalistička robna proizvodnja predstavlja jedan potpuno novi istorijski oblik robne proizvodnje, koji se bitno razlikuje od istorijskih oblika robne proizvodnje, koji su joj prethodili, tj. od proste robne proizvodnje, s jedne, i kapitalističke robne proizvodnje, s druge strane. Da bi opravdanost ove kratke definicije bila razumljiva, neophodno je nešto detaljnije pogledati najbitnije karakteristike socijalističke robne proizvodnje.

DR MILADIN
KORAC

1. DRUŠTVENA SVOJINA NA SREDSTVIMA ZA PROIZVODNJU I SAMOUPRAVLJANJE NEPOSREDNIH PROIZVOĐAČA KAO BITNA PRETPOSTAVKA POSTOJANJA SOCIJALISTIČKE ROBNE PROIZVODNJE

Za razliku od istorijskih oblika robne proizvodnje koji su joj prethodili, socijalistička robna proizvodnja se zasniva na društvenoj svojini sredstava proizvodnje i samoupravljanju neposrednih proizvođača. Već i na osnovu površnog poznavanja jugoslovenske stvarnosti, to je lako uočljiva karakteristika socijalističke robne proizvodnje, po kojoj se ona očigledno razlikuje od prethodnih istorijskih oblika robne proizvodnje.

Međutim, radi potpunijeg uočavanja ovih razlika neophodno je imati u vidu da oba elementa, tj. društvena svojina na sredstvima za proizvodnju i samoupravljanje neposrednih proizvođača čine nerazdvojno jedinstvo. Tako da se može reći da nije moguće postojanje stvarne društvene svojine na sredstvima za proizvodnju bez samoupravljanja neposrednih proizvođača, kao ni obrnuto, tj. da nije moguće stvarno samoupravljanje neposrednih proizvođača bez društvene svojine na sredstvima za proizvodnju, kao bitnih društvenih pretpostavki postojanja socijalističke robne proizvodnje.

Potrebno je najpre imati u vidu da društvena svojina prvi put u pisanoj ljudskoj istoriji skida pravno-svojinsku ljusku sa sredstava za proizvodnju i ponovo ih pretvara samo u ono što ona po prirodi i jesu, tj. u prostu materijalnu pretpostavku ljudskog rada i opstanka ljudskog društva. Naime, društvena svojina na sredstvima za proizvodnju znači najpre to da niko nema pravo svojine na sredstvima za proizvodnju, i to u doslovnom smislu reči, niko tj. ni pojedinac, ni grupa ljudi, ni opština, ni republika pa ni država. Stoga niko nema mogućnosti da po nekom pravno-svojinskom osnovu upravlja tim sredstvi-

ma niti da po tom osnovu prisvajarezultate rada, kao što je to bio slučaj u uslovima postojanja privatne ili državne svojine na sredstvima za proizvodnju.²⁾

Dakle, već po tome što se socijalistička robna proizvodnja zasniva na društvenoj svojini na sredstvima za proizvodnju, koja eliminiše samu svojinu kao osnovu upravljanja i prisvajanja, ona se bitno razlikuje od ranije postojećih oblika robne proizvodnje u kojima je upravo svojina na sredstvima za proizvodnju davala pravo njihovim vlasnicima da upravljaju tim sredstvima i da po tom svojinskom osnovu prisvajaju rezultate svojeg (u prostoj robnoj proizvodnji) ili tuđeg (u kapitalističkoj robnoj proizvodnji) rada.

TEORIJSKA ANALIZA
DRUŠTVENO-EKONOMSKIH
OSNOVA JUGOSLOVENSKOG
PRIVREDNOG SISTEMA

Pošto je u uslovima socijalističke robne proizvodnje svojina na sredstvima za proizvodnju isključena kao osnova upravljanja i prisvajanja, u njoj jedino rad neposrednih proizvođača predstavlja osnovu upravljanja sredstvima proizvodnje i osnovu prisvajanja rezultata rada. To istovremeno znači da sredstvima za proizvodnju koja su postala društvena svojina ne može upravljati niko drugi već samo oni koji njima rade, tj. samo neposredni proizvođači³⁾. Dakle, neposredni proizvođači upravljaju sredstvima za proizvodnju ne zato što su ona njihovo vlasništvo, već zato što njima rade te stoga i dotle dok njima rade (tj. tim sredstvima), oni mogu njima upravljati i na osnovu toga samo ukoliko rade, i prisvajati rezultate svoga rada.

Pošto je ljudski rad postao jedina osnova upravljanja i prisvajanja, to znači da osnovni nosioci svih bitnih privrednih odluka u uslovima socijalističke robne proizvodnje, postaju svi oni koji rade, tj. svi neposredni proizvođači, te je, prema tome, njihovo samoupravljanje njena bitna karakteristika, po kojoj se ona i razlikuje od ranijih istorijskih oblika robne proizvodnje.

Prema tome, društvena svojina na sredstvima za proizvodnju i samoupravljanje neposrednih proizvođača, kao nerazdvojno jedinstvo predstavljaju društveno-

²⁾ Sve ovo je izričito rečeno i u osnovnim načelima Ustava SFRJ, gde je, između ostalog, napisano i sledeće: "Polazeći od toga da niko nema pravo svojine na društvena sredstva za proizvodnju, niko — ni društveno-politička zajednica, ni radna organizacija, ni pojedini radni čovek — ne može ni po kojem pravno-svojinskom osnovu prisvajati proizvod društvenog rada ni upravljati i raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i rad..." Ustav SFRJ, „Komunist“, 1965, str. 9.

³⁾ Ovo je takođe rečeno u osnovnim načelima Ustava SFRJ na sledeći način: "Rad čoveka je jedino osnov prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima" (str. 9). "Sredstvima za proizvodnju u društvenoj osnovi upravljaju neposredno radni ljudi koji rade tim sredstvima, u sopstvenom interesu i u interesu društvene zajednice, odgovorni jedni drugima i društvenoj zajednici" — str. 8—9 (podvukao M. K.).

-ekonomsku osnovu socijalističke robne proizvodnje i determinišu je kao istorijski novi oblik robne proizvodnje⁴).

2. RADNI KOLEKTIV KAO SOCIJALISTIČKI ROBNI PROIZVOĐAČ

DR MILADIN
KORAC

Rečeno je već da u uslovima socijalističke robne proizvodnje jedino ljudski rad predstavlja osnovu upravljanja i prisvajanja. Međutim, ako detaljnije preciziramo o kakvom je ljudskom radu reč, dolazimo i do odgovora na pitanje: ko se u uslovima socijalističke robne proizvodnje mora pojavljivati kao robni proizvođač?

Poznato je da socijalistička robna proizvodnja istorijski nasleđuje kapitalističku, stoga i zatiče određeni nivo razvijenosti proizvodnih snaga. Taj nivo proizvodnih snaga karakteriše mašinska proizvodna tehnika, tj. tehničku osnovu socijalističke robne proizvodnje ne predstavlja ručni već mašinski rad. Marks je još dokazao da mašinska tehnika nužno zahteva kooperativni, tj. kolektivni rad neposrednih proizvođača, jer samo takav rad omogućuje da se sredstva za proizvodnju koja se zasnivaju na mašinskoj tehnici uspešno i koriste za ono čemu su namenjeni, tj. za proizvodnju materijalnih dobara. Ovo, dakle, znači da ljudski rad u oblasti materijalne proizvodnje na ovakvom stupnju razvijenosti proizvodnih snaga mora imati oblik kolektivnog, tj. udruženog rada neposrednih proizvođača. Stoga u uslovima socijalističke robne proizvodnje neposredni proizvođači, ne kao izolovani pojedinci, već jedino udruženi sa drugim pojedincima, tj. kao članovi nekog radnog kolektiva, mogu aktivno delovati u proizvodnji, odnosno proizvodno raditi, te samo na osnovu takvog udruženog rada mogu upravljati sredstvima za proizvodnju (koja su društvena svojina) i zajednički prisvajati rezultate toga udruženog rada.

Stoga je i razumljivo da se u uslovima socijalističke robne privrede kao samostalni nosioci svih bitnih odluka o proizvodnji, raspodeli, razmeni i potrošnji mora pojaviti upravo radni kolektiv kao celina, odnosno jedino on može delovati kao socijalistički robni proizvođač.

⁴) Slično je ovo rečeno i u članu 6. Ustava SFRJ: "Osnovu društveno-ekonomskog uređenja Jugoslavije čini slobodan udruženi rad sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini i samoupravljanje radnih ljudi u proizvodnji i raspodeli društvenog proizvoda u radnoj organizaciji i društvenoj zajednici."

Činjenica da se u socijalističkoj robnoj privredi pojavljuje kao robni proizvođač radni kolektiv (neposrednih proizvođača) predstavlja i jednu od njenih bitnih karakteristika⁵⁾.

U odnosu na osnovne nosioce privrednih odluka u prostoj i kapitalističkoj robnoj proizvodnji, tj. nasuprot sitnorobnim i kapitalističkim robnim proizvođačima (koji su bili osnovni nosioci privrednih odluka u ranijim sistemima robne privrede stoga što su istovremeno bili i privatni vlasnici sredstava za proizvodnju), socijalistički robni proizvođači, tj. radni kolektivi su osnovni nosioci svih bitnih odluka o proizvodnji, raspodeli, razmeni i potrošnji upravo zato što rade (sredstvima za proizvodnju koja su društvena svojina) i što samo na bazi svog udruženog rada stiču mogućnost da upravljaju sredstvima za proizvodnju, tj. da samostalno donose ekonomske odluke i prisvajaju rezultate svoga rada. Stoga se oni u odnosu na sve ranije robne proizvođače moraju i smatrati istorijski novim tipom robnih proizvođača.

TEORIJSKA ANALIZA
DRUŠTVENO-EKONOMSKIH
OSNOVA JUGOSLOVENSKOG
PRIVREDNOG SISTEMA

Pošto samo detaljnija teorijska analiza radnog kolektiva kao socijalističkog robnog proizvođača može otkriti sve njegove istorijske specifičnosti, a preko toga i sve najbitnije karakteristike socijalističke robne proizvodnje, biće neophodno da i ovde ukažemo na neke od rezultata koje je ta analiza do sada već dala. U toj analizi su radni kolektivi morali biti tretirani kao samostalni robni proizvođači sa svim onim atributima koji tu samostalnost označavaju. Naime, da oni samostalno odlučuju o vrsti, obimu i organizaciji svoje proizvodnje, o izboru tehnologije i proširenoj reprodukciji, nabavci potrebnih sredstava za proizvodnju, o prodaji proizvedene robe, o raspodeli protivvrednosti koju su prodajom robe dobili i svim drugim pitanjima od kojih zavisi njihova egzistencija kao robnih proizvođača⁶⁾. Kada se od ovoga pošlo, onda je istraživanje bilo usmereno u pravcu utvrđivanja faktora koji imaju presudnog uticaja na formiranje motiva, pobuda i kriterija kojima se oni kao samostalni robni proizvo-

⁵⁾ Sedamnaestogodišnji period postojanja i razvoja samoupravljanja u jugoslovenskoj privredi (tj. od 1950. godine do danas) upravo pokazuje da su sve do sada preduzete mere u pravcu jačanja samoupravnih odnosa u našoj privredi, nužno vodile ka sve potpunijoj afirmaciji radnih kolektiva kao socijalističkih robnih proizvođača. Stoga se može reći da su skoro svi ti naponi ka razvoju samoupravnog sistema u jugoslovenskoj privredi upravo i doveli do njenog konstituisanja u sistem socijalističke robne privrede.

⁶⁾ Značajno je imati na umu da u jugoslovenskoj privredi radni kolektivi kao robni proizvođači samostalno odlučuju gotovo o svim ovim problemima. U pogledu povećanja ove samostalnosti tekuća privredna reforma je posebno značajna jer su s njom stvoreni uslovi da radni kolektivi postanu i osnovni nosioci odluka o proširenoj reprodukciji u našoj zemlji. Prema tome, ono od čega se u teorijskoj analizi radnih kolektiva kao robnih proizvođača pošlo kao od teorijske pretpostavke (o njihovoj samostalnosti) danas je u velikoj meri već realna stvarnost jugoslovenske privrede.

đači objektivno moraju rukovoditi pri donošenju svojih ekonomskih odluka⁷⁾).

Usmeravanje istraživanja u ovom pravcu omogućilo je da se dođe do određenih saznanja koja je potrebno i ovde, ukratko, reprodukovati.

U sistemu socijalističke robne privrede radni ljudi su (kao što iz prethodnih izlaganja proizlazi) objektivno prinuđeni da se udružuju u radne kolektive. Međutim, oni su za to i subjektivno zainteresovani jer jedino tim putem mogu obezbediti neophodna materijalna sredstva za podmirivanje svojih stalno rastućih potreba. Naime, subjektivna pobuda svakog pojedinca za ovo udruživanje (pa i kolektiva koji na bazi toga udruživanja nastaje) jeste upravo želja da zajedničkim radom obezbedi materijalne uslove za svoj sve bolji i bolji život. U društvu u kojem nema nikakvih prepreka (na primer, svojinskih kao u ranijim društvima) da neposredni proizvođači direktno prisvajaju rezultate sopstvenog rada, i u kojem uporedo sa povećavanjem svoje proizvodnje oni mogu povećavati i obim svoje lične potrošnje (tj. stalno obezbeđivati porast svog životnog standarda), ovakva subjektivna nastojanja i pobude za udruživanjem predstavljaju tako snažan podsticaj za povećavanje proizvodnje kakav nije postojao ni u jednom prethodnom sistemu društvene proizvodnje.

Međutim, neposredni proizvođači udruženi u kolektive ne proizvode materijalna dobra za neposredno podmirivanje svojih potreba, već ih proizvode kao robe. Otuda se i radni kolektivi jedni prema drugima i pojavljuju kao samostalni robni proizvođači. Prema tome, subjektivne pobude članova kolektiva da na bazi zajedničkog rada stvore materijalne mogućnosti za sve potpunije zadovoljavanje svojih stalno rastućih potreba mogu se realizovati (u ovim uslovima) samo utoliko ukoliko se njihovi kolektivi afirmišu (na tržištu) kao uspešni robni proizvođači, tj. u onoj meri i ukoliko, uspevaju da se kao proizvođači i upravljači uključe u celokupni proces društvene reprodukcije, na način koji im omogućuje da prodajom svojih roba prisvajaju onoliko masu protivvrednosti koja obezbeđuje najpovoljnije mogućnosti za porast njihove lične potrošnje i njihovu dalju egzistenciju kao robnih proizvođača (koja je opet uslov za njihovo povećano prisvajanje društvenog proizvoda u budućnosti).

⁷⁾ Pošto se socijalistička robna proizvodnja zasniva na odnosima proizvodnje koji su drugačiji od onih koji su postojali u ranijim istorijskim oblicima robne privrede, razumljivo je da nam naše postojeće saznanje (do kojeg smo došli zahvaljujući Marksovoj analizi tih istorijskih oblika robne proizvodnje) o pobudama, motivima i kriterijumima kojima su se pri donošenju svojih odluka rukovodili sitnorobni ili kapitalistički robni proizvođači nije dovoljno da bi mogli objasniti pobude, motive i kriterije kojima se ovaj novi istorijski tip robnog proizvođača (tj. radni kolektiv) objektivno mora rukovoditi pri donošenju svojih ekonomskih odluka. Stoga je i bilo potrebno da se uz korišćenje Marksovog metoda analize pristupi sopstvenom istraživanju, da bi se dao zadovoljavajući odgovor na ova pitanja.

Na osnovu ovoga nije teško zaključiti da je egzistencija radnih ljudi, kao proizvođača ili kao potrošača u ovim uslovima, neposredno povezana sa egzistencijom njihovih kolektiva kao robnih proizvođača. Stoga je razumljivo što, s jedne strane, svaki član kolektiva mora biti zainteresovan za uspehe i afirmaciju svoga kolektiva kako robnog proizvođača i što je, s druge strane, svaki radni kolektiv objektivno prinuđen da deluje kao racionalni robni proizvođač, tj. da racionalno gazduje sa materijalnim i ljudskim faktorima proizvodnje kojima raspolaže (da ih čuva, racionalno troši i stalno obnavlja)⁸⁾, da svoje odluke o proizvodnji usklađuje sa potrebama za robama koje se na tržištu pojavljuju kao platežno sposobna tražnja i da na osnovu svoga rada kao robnog proizvođača ostvaruje što veći dohodak, tj. što veći neto-proizvod⁹⁾.

TEORIJSKA ANALIZA
DRUŠTVENO-EKONOMSKIH
OSNOVA JUGOSLOVENSKOG
PRIVREDNOG SISTEMA

Pošto je, dakle, po prirodi svog društvenog statusa kao robnog proizvođača, radni kolektiv objektivno prinuđen da iz prodajne cene svojih roba nadoknadi materijalne troškove proizvodnje (amortizaciju i utrošak sirovina — jer bez toga ne bi mogao da se na tržištu ponovo pojavi kao robni proizvođač), on je životno zainteresovan da, radeći sa raspoloživim sredstvima za proizvodnju, ostvaruje što veći obim proizvodnje i na osnovu toga što veću masu dohotka (tj. neto-produkta).

Orijentacija radnog kolektiva na što veći dohodak, tj. njegovo nastojanje da ga svojom aktivnošću stalno povećava (maksimalizira), predstavlja njegovu neposrednu težnju, odnosno osnovni ekonomski interes kojim se on rukovodi kao robni proizvođač¹⁰⁾, i to iz sledećih razloga:

- (1) Pre svega zato što od veličine toga dohotka (koji mu društvo priznaje posredstvom tržišta) zavisi mogućnost zadovoljavanja ličnih potreba, odnosno visina ličnog dohotka svakog pojedinog radnog čoveka koji je član toga kolektiva, jer veća masa realizovanog dohotka stvara mogućnost i većih ličnih dohodaka.

⁸⁾ Već ovo što je ovde rečeno upućuje na zaključak da onoga momenta kada radni kolektivi postanu svesni sebe kao robnih proizvođača, oni su, radi sopstvenog opstanka, zainteresovani za čuvanje i stalno reprodukovanje materijalnih dobara koja predstavljaju društvenu svojinu, tj. sredstva za proizvodnju. Stoga, u takvim uslovima, briga za očuvanje društvene svojine počiva na materijalnim interesima radnih ljudi a ne na zakonskoj prinudi.

⁹⁾ Ovaj dohodak ili neto-produkt može se definisati i kao veličina koja se dobija kada se od prodajne cene roba odbiju samo materijalni troškovi njihove proizvodnje, tj. amortizacija i utrošak materijala.

¹⁰⁾ Dakle, nasuprot kapitalistu (kao nosiocu osnovnih privrednih odluka u sistemu kapitalističke robne privrede) koji je stalno težio ka maksimalizaciji profita (tj. samo jednog dela neto-produkta, odnosno — m), koji je prisvajao na bazi privatne svojine, radni kolektiv kao socijalistički robni proizvođač je zainteresovan za maksimalizaciju dohotka (tj. neto-produkta u celini, odnosno $v+m$) kojim raspolaže na bazi sopstvenog udruženog rada kao robnog proizvođača.

Ova mogućnost direktnog povezivanja visine ličnog dohotka svakog pojedinca sa ukupnom masom realizovanog dohotka (tj. ukupnom veličinom neto-produkta), ne samo što ukazuje na bitnu razliku u ekonomskom položaju neposrednog proizvođača u socijalističkoj nasuprot kapitalističkoj robnoj privredi¹¹⁾, već sasvim jasno otkriva njihovu materijalnu zainteresovanost za povećavanje proizvodnje. Naime, to očigledno pokazuje da socijalistička robna proizvodnja stvara izvanredne društvene uslove za razmah stvaralačke inicijative radnih ljudi (kao osnovne pokretačke snage socijalizma), jer stvara mogućnost za povezivanje materijalnih interesa svakog pojedinca (preko njihove zainteresovanosti za povećanje ličnih dohodaka) sa interesima kolektiva kao robnog proizvođača, pošto od mase dohotka, koju kolektiv realizuje kao robni proizvođač, direktno zavisi i veličina ličnih dohodaka svakog pojedinca¹²⁾.

- (2) Svaki radni kolektiv je zainteresovan za to da kao robni proizvođač ostvaruje što veći dohodak, ne samo zbog dosad pomenutih razloga već i stoga što mu to obezbeđuje mogućnost akumulacije, tj. stalnog izdavanja jednog dela realizovanog dohotka radi proširivanja proizvodnje.

Pri površnom posmatranju može izgledati da će radni kolektiv, ako samostalno raspolaže dohotkom i sam odlučuje o njegovoj raspodeli¹³⁾, biti zainteresovan da celokupni dohodak (neto-prodakt) preduzeća

¹¹⁾ Poznato je da je visina ličnih dohodaka pa, prema tome, i lična potrošnja najamnih radnika u kapitalizmu bila unapred određena visinom najamnine (a ova vrednošću radne snage i ponudom i tražnjom sa njom), te nije bilo mogućnosti da uporedo sa povećanjem proizvodnje ili produktivnosti rada u kapitalističkom preduzeću, automatski rastu njihove najamnine. Tu se čak dešavalo i obratno, tj. da sa porastom društvene produktivnosti rada opada vrednost radne snage, te da zbog toga uporedo sa porastom ukupne proizvodnje opada i učešće najamnih radnika u proizvodu koji su svojim radom stvorili (što je poznato kao proces stvaranja relativnog viška vrednosti). Nasuprot ovome, u socijalističkom preduzeću kojim upravljaju sami radnici nema nikakve društvene prepreke da uporedo sa povećanjem proizvodnje i na toj osnovi realizovanog dohotka (neto-produkta) rastu i njihovi lični dohoci, tj. lična potrošnja članova kolektiva.

¹²⁾ Smatram da se može reći da na ovom planu u osnovi nema ni suprotnosti interesa radnih kolektiva, kao robnog proizvođača, s jedne i društvene zajednice kao celine, s druge strane. Naime, kao i društvena zajednica, tako su i radni kolektivi zainteresovani da na bazi povećanja materijalne proizvodnje povećavaju i lične dohotke, odnosno ličnu potrošnju radnih ljudi. Ovo saznanje o jedinstvu interesa na ovom planu ukazuje na neophodnost da se prilikom određivanja instrumenata kojima društvena zajednica svesno reguliše određene odnose u raspodeli ne sme dozvoliti da pojedini od tih instrumenata destimulišu radne kolektive u povećavanju proizvodnje ili da ih spreči da uspostave direktnu zavisnost između ukupne mase realizovanog dohotka i ličnog dohotka svakog pojedinca. Intervencija društvene zajednice koja o ovome ne bi vodila računa mogla bi samo ometati stvarni razmah stvaralačke inicijative radnih ljudi.

¹³⁾ Ovdje ćemo pretpostaviti da radni kolektiv raspolaže celokupnim realizovanim dohotkom, tj. da u raspodeli tog dohotka ne učestvuje niko van kolektiva. Drugim rečima, pretpostavićemo da ne postoje instrumenti zajednice kojima se jedan deo dohotka oduzima svakom radnom kolektivu radi podmirivanja određenih društvenih potreba. Ovdje je bilo neophodno poći od takve pretpostavke. Međutim, u realnoj stvarnosti ti instrumenti postoje i omogućuju da se obezbede materijalni uslovi samoupravnog odlučivanja u svim oblastima društvenog života (npr., u školstvu, zdravstvu itd.) i na svim nivoima (proizvodno-poslovnim i teritorijalnim asocijacijama radnih ljudi) samoupravne strukture jugoslovenskog društva.

raspodeli svojim članovima kao lične dohotke, odnosno da ga u celini upotrebi za potrošnju¹⁴). Ne treba sporiti mogućnost da se u izvesnim kolektivima i to moglo dogoditi¹⁵). Međutim, ako se stvari malo detaljnije analiziraju, nije teško uočiti postojanje stvarnih stimulusa koji radne kolektive podstiču na akumulaciju, te da se stoga ovakvi slučajevi mogu smatrati pre izuzetkom nego pravilom.

Naime, radni kolektivi su podstaknuti na akumulaciju sledećim uzrocima:

TEORIJSKA ANALIZA
DRUSTVENO-EKONOMSKIH
OSNOVA JUGOSLOVENSKOG
PRIVREDNOG SISTEMA

Najpre zbog njihove zainteresovanosti za trajnim porastom životnog standarda. Pošto je ovo stvarna pobuda udruživanja radnih ljudi u kolektivu robnih proizvođača, a ne može se zadovoljiti bez proširivanja proizvodnje, normalno je da su radni kolektivi subjektivno zainteresovani da stalnim odvajanjem jednog dela realizovanog dohotka za akumulaciju (radi proširivanja proizvodnje), obezbede uslove za trajni porast svog životnog standarda, tj. za stalno proširenje obima svoje potrošnje. Naime, ukoliko bi ceo tekući dohodak upotreбили za ličnu potrošnju, oni ne bi imali nikakvih mogućnosti da proširuju proizvodnju koja im jedino može obezbediti trajni (tj. dugoročni) porast njihovih ličnih dohodaka. Stoga ova okolnost upućuje na zaključak da radni kolektivi imaju trajni interes da jedan deo realizovanog dohotka stalno odvajaju za akumulaciju radi proširivanja sopstvene proizvodnje, a da samo jedan deo tog dohotka raspodele, odnosno upotrebe za svoju tekuću ličnu potrošnju¹⁶).

Pored ovoga deluje i jedan, na izgled, spoljni razlog, a to je konkurencija. Naime, pošto je svaki radni kolektiv samo jedan od mnogih robnih proizvođača koji proizvode za tržište, to ih pored iznetih

¹⁴) U početnim fazama razvoja našeg samoupravnog sistema, tj. u periodu dok naši radni kolektivi još nisu odlučivali o proširenoj reprodukciji (pa nisu ni raspolagali delom dohotka koji je namenjen akumulaciji), u nas su se mogli čuti upravo ovakvi prigovori. Njih je demantovao dalji razvoj naše samoupravne prakse, ali ih kao neodržive odbacuje i teorijska analiza o kojoj je ovde reč.

¹⁵) Pri prelazu sa administrativnog na samoupravni sistem upravljanja privredom ovo se može desiti upravo u onim kolektivima u kojima najamni mentalitet sporo ustupa mesto samoupravnom mentalitetu i može trajati samo dotle dok radni kolektiv ne postane svestan sebe kao robnog proizvođača, odnosno dok stvarno ne postane svestan činjenice da njegova sopstvena egzistencija (kao proizvođača i potrošača) zavisi od njegovog racionalnog ponašanja kao robnog proizvođača. Mada može izgledati čudno, ipak jugoslovensko iskustvo pokazuje da se najamni mentalitet kolektiva savlađuje brže ukoliko radni kolektiv pre dobije mogućnost da odlučuje o proširenoj reprodukciji, tj. ukoliko mu ostaje na slobodnom raspolaganju i deo dohotka koji je namenjen proširenoj reprodukciji.

¹⁶) Da ovim odvajanjem jednog dela dohotka za akumulaciju, radni kolektivi ne ugrožavaju svoju egzistenciju, mora biti jasno po tome što socijalističko društvo nastaje na relativno visokom stupnju razvoja proizvodnih snaga (tj. posle kapitalizma), koji obezbeđuje takav nivo društvene produktivnosti rada koja daje mogućnost da se jedan deo društvenog proizvoda stalno odvoja za akumulaciju a da to nikako ne ugrožava tekuću potrošnju neposrednih proizvođača i njen stalni porast.

momenatai konkurencija prinuđava da jedan deo realizovanog dohotka odvajaju za akumulaciju radi stalnog poboljšavanja tehničke osnove svoje proizvodnje (tj. porast organskog sastava) i proširivanje njenog obima, jer se jedino tako mogu afirmisati kao racionalni robni proizvođači. Stoga ona i deluje na pojedinačne radne kolektive kao spoljna snaga, koja ih objektivno primorava da akumuliraju i usavršavaju sopstvenu proizvodnju. Međutim, ova objektivna snaga ima, kao što smo ranije već pokazali, i odgovarajuću osnovu u subjektivnim htenjima radnih ljudi (članova kolektiva), jer im akumulacija, a na toj osnovi i proširena reprodukcija, omogućuje stalni porast životnog standarda, a da i ne govorimo o drugim pogodnostima koje nastaju sa akumulacijom, kao što je stvaranje mogućnosti za skraćivanje radnog dana itd.

Prema tome, u uslovima socijalističke robne proizvodnje radni kolektivi su, sklopom odnosa proizvodnje u kojima rade, objektivno prinuđeni, a i subjektivno zainteresovani da jedan deo tekućeg dohotka odvajaju za akumulaciju, odnosno za stalno proširivanje proizvodnje. Stoga u ovim društvenim uslovima ne postoji nikakva potreba da neko izvan neposrednih proizvođača preuzima na sebe brigu o akumulaciju jer su oni, kao članovi kolektiva koji deluje kao robni proizvođač, apsolutno zainteresovani za akumulaciju, odnosno za proširivanje svoje proizvodnje¹⁷).

U vezi sa realnim procesom akumulacije koji se ostvaruje na bazi samoupravnih odluka radnih kolektiva potrebno je, na kraju, istaći sledeće: pretvaranjem novčane akumulacije u stvarnu, tj. realnim investiranjem u preduzeću kojim upravlja, radni kolektiv nesumnjivo proširuje materijalnu bazu svog samoupravljanja jer povećava masu sredstava za proizvodnju kojim upravlja. Međutim, on time istovremeno povećava i obim društvene svojine na sredstvima za proizvodnju, tj. obezbeđuje njenu proširenu reprodukciju, a uz to obezbeđuje i materijalne pretpostavke da se u proces proizvodnje uključe nove generacije samoupravljača, odnosno stvara materijalne uslove za proširenu reprodukciju samoupravnih odnosa. Drugim rečima, radni kolektivi kao robni proizvođači odlučujući samostalno o akumulaciji i proširivanju proizvodnje trajno obezbeđuju materijalnu osnovu proširenog reprodukovanja društvene svojine na sred-

¹⁷) Pošto je deo dohotka koji radni kolektiv odvajaju za akumulaciju rezultat njegovog sopstvenog rada, to samo po sebi pruža izvesnu garanciju da će i sredstva za akumulaciju biti racionalnije korišćena nego u slučaju kada tim sredstvima raspolaže neko ko ih nije stvorio.

stvima za proizvodnju i proširenog reprodukovanja socijalističkih odnosa proizvodnje kao odnosa robne proizvodnje¹⁸⁾.

3. ISTORIJSKI OBLIK ZAKONA VREDNOSTI U SISTEMU SOCIJALISTIČKE ROBNE PRIVREDE

TEORIJSKA ANALIZA
DRUSTVENO-EKONOMSKIH
OSNOVA JUGOSLOVENSKOG
PRIVREDNOG SISTEMA

Naučno objašnjenje svih bitnih karakteristika socijalističke, kao i svakog drugog istorijskog oblika robne proizvodnje, nije moguće bez poznavanja unutrašnjih zakona koji je regulišu. Stoga su i teorijska istraživanja ovog istorijski novog oblika robne proizvodnje bila usmerena i u pravcu utvrđivanja istorijskog oblika u kojem zakon vrednosti deluje u ovom sistemu robne privrede. Smatram da će upravo radi isticanja svih bitnih karakteristika socijalističkog sistema robne proizvodnje biti korisno ukoliko ovde ukažem na osnovne rezultate tih istraživanja.

Primena Marksovog metoda u istraživanju istorijskog oblika zakona vrednosti zahtevala je da se na bazi analize novostvorenih odnosa proizvodnje (o kojima je bilo reči) najpre utvrdi kojim se pokazateljem rentabilnosti (pri donošenju svojih poslovnih odluka) objektivno mora rukovoditi radni kolektiv koji deluje kao socijalistički robni proizvođač. Stoga ćemo i u ovom izlaganju početi upravo od toga.

Pokazali smo već da je osnovna pobuda kojom se rukovode radni kolektivi kao socijalistički robni proizvođači¹⁹⁾, njihova težnja za sve potpunijim podmivanjem njihovih stalno rastućih potreba i da se ona može zadovoljiti samo posredstvom njihove proizvodne aktivnosti (kao robnih proizvođača), u kojoj oni moraju stalno nastojati da raspoloživim faktorima proizvodnje (sredstvima za proizvodnju

¹⁸⁾ Poznato je da jedan društveni sistem proizvodnje obezbeđuje svoje mesto u ljudskoj istoriji kao poseban istorijski oblik društvene proizvodnje upravo time što pokazuje stvarnu sposobnost da stalno reprodukuje odnose proizvodnje na kojima se zasniva. Teorijska analiza socijalističke robne proizvodnje imala je, između ostalog, za cilj da utvrdi njenu stvarnu sposobnost da reprodukuje odnose proizvodnje na kojima počiva. Verujem da prethodna objašnjenja nekih rezultata te analize pružaju sve potrebne elemente na osnovu kojih se može utvrditi stvarna mogućnost reprodukovanja osnovnog produkcionog odnosa na kojem ona počiva (tj. radnog kolektiva kao robnih proizvođača), a na toj osnovi i čitavog sistema socijalističke robne privrede kao posebnog istorijskog oblika robne proizvodnje.

¹⁹⁾ Smatram da dosadašnje izlaganje pruža sasvim dovoljno elemenata na osnovu kojih se može zaključiti da socijalistička robna proizvodnja, tj. odnosi proizvodnje koji u njoj postoje, predodređuju da su radni kolektivi kao robni proizvođači inspirisani drugačijim pobudama i ciljevima od onih kojima su bili inspirisani robni proizvođači koji su im istorijski prethodili (tj. sitnorobni i kapitalistički). Prema tome, pitanje pobuda i ciljeva zbog kojih i kako pristupaju proizvodnji radni kolektivi kao robni proizvođači nije stvar nekih normi ili pravila ponašanja koja se moraju propisati da bi se oni ponašali kao nekakav homo economicus ili homo moralis, već nešto što je objektivno dato, tj. što proizlazi iz njihovog društvenog statuta koji je određen celinom odnosa proizvodnje u kojima oni postoje i deluju kao samostalni robni proizvođači.

i svojim tekućim radom) ostvare što veći dohodak (neto-produkt). Oni moraju biti inspirisani stalnom težnjom za što većom masom dohotka, tj. nastojanjem da ga maksimiziraju jer od toga zavisi i mogućnost njihove tekuće potrošnje i mogućnost akumulacije, kao sredstva kojim se njihova lična potrošnja može povećavati u budućnosti.

DR MILADIN
KORAC

Ova njihova težnja nalazi izraz i u pokazatelju rentabilnosti kojim se oni moraju služiti kao robni proizvođači. Poznato je, naime, da je kapitalista uvek nastojao da obezbedi što veći stepen oplodnje svoga kapitala, te je u skladu s tim uvek nastojao da ostvari što veću masu profita, odnosno on se rukovodio principom maksimizacije profita. To je moralo naći izraza u pokazatelju rentabilnosti kojim se on služio, tj. u profitnoj stopi²⁰), koja je u svoj brojitelj upravo i uključivala masu realizovanog profita (m) čijem povećanju teži svaki kapitalist. Nasuprot ovome, celina odnosa proizvodnje u kojima deluje radni kolektiv kao socijalistički robni proizvođač objektivno ih prinudava da stalno teže maksimizaciji dohotka, odnosno neto-proizvoda, a ne samo jednog njegovog dela, koji je kao — m (višak vrednosti) uključen u brojitelj profitne stope u kapitalizmu. Otuda i pokazatelj rentabilnosti socijalističkog preduzeća kojim upravlja radni kolektiv kao robni proizvođač mora u svom brojitelju imati masu realizovanog dohotka (D), a ne samo jedan njegov deo (tj. samo m), kao što je to slučaj sa profitnom stopom.

Pored ovoga ne treba zaboraviti da u kapitalizmu sredstva za proizvodnju postaju kapital a radna snaga roba. Saglasno tome profitna stopa u imenitelju svoje formule, uključuje postojani (c) i promenljivi (v) kapital, koji predstavljaju kapitalistov predujam u kupovinu sredstava za proizvodnju i radna snaga, a istovremeno i novčani izraz vrednosti angažovanih sredstava za proizvodnju i vrednosti angažovane radne snage, tj. plaćenog rada najamnih radnika. Nasuprot tome, u sistemu socijalističke robne proizvodnje, sredstva za proizvodnju nisu kapital, a radna snaga nije roba. Naime, društvena svojina pretvara sredstva za proizvodnju u prostu materijalnu pretpostavku proizvodnje i isključuje mogućnost da ma ko upravlja njima ili prisvaja rezultate rada po osnovu svojine na njima. Stoga sredstva za proizvodnju u ovim uslovima ne mogu funkcionisati kao kapital. Pa ni radni kolektivi koji deluju kao socijalistički robni proizvođači ne učestvuju u raspodeli društve-

²⁰) Koja je po Marksovom definisanju imala sledeći oblik:

$$p' = \frac{m}{c + v}$$

nog proizvoda kao vlasnici sredstava za proizvodnju, ali ni kao najamni radnici. Oni prisvajaju rezultate svoga rada upravo zato što rade i samo dotle dok rade, kao uspešni robni proizvođači.

Međutim, radeći u preduzeću kojim upravljaju neposredni proizvođači, pored sredstava za proizvodnju troše i određenu količinu svoga tekućeg rada, koji se opredmećuje u proizvedenim robama kao određena količina novododatnog rada (NR) u vidu novostvorene vrednosti. Oni su kao članovi kolektiva koji deluje kao robni proizvođač (što je i sasvim razumljivo) uvek zainteresovani da, svim raspoloživim sredstvima za proizvodnju i svojim celokupnim tekućim (novododatim) radom, ostvare što je moguće veći dohodak. Za njihovo saznanje o ostvarenom ili mogućem poslovnom uspehu kao robnih proizvođača, pored ukupno angažovanih sredstava za proizvodnju, upravo je bitna i ukupna količina njihovog tekućeg (novododatog) rada koju su uložili u proizvodnju, a ne samo jedan njen deo koji se u imenitelju profitne stope pojavljuje kao plaćeni rad najamnih radnika (v). Stoga i pokazatelj rentabilnosti socijalističkog preduzeća kojim upravlja radni kolektiv kao robni proizvođač, mora u imenitelju svoje formule, pored ukupno angažovanih sredstava za proizvodnju (SP), uključiti i ukupnu masu tekućeg (novododatog) rada neposrednih proizvođača (NR).

Dakle, da bi radni kolektiv u sklopu odnosa proizvodnje u kojima se nalazi opstao kao socijalistički robni proizvođač, on pri izboru različitih proizvodnih alternativa koje se pred njim nalaze, uvek mora proveravati da li raspoloživim sredstvima za proizvodnju i ukupnom masom uloženog rada može ostvarivati veći ili manji dohodak, odnosno on mora utvrđivati stepen svog poslovnog uspeha ili rentabilnosta, takvim pokazateljem koji možemo nazvati

$$d' = \frac{D}{SP + NR} \quad 21)$$

21) Objašnjenje simbola: d' = dohodna stopa; D = realizovani dohodak; može se definisati i kao razlika između sume prodajnih cena i sume materijalnih troškova proizvodnje (tj. amortizacije i utroška sirovina); SP = ukupna vrednost svih angažovanih (a ne samo utrošenih) sredstava za proizvodnju; NR = ukupna masa novododatog rada. Ona se može izraziti u novcu ako se ukupni nacionalni dohodak podeli sa ukupnim brojem uslovno nekvalifikovanih radnika, pa se tako dobijena veličina (koja se može smatrati radnim doprinosom svakog pojedinca u stvaranju nacionalnog dohotka) pomnoži sa brojem uslovno nekvalifikovanih radnika u preduzeću ili grani čija se dohodna stopa izračunava. Na osnovu ovoga nije teško zaključiti da dohodak (D) u brojitelju formule i novododati rad (NR) u njenom imenitelju, predstavljaju dve različite veličine u svakom konkretnom preduzeću ili grani, dok su jednake jedino u razmerama cele privrede jer je ukupno utrošeni tekući (živi) rad jedini stvaralac nacionalnog dohotka.

Detaljnija analiza dohodne stope kao pokazatelja rentabilnosti upućuje na niz interesantnih zaključaka o organskom sastavu faktora proizvodnje ($SP : NR$) o odnosima između mase realizovanog dohotka (D) i mase novododatog rada (NR) koji otkrivaju jedinstvo i suprotnosti socijalističke robne proizvodnje itd.

Na osnovu ovoga što je rečeno nije teško zaključiti da kriterijum kojim se moraju rukovoditi socijalistički robni proizvođači pri donošenju poslovnih odluka, tj. kriterijum ili pokazatelj rentabilnosti nije nikakva arbitrarna stvar, već stvar istorijske nužnosti čiji konkretni oblik određuju odnosi proizvodnje u kojima se oni nalaze²²⁾. Socijalistički odnosi proizvodnje, kao što je dosad pokazano, upućuju na zaključak da taj kriterijum može jedino biti (ovako definisana) dohodna stopa²³⁾.

DR MILADIN
KORAC

Saznanje o tome kojim se kriterijumom moraju rukovoditi radni kolektivi kao robni proizvođači pri donošenju svojih odluka o načinu svoga uključivanja u društveni proces reprodukcije pruža neophodnu osnovu da se, primenom Marksovog metoda analize, utvrdi istorijski oblik u kojem deluje zakon vrednosti u uslovima socijalističke robne proizvodnje. Pogledajmo, ukratko, kuda nas vodi primena toga metoda.

Dohodna stopa kao objektivno neophodni pa otuda i jedinstveni pokazatelj rentabilnosti daje mogućnost pojedinim radnim kolektivima da upoređuju svoj poslovni uspeh sa poslovnim uspehom drugih robnih proizvođača koji proizvode istu ili različitu vrstu robe i da na osnovu toga preduzimaju odgovarajuće mere koje im omogućuju poboljšanje poslovnog uspeha preduzeća kojim upravljaju. Pored toga, dohodna stopa (kao objektivno uslovljeni pokazatelj rentabilnosti) omogućuje radnim kolektivima kao robnim proizvođačima da sigurnije donose svoje poslovne odluke u nastojanju da utvrde koja je proizvodnja za njih najpovoljnija, odnosno koja im omogućuje najrentabilnije uključivanje u proces društvene reprodukcije. Pošto se svaki pojedinačni robni proizvođač stvarno uključuje u društveni proces reprodukcije tek onda kada se opredeli za proizvodnju one vrste robe za kojom postoji platežno sposobna tražnja, i radni kolektivi moraju uvek proveravati koja je vrsta proizvodnje za njih najrentabilnija, odnosno koja im vrsta proizvedene robe uz istu angažovanost materijalnih i ljudskih faktora proizvodnje može doneti najveću masu dohotka. Stoga je i razumno očekivati da će se i radni kolektiv (koji se rukovodi principom maksimalizacije dohotka), po pravilu, orijentisati na onu vrstu proizvodnje koja uz ostale jednake uslove obezbeđuje najveću masu dohotka.

²²⁾ Ekonomske kategorije — kao što kaže Marks — nisu ništa drugo već teorijski izrazi, odnosno apstrakcije društvenih odnosa proizvodnje.

²³⁾ Stoga je opravdano konstatovati i to da isto onako kao što kapitalistički odnosi proizvodnje onemogućuju opstanak kapitalista, ukoliko se on ne rukovodi principom maksimalizacije profita i profitnom stopom kao pokazateljem rentabilnosti plasmana svoga kapitala, tako i novi odnosi proizvodnje (o kojima je bilo reči) onemogućuju opstanak radnog kolektiva kao robnog proizvođača, ukoliko se ne rukovodi principom maksimalizacije dohotka i dohodnom stopom kao pokazateljem svoga poslovnog uspeha kao robnog proizvođača.

Ovo praktično znači da je svaki radni kolektiv zainteresovan (a i prinuđen) da povremeno menja svoju proizvodnu orijentaciju, tj. da se preorijentiše sa proizvodnje jedne na drugu vrstu robe u skladu sa promenama tražnje za njima i promenama stepena rentabilnosti — koje se manifestuju preko različitih visina dohodnih stopa. Ova preorijentacija proizvodnje (sa jedne na drugu vrstu robe) u društveno-ekonomskom smislu ne predstavlja ništa drugo već „seljenje” robnih proizvođača iz jedne grane u drugu, u skladu sa razlikama u dohodnim stopama koje u njima postoje, tj. iz grana u kojima je dohodna stopa apsolutno ili relativno niska u grane u kojima je ona apsolutno ili relativno visoka²⁴).

TEORIJSKA ANALIZA
DRUŠTVENO-EKONOMSKIH
OSNOVA JUGOSLOVENSKOG
PRIVREDNOG SISTEMA

Međutim, odvijanje ovog procesa „seljenja” koji se bazira na ekonomskim interesima socijalističkih robnih proizvođača, tj. na interesima da ostvare što veći dohodak, dovodi (sasvim nezavisno od njihove volje) do ispoljavanja objektivne tendencije ujednačavanja dohodnih stopa različitih grana i do formiranja jedne opšte dohodne stope za privredu kao celinu, koja u odnosu na dohodne stope različitih grana važi kao prosečna dohodna stopa. Upravo zato što se ova tendencija ujednačavanja dohodnih stopa različitih grana ostvaruje posredstvom subjektivnih nastojanja pojedinih radnih kolektiva da maksimaliziraju svoj dohodak, ona se u odnosu na njihova subjektivna nastojanja pojavljuje kao objektivni zakon koji realizovani dohodak različitih grana svodi na prosečan dohodak²⁵).

Pošto ovaj zakon prosečnog dohotka objektivno deluje i dolazi do formiranja prosečne dohodne stope za privredu kao celinu, to istovremeno znači da u realnoj stvarnosti socijalističke robne proizvodnje (u kojoj postoje razlike u organskom sastavu faktora proizvodnje između različitih grana) nema mogućnosti da se (ni u slučaju opšteg poklapanja ponude i tražnje sve vrste roba prodaju po njihovim vrednostima, već nužno dolazi do transformacije vrednosti robe u jedan njen poseban istorijski oblik koji možemo nazvati dohodnom cenom.

²⁴) Ovde govorimo o „seljenju” robnih proizvođača, a ne o odvojenom „seljenju” radne snage i sredstava za proizvodnju upravo zbog izmenjenih odnosa proizvodnje u sistemu socijalističke robne privrede. U kapitalizmu se najpre odvija „seljenje” sredstava za proizvodnju u vidu „seljenja” kapitala, a zatim i „seljenje” najamne radne snage. Ovde je situacija drugačija jer su neposredni proizvođači istovremeno i upravljači proizvodnim procesom i sredstvima kojima rade, pa kada dolazi do preorijentacije proizvodnje, dolazi i do njihovog „seljenja”, ne kao najamnih radnika, već kao robnih proizvođača, naime, zajedno sa sredstvima za proizvodnju kojim upravljaju.

Da ovo „seljenje” materijalnih i ljudskih faktora proizvodnje kao „seljenje” robnih proizvođača nije nešto što se samo teorijski može dokazivati, već i da svakim danom postaje životna praksa, pokazuje jugoslovenska stvarnost. Naime, jugoslovensko iskustvo pokazuje da su se sa svakim značajnijim stupnjem razvoja materijalne osnove samoupravljanja na nivou radnih organizacija u svakodnevnoj praksi sve potpunije manifestovali brojni dokazi stvarnog odvijanja ovog procesa „seljenja” robnih proizvođača iz grane u granu.

²⁵) Tako da zakon prosečnog dohotka deluje na sličan način kao i zakon prosečnog profita u kapitalizmu.

Za razliku od vrednosti robe (vr) koja obuhvata prosečne materijalne troškove proizvodnje (mtp) i novostvorenu vrednost (nv), odnosno: $vr = mtp + nv^{26}$), dohodna cena (dc) kao njen preobražen istorijski oblik obuhvata prosečne materijalne troškove proizvodnje (mtp) i prosečan dohodak (pd)²⁷), stoga ima sledeću strukturu:

$$dc = mtp + pd$$

DR MILADIN
KORAC

Dakle, nasuprot prodaji roba po njihovim vrednostima, koja bi omogućavala da sve grane proizvodnje prisvoje masu dohotka koja bi bila jednaka masi (u njima proizvedene) novostvorene vrednosti i prouzrokovala razlike u dohodnim stopama grana sa različitim organskim sastavom faktora proizvodnje — prodaja roba po njihovim dohodnim cenama (u slučaju opšteg poklapanja ponude i tražnje), prouzrokuje preliivanje dohotka iz grana sa nižim u grane sa višim organskim sastavom i obezbeđujući jednakost dohodnih stopa omogućuje svim granama proizvodnje prisvajanje prosečnog dohotka, odnosno mase dohotka koja je srazmerna ukupnoj vrednosti svih faktora proizvodnje (materijalnih i ljudskih) koji su u njima angažovani²⁸). Na osnovu svega dosad rečenog, može se i zaključiti da na sličan način na koji kapitalistički odnosi proizvodnje prouzrokuju transformaciju vrednosti robe i njenu cenu proizvodnje i nju čine istorijskim oblikom zakona vrednosti koji je svojstven kapitalizmu, socijalistički odnosi proizvodnje prouzrokuju transformaciju robne vrednosti u njenu dohodnu cenu i čine je istorijskim oblikom u kojem zakon vrednosti deluje u uslovima socijalističke robne privrede²⁹).

Na ovaj način se korišćenjem Marksovog metoda, u teorijskoj analizi koja je polazila od istorijskog oblika odnosa proizvodnje koji se u jugoslovenskoj realnoj stvarnosti sve vidljivije uspostavlja, došlo do saznanja o tome da u uslovima socijalističke

²⁶) Pri prodaji roba po vrednosti, realizovani dohodak jednak je novostvorenoj vrednosti, tj. $d = nv$.

²⁷) Ovaj prosečni dohodak nije ništa drugo već srazmerni deo dohotka koji otpada na jedinicu proizvedene robe od ukupne mase dohotka koja pripada datoj grani proizvodnje u skladu sa vrednosnim izrazom u njoj angažovanih faktora proizvodnje ($SP + NR$) i veličinom prosečne dohodne stope za privredu kao celinu.

²⁸) Na sličan način na koji se posredstvom prodaje roba po njihovim cenama proizvodnje u kapitalističkoj robnoj privredi ostvaruje preraspodela stvorenog viška vrednosti (m) između različitih grana proizvodnje, prodaja roba po njihovim dohodnim cenama (u uslovima socijalističke robne proizvodnje) prouzrokuje preraspodelu ukupne novostvorene vrednosti, tj. nacionalnog dohotka, između različitih grana u skladu sa razlikama u organskom sastavu faktora proizvodnje.

²⁹) Kada se govori o dohodnoj ceni kao istorijskom obliku zakona vrednosti, onda bi moralo biti jasno da je odnos između dohodne cene i tržišnih cena (tj. cena po kojima se robe stvarno prodaju i kupuju) u sistemu socijalističke robne privrede analogan odnosu koji je postojao između tržišnih cena i istorijskih oblika zakona vrednosti u ranijim sistemima robne proizvodnje, tj. odnosu koji se uspostavlja između tržišnih cena i cena proizvodnje u kapitalizmu ili tržišnih cena i vrednosti robe u prostoj robnoj proizvodnji.

robne proizvodnje (u kojima su radni kolektivi kao samostalni robni proizvođači nosioci svih bitnih privrednih odluka) zakon vrednosti deluje u jednom posebnom istorijskom obliku, tj. da deluje u obliku dohodne cene³⁰).

4. SVESNO USMERAVANJE (PLANIRANJE) DRUŠTVENOG PROCESA REPRODUKCIJE U SISTEMU SOCIJALISTIČKE ROBNE PRIVREDE

TEORIJSKA ANALIZA
DRUŠTVENO-EKONOMSKIH
OSNOVA JUGOSLOVENSKOG
PRIVREDNOG SISTEMA

Poznato je da je podružtvljavanje proizvodnje, koje je zasnovano na razvoju proizvodnih snaga i sve produbljenijoj društvenoj podeli rada (tj. specijalizaciji proizvodnje), pretvorilo svaki razvijeni sistem robne privrede u takav ekonomski mehanizam koji može normalno da funkcioniše samo pod uslovom da se unutar njega uspostavljaju adekvatne veze i odnosi između svih robnih proizvođača i svih drugih učesnika toga procesa. Međutim, ni u jednom pa ni u socijalističkom sistemu robne privrede ne postoji nikakva apsolutna garancija da će se ove nužne veze i odnosi između svih robnih proizvođača uspostavljati samim stihijskim procesom, i to na način koji uvek omogućuje normalno funkcionisanje celokupnog društvenog procesa reprodukcije. Stoga i u socijalističkom, kao i u prethodnim istorijskim oblicima robne proizvodnje postoje realne mogućnosti da narušavanje tih veza i odnosa na jednom sektoru privrede dovede (zbog međusobne zavisnosti svih robnih proizvođača) do proširivanja poremećaja na celu privredu i do stvarnih teškoća u odvijanju procesa društvene reprodukcije.

Ovo se stoga može i smatrati onim najopštijim faktorom koji uslovljava neophodnost svesnog usmeravanja (tj. planiranja) društvenog procesa reprodukcije u sistemu socijalističke robne privrede, i pored toga što sa smenom kapitalističkih odnosa proizvodnje nestaje onih bitnih faktora koji su prouzrokovali da ovi poremećaji u uslovima kapitalističke robne proizvodnje dobijaju oblik periodičnih kriza hiperprodukcije. Drugim rečima, iako u socijalističkoj

³⁰) Radi potpunijeg informisanja čitaoca, potrebno je napomenuti da u Jugoslaviji nije još ostvarena šira saglasnost o istorijskom obliku u kojem zakon vrednosti deluje u sistemu socijalističke robne privrede. Nasuprot iznetoj koncepciji, postoji i uverenje da se i radni kolektivi (slično kao i kapitalisti) moraju služiti profitnom stopom kao pokazateljem svog poslovnog uspeha kao robnih proizvođača i da se saglasno tome u socijalističkoj robnoj privredi odvija proces formiranja prosečne profitne stope i proces transformacije vrednosti robe u cenu proizvodnje. Drugim rečima, postoji mišljenje da i u ovom (kao i u kapitalističkom) sistemu robne proizvodnje zakon vrednosti deluje u obliku cene proizvodnje. To mišljenje najpotpunije je obrazloženo u knjizi Mijalka Todorovića: "Oslobađanje rada", "Kultura", Beograd, 1965.

robnoj proizvodnji ne postoje one unutrašnje snage koje su u kapitalističkoj robnoj privredi prouzrokovale pojavu kriza hiperprodukcije³¹⁾ podruštvljavanje procesa proizvodnje zasnovano na produbljavanju društvene podele rada i nužnost usklađivanja međusobnih akcija robnih proizvođača radi normalnog odvijanja društvenog procesa reprodukcije predstavlja najopštiji uzrok svesnog usmeravanja privrednih kretanja u sistemu socijalističke robne privrede.

Međutim, pored ovog opšteg uzroka, malo detaljnija analiza odnosa proizvodnje otkriva i istorijski specifične uzroke koji ne samo da čine svesno usmeravanje privrednih kretanja u socijalističkoj proizvodnji nužnim već u izvesnom smislu predodređuju i sam način toga usmeravanja. Pogledajmo o čemu je reč.

Pošto društvena (a ne državna) svojina nad sredstvima za proizvodnju predstavlja osnovu na kojoj počiva socijalistička robna proizvodnja i kako u tim uslovima niko (pa ni država) nema prava da u ime te svojine upravlja sredstvima za proizvodnju i prisvaja rezultate ma čijeg rada, znači da više nije moguć sistem centralizovanog upravljanja privredom i sistem direktivnog planiranja³²⁾.

Međutim, s obzirom na to da u sistemu socijalističke robne privrede radni kolektivi nisu privatni (tj. grupni) vlasnici sredstava proizvodnje i da svoje učešće u raspodeli društvenog proizvoda mogu obezbediti jedino dotle dok uspešno rade kao robni proizvođači, oni su daleko neposrednije zainteresovani za nesmetano odvijanje celokupnog društ-

³¹⁾ Podsećam da relativno veliki broj marksista smatra da nedovoljna potrošnja radnih masa u kapitalizmu predstavlja krajnji uzrok kriza hiperprodukcije. Ukoliko se od ovoga pode, onda mora biti jasno da u uslovima socijalističke robne proizvodnje nikada ne može doći do takvih pojava jer su u njoj sami neposredni proizvođači osnovni nosioci svih bitnih privrednih odluka, odnosno oni sami odlučuju o proizvodnji i raspodeli onoga što su stvorili.

Pored toga, u socijalističkoj robnoj privredi radna snaga nije roba, pa je nestalo i najamnine kao novčanog izraza vrednosti radne snage i kao sastavnog elementa kapitalistovih troškova proizvodnje, odnosno kao sastavnog elementa cene koštanja njegove robe. Naime, sa najamninom (kao novčanim izrazom vrednosti radne snage) nestaje i njen protivrečni i dualistički karakter, koji se ispoljavao na taj način što se jednom pojavljivala kao element cene koštanja (za koji je kapitalista zainteresovan da bude što manji), a drugi put kao kupovna snaga zbog čega bi ona trebalo da bude veća da bi omogućila realizovanje većeg dela društvenog proizvoda, naime, sredstava za potrošnju.

Pošto lični dohodi neposrednih proizvođača, u skladu sa iznetim shvatanjima za radne kolektive, kao robne proizvođače, ne predstavljaju sastavni elemenat troškova proizvodnje (zbog čega bi oni bili zainteresovani za njihovo snižavanje), u sistemu socijalističke robne proizvodnje ne postoje nikakve unutrašnje snage (kao u kapitalizmu) koje bi delovale u pravcu ograničavanja lične potrošnje radnih ljudi i uslovljavale pojavu kriza hiperprodukcije.

Prema tome, i nužnost svesnog usmeravanja društvenog procesa reprodukcije u uslovima socijalističke robne privrede nije ni nametnuta neakvom potrebom eliminisanja kriza hiperprodukcije, kao što poneko misli.

³²⁾ Kakav je u nas postojao pre nego što smo pošli putem razvijanja samoupravljanja, tj. putem postepene transformacije državne u društvenu svojinu na sredstvima proizvodnje i sve potpunije afirmacije socijalističke robne privrede u našoj zemlji.

venog procesa reprodukcije nego što je to bio slučaj sa njihovim istorijskim prethodnicima³³). Pošto, dakle, radni ljudi udruženi u kolektiv nisu u mogućnosti da izvan svog tekućeg rada kao kolektivnog robnog proizvođača obezbede sredstva za svoj opstanak (kao što je bio slučaj sa robnim proizvođačima koji su bili privatni vlasnici sredstava za proizvodnju) prirodno je da su oni subjektivno zainteresovani za trajnu mogućnost nesmetanog odvijanja njihove aktivnosti kao robnih proizvođača. Međutim, pošto nesmetano odvijanje njihove aktivnosti kao robnih proizvođača ne zavisi samo od njihovog sopstvenog rada i odluka, već i od aktivnosti i odluka mnogih drugih robnih proizvođača, radni kolektivi objektivno su prinuđeni da svoju delatnost usklađuju, prilagođavaju ili sinhronizuju sa ekonomskom aktivnošću drugih kolektiva, pa i svih ostalih aktera društvenog procesa reprodukcije.

TEORIJSKA ANALIZA
DRUŠTVENO-EKONOMSKIH
OSNOVA JUGOSLOVENSKOG
PRIVREDNOG SISTEMA

Prema tome, radni kolektivi su ne samo subjektivno zainteresovani već i objektivno prinuđeni da međusobno sarađuju kao robni proizvođači, što samo znači da socijalistički sistem robne privrede sadrži i specifične tj. njemu svojstvene unutrašnje uzroke koji svesno usmeravanje (planiranje) privrednih kretanja čini neophodnim. Naime, ono je, kao što iz ovih izlaganja proizlazi, uslovljeno neposrednim ekonomskim interesima radnih kolektiva kao robnih proizvođača. Stoga je u ovakvim uslovima sasvim neopravdano (a to se upravo često i čini) planiranje suprotstaviti robnoj proizvodnji, jer je ono (kao što smo videli) nerazdvojna sastavna komponenta socijalističke robne privrede.

Ovo izlaganje, međutim, daje mogućnost i da se uoče neke od bitnih karakteristika sistema planiranja ili (još šire) sistema svesnog usmeravanja privrednih kretanja u ovim uslovima. Naime, iz onog što je rečeno moralo bi biti jasno da su radni kolektivi kao robni proizvođači ekonomski zainteresovani ne samo da budu dobro informisani o aktivnosti

³³) Poznato je da je pojedinačnom kapitalistu njegova privatna svojina na sredstvima proizvodnje (tj. kapital) obezbeđivala mogućnost upravljanja i prisvajanja rezultata tuđeg rada. Otuda je privatna svojina (a ne robna proizvodnja kao takva) uvek i predstavljala materijalnu osnovu njegovog egoizma i partikularizma. Shvaćena kao nagomilano bogatstvo, privatna svojina obezbeđuje materijalne uslove za njegovu egzistenciju čak i u slučaju da je prestala da funkcioniše kao kapital (na primer, kada on ma iz kojih razloga zatvori svoju fabriku), što mora imati odraza na njegove praktične akcije koje su inspirisane težnjom za povećanjem toga bogatstva po svaku cenu, pa čak i na račun smanjenja postojećeg bogatstva drugih kapitalista. Uostalom, u društvu u kojem se materijalno bogatstvo uopšte stvara na račun drugih ljudi, tj. na račun najamnih radnika ovakvo egoističko suprotstavljanje interesa jednih kapitalista interesima drugih, savim je opravdano smatrati kao pravilo, a ne kao izuzetak. To samo znači da ovaj egoizam i partikularizam kapitalista ne izvire iz prirode robne proizvodnje, već iz kapitalističkih odnosa proizvodnje (tj. kapitala i najamnog rada) na kojima se ona zasniva u kapitalizmu.

i namerama, odnosno planovima drugih radnih kolektiva već i da kao neposredni akteri društvenog procesa reprodukcije, na osnovu uzajamnih ekonomskih interesa sarađuju s njima u pripremanju i ostvarivanju zajedničkih planova svoje aktivnosti. Prema tome, samostalni planovi radnih organizacija, s jedne, i samoorganizovanje tih organizacija, tj. njihova međusobna saradnja na osnovu uzajamnih ekonomskih interesa, s druge strane, moraju predstavljati osnovu celokupnog sistema planiranja u uslovima socijalističke robne privrede.

Ovakva osnova sistema planiranja determiniše mesto, karakter i oblike aktivnosti društvene zajednice u celokupnom sistemu svesnog usmeravanja privrednih kretanja u uslovima socijalističke robne proizvodnje³⁴).

Ne ulazeći ovom prilikom u probleme koji su vezani za karakter, metode i tehniku osnovnog i svodnog planiranja³⁵), nužno je ukazati na još jednu bitnu pretpostavku sistema svesnog usmeravanja privrednih kretanja u ovim uslovima. Naime, u ekonomskom sistemu čije se celokupno funkcionisanje zasniva na takvoj robnoj proizvodnji u kojoj o svim ekonomskim uslovima svoje egzistencije samostalno rešavaju sami radni ljudi (na različitim nivoima postojeće samoupravne strukture), svesno usmeravanje privrednih kretanja mora se zasnivati na dobrom poznavanju objektivnih zakona tj. socijalističke robne proizvodnje i tržišnih manifestacija tih zakona. Saglasno tome ni aktivnost društvene zajednice na liniji svesnog usmeravanja privrednih kretanja ne može se uspešno odvijati (tj. ne može doneti željene rezultate) ukoliko se ne zasniva na dobrom poznavanju ciljeva, pobuda i kriterija kojima se pri rešavanju svojih ekonomskih problema rukovode osnovni akteri društvenog procesa reprodukcije (tj. radni kolektivi koji deluju kao robni proizvođači) i ukoliko se na osnovu toga ne preduzimaju takve mere koje su u skladu sa delovanjem objektivnih zakona socijalističke robne proizvodnje, s jedne, i ekonomskim interesima radnih ljudi, s druge strane. Samo tako je moguće obezbediti da ova svesna akcija društvene zajednice doprinese normalnom funkcionisanju procesa društvene reprodukcije, koje se inače zasniva na samoupravnoj aktivnosti celokupnog stanovništva socijalističke zemlje.

Sve ovo upućuje na jedan veoma bitan zaključak, naime, da naučna istraživanja (o kojima smo govorili) svih bitnih karakteristika i objektivnih zakonitosti od-

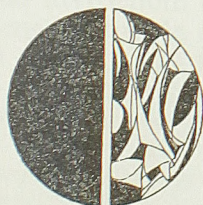
³⁴) Sasvim je očigledno da ovakva osnova isključuje mogućnost direktivnog sistema planiranja u uslovima samoupravne robne privrede.

³⁵) Naime, planiranje na nivou radnih organizacija i njihovih širih asocijacija, s jedne, i planiranja u razmerama cele privrede, s druge strane.

nosa proizvodnje na kojima počiva sistem socijalističke robne proizvodnje nikako nisu neka čisto akademska potreba, već najneposrednija životna neophodnost pošto korišćenje rezultata tih naučnih istraživanja predstavlja neophodni preduslov za uspešnu akciju društvene zajednice na liniji svesnog usmeravanja privrednih kretanja u sistemu socijalističke robne privrede.

Ograničavajući se u ovom radu na isticanje nekih bitnih karakteristika socijalističkog sistema robne privrede, želeo sam da ukažem na određene istorijske specifičnosti po kojima se on suštinski razlikuje od istorijskih oblika robne proizvodnje koji su mu prethodili, na unutrašnju logiku njegovog funkcionisanja i sposobnost da samostalno reprodukuje odnose proizvodnje na kojima se zasniva. S obzirom na to da socijalistički sistem robne proizvodnje predstavlja (kao što je već konstatovano) društveno-ekonomsku osnovu postojećeg privrednog sistema u Jugoslaviji, znači da je i ovaj rad ispunio svoju svrhu ukoliko je doprineo tome da se potpunije shvate najbitnija obeležja jugoslovenskog privrednog sistema.

TEORIJSKA ANALIZA
DRUŠTVENO-EKONOMSKIH
OSNOVA JUGOSLOVENSKOG
PRIVREDNOG SISTEMA

dr branko
horvat

**SOCIJALISTIČKA
ROBNA
PROIZVODNJA**

Često se srećemo s tezom da je za marksista *socijalistička* robna proizvodnja *contradictio in adjecto*, jer: ili je proizvodnja robna ili je socijalistička. Prema tome termin bi naučno bio besmislen. Postavlja ju se slijedeća pitanja: Na osnovu čega se izvodi gornji zaključak? Da li je on održiv? Kakav bi morao da bude suvremeni marksistički pristup cijelom pitanju?

**KAPITALISTIČKA
ROBNA PROIZVODNJA:
FETIŠIZAM ROBE**

Dobro je poznato da Marx analizu kapitalističkog društveno-ekonomskog sistema počinje analizom robe jer ta kategorija sadrži osnovne karakteristike društveno-ekonomskih odnosa tog sistema. Roba ima upotrebnu i prometnu vrijednost i vrijednost. To znači, prvo, da je roba proizvod konkretnog rada i zadovoljava neku konkretnu individualnu ili kolektivnu potrebu. To, nadalje, znači da se taj proizvod ne proizvodi po unaprijed utvrđenom društvenom planu za unaprijed utvrđene potrošače čije potrebe treba da zadovolji, već se proizvodi za tržište radi razmjene. Odatle proizlazi da robna proizvodnja pretpostavlja tržišne odnose, a s njima i anarhiju proizvodnje, privredne cikluse, nezaposlenost i klasne odnose koji se očituju u dihotomnoj podjeli društva na vlasnike-poslodavce i najamne radnike koji svoju radnu snagu

prodaju kao robu. Na kraju, to što roba ima vrijednost znači da je proizvod ljudskog rada uopće, da je utrošak društveno potrebnog rada kriterij za ekvivalentnost razmjene, što onda omogućava eksploataciju budući da na određenom nivou razvoja proizvodnih snaga najamni radnik (neto) proizvodi više nego što je potrebno za reprodukciju njegove radne snage. Ovaj višak — višak rada, višak vrijednosti — odlazi vlasniku, budući da se na tržištu sve robe, pa i radna snaga, razmjenjuju (u ravnotežnoj situaciji) kao ekvivalenti rada utrošenog na njihovu proizvodnju.

Kako privredni odnosi u velikoj mjeri određuju i ostale odnose u društvu, to u društvu robne proizvodnje prometnu vrijednost, odnosno tržišnu cijenu dobivaju i neprivredne vrijednosti, npr., „duhovna zavještavanja, znanost, umjetnost; čak takve religiozne stvari kao što su propovijedi, mise, molitve, blagoslovi...“ (Hegel¹) U tom društvu sve se kupuje i prodaje. Tržište postaje arbitar društvene vrijednosti, a novac smisao ljudske aktivnosti. „Ono što čini ‚summum bonum‘ ove etike — komentira Max Weber odlomak iz autobiografije Benjamina Franklina — sticanje novca, i uvijek sticanje što više novca... tako je čisto zamišljeno kao cilj po sebi da se nasuprot sreći ili koristi pojedinca na svaki način javlja kao nešto potpuno transcendentno i apsolutno iracionalno. Za čovjeka je sticanje zarade sada postalo cilj života, a ne više sredstvo za zadovoljenje materijalnih životnih potreba.“²) Taj quid pro quo sredstva i cilja vodi do dehumanizacije tog društva. Prodaja radne snage predstavlja osnovni vid te dehumanizacije, jer otuđenje vlastite proizvodne sposobnosti — a rad je normalno smisao ljudske egzistencije — predstavlja krajnju alijenaciju ličnosti. Neograničeni kupoprodajni odnosi na laissez-faire tržištu dovode do toga da se odnosi među ljudima pojavljuju kao odnosi među stvarima, „kao društvena svojstva koja te stvari imaju od prirode“ (Marx), a to postvarenje ljudskih odnosa predstavlja ono što Marx naziva *fetizmom robe*.³)

Da bi se inicirao proces dezalijenacije, treba eliminirati fetizizam robe. A to, kako izgleda, zahtijeva uklanjanje robne proizvodnje. Za Marxa i Engelsa i njihove prve sljedbenike to je značilo ukidanje privatnog vlasništva, novca, kredita i tržišta i uspostavljanje centralnog planiranja. Ukoliko bi novac i ostao, on

¹) Prema H. Marcuseu, *Um i revolucija*, „V. Masleša“, Sarajevo, 1966, str. 179.

²) „Protestantska etika i duh kapitalizma“ u M. Đurić, *Sociologija Maxa Webera*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964, str. 279.

³) K. Marx, „Fetiški karakter robe i njegova tajna“, *Kapital I*, „Kultura“, Zagreb, 1947, str. 36—48.

bi predstavljao puki instrument evidentiranja troškova.⁴⁾ Model takve privrede prilično je vjerno ostvaren u Sovjetskom Savezu i nekim drugim zemljama.

ETATISTIČKA ROBNA PROIZVODNJA: FETIŠIZAM ČINA

SOCIJALISTIČKA
ROBNA
PROIZVODNJA

Staljinistički privredni model po svojim organizacionim oblicima nesumnjivo odgovara predodžbama Marxa i Engelsa o organizaciji socijalističke privrede. Međutim, isto je tako nesumnjivo da je društveni sadržaj tog modela dijametralno suprotan očekivanjima Marxa i Engelsa. Očigledno je da nešto nije bilo u redu s izvršenom analizom. U pogledu najvažnijeg uslova za ukidanje robne proizvodnje, klasne eksploatacije i alijenacije — privatnog vlasništva — pogreška se sastojala u nedovoljno jasnom razlikovanju nužnog i dovoljnog uslova. Ukidanje privatnog vlasništva na sredstvima za proizvodnju kojima se pod komandom vlasnika zapošljavaju drugi članovi društvene zajednice — nužan je, ali ne i dovoljan uslov za realizaciju socijalističkog društva. Drugim riječima, nesocijalistička društva moguća su i bez privatnog vlasništva.⁵⁾ Što se tiče ostalih uslova — novca, kredita i tržišta — njihovu ulogu razmotrit ćemo dalje u tekstu.

Ukidanje privatnog vlasništva u staljinističkim sistemima — koje ću, radi izbjegavanja emocionalnih konotacija odsad zvati etatističkim — dovelo je do zamjenjivanja privatnog vlasništva državnim. Time što su mnogobrojni individualni vlasnici — privatni kapitalisti — odnosno njihovi predstavnici sada zamijenjeni mnogobrojnim činovnicima kao predstavnicima jednog vlasnika — države — osnovni klasni odnos između najamnog radnika i gospodara nije se u

⁴⁾ Relevantni stavovi Marxa i Engelsa obrađeni su u mojoj knjizi, *Ekonomska nauka i narodna privreda*, „Naprijed“, Zagreb, 1968, pogl. 10.

⁵⁾ U vezi s tim od interesa je navesti jedan komentar H. Marcusea, kojim se skreće pažnja na to da je Marx, za razliku od svojih epigona, bio svjestan te mogućnosti: "Od najveće je važnosti da se primijeti kako u ukidanju privatne svojine Marx u potpunosti vidi sredstvo za ukidanje otuđenog rada, a ne cilj za sebe. Socijalizacija sredstava za proizvodnju, kao takva, puka je ekonomska činjenica, kao i svaka druga ekonomska ustanova. Njezina pretenzija da bude početak društvenog poretka zavisi od onoga što čovjek čini sa socijaliziranim sredstvima za proizvodnju. Ako se ova ne iskorištavaju za razvijanje i zadovoljavanje slobodnog pojedinca, ona će samo biti novi oblik podjarmljivanja pojedinaca hipostaziranoj općenitosti. Ukidanje privatne svojine uvodi bitno nov društveni sistem samo ako slobodni pojedinci, a ne 'društvo', postanu gospodarima podruštvljenih sredstava proizvodnje. Marx izričito opominje na još jedno takvo postvarenje društva: „Potrebno je iznad svega izbjeći to da se 'društvo' ponovno postavi kao apstrakcija koja je suprotstavljena pojedincu. Pojedinci jest društvena bit. Izraz njegova života... je zato izraz i verifikacija života društva." "...Dakle, slobodni pojedinci, a ne novi sistem proizvodnje, jesu ono što pokazuje činjenicu da su se sjedinili posebni i zajednički interes. Cilj je pojedinac. Ova 'individualistička' tendencija bitna je kao jedna interesantnost marksističke teorije." (U m i r e v o l u c i j a, op. cit., str. 254).

suštini izmijenio. I dalje radnik prodaje svoju radnu snagu, a vlasnik prisvaja višak vrijednosti i upravlja njime po svom nahođenju. Alijenacija ne samo što nije iščezla, ona se apsolutizirala. Čitavo društvo transformirano je u ogromni hijerarhijski strukturirani birokratski aparat, u kome svi pojedinci postaju najamni radnici, a vrijednost individualne ličnosti mjeri se njenim položajem u činovničkoj hijerarhiji.⁶⁾

DR BRANKO
HORVAT

Tržište i njegovi mehanizmi zakržljali su u etatističkom sistemu. Zbog toga se ne može više govoriti o Marxovom fetišizmu robe. Međutim, isto onako kako je kapitalistička eksploatacija zamijenjena etatističkom, tako je i fetišizam robe zamijenjen jednim novim oblikom dehumanizacije društva koji sam svojevremeno nazvao fetišizmom čina.⁷⁾ Odnosi među ljudima pojavljuju se ne kao odnosi među robama, već kao odnosi među činovničkim položajima, među činovima. Društvo u kome se sve kupuje i prodaje zamijenjeno je društvom u kome se sve rangira činovima i kompetencijama. U kapitalističkom društvu bogatiji kupuje siromašnijeg, u etatističkom viši činovnik naređuje nižem. U jednom i drugom društvu odnosi među ljudima bivaju postvareni. I u d s k a egzistencija pojedinaca (jednako „viših” kao i „nižih”) onemogućena, društvena nejednakost sačuvana a s njome i osnovni klasni odnos između eksploatatora i eksploatiranog.

SOCIJALISTIČKA ROBNA PROIZVODNJA: SAMOUPRAVNI SOCIJALIZAM

Budući da robna proizvodnja vodi do fetišizma robe, a uklanjanje tržišta vodi do fetišizma čina i budući da oboje znači postvarenje ljudskih odnosa, dehumanizaciju i klasnu eksploataciju, čini se da je neizbježan pesimistički zaključak u pogledu mogućnosti društvene organizacije. Takav je zaključak izveo, na primjer, Max Weber, koji je još prije pola stoljeća predvidio da će socijalistička revolucija dovesti ne do diktature proletarijata, već do diktature birokracije.⁸⁾ Ukoliko, kako na prvi pogled izgleda, tertium non datur, onda perspektive zaista nisu ružičaste. Međutim, pogreška u zaključivanju upravo i jest u tome što je data i treća mogućnost. Da budem oprezniji: bar jedna treća mogućnost. Historijski je ta treća

⁶⁾ U međunarodnim odnosima ta apsolutna birokratizacija društva prirodno se ispoljava kao logika velike sile, kako to uvjerljivo pokazuje okupacija Čehoslovačke u trenutku kad je pisan ovaj tekst.

⁷⁾ Vidi moju knjigu *Ekonomska teorija planske privrede*, „Kultura”, Beograd, 1961, pogl. 5—C.

⁸⁾ Usp. M. Đurić, *Sociologija Maxa Webera*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964, str. 168.

moгуćnost otkrivena prevladavanjem neželjenih efekata etatizma. Pođimo i mi tim putem. No prethodno jedna napomena.

Tržište ili planiranje nisu ciljevi već sredstva. U tom smislu oni suštinski ne opredeljuju socijalizam. Tačno je, doduše, da je historijski prisustvo tržišta i odsustvo planiranja značilo kapitalizam, a obrnuto odsustvo (*laissez-faire*) tržišta i prisustvo (centralnog) planiranja značilo etatizam. Međutim ni tržište ni planiranje nisu uzrok već posljedica, oni predstavljaju derivate fundamentalnijih društvenih institucija. Kapitalizam nije rezultat tržišta (individualnog planiranja), već privatnog vlasništva, etatizam nije rezultat centralnog planiranja, već državnog vlasništva. Kad su jednom institucije privatnog, odnosno državnog vlasništva date, onda *laissez-faire* tržište, odnosno centralističko planiranje, slijede kao neminovne konzekvence. Prema tome, ono što je sa stajališta socijalizma nepoželjno, nisu tržište ili planiranje već privatno i državno vlasništvo i njihove konzekvence po društvene odnose. Zbog toga možemo kao marksisti bez grižnje savjesti zanemariti sve ono što su Marx i Engels rekli o konkretnoj formi privredne organizacije socijalističkog društva — većina tih stavova i tako je od njih bila isforsirana nasuprot njihovom intimnom uvjerenju da se u takve prognoze ne mogu upuštati — i orijentirati se na ono što karakterizira suštinu društvenih odnosa u socijalizmu. Drugim riječima, potrebno je odgovoriti na pitanje: Što je socijalizam?

SOCIJALISTIČKA
ROBNA
PROIZVODNJA

Jedvosmisleni odgovor na postavljeno pitanje Marx i Engels daju još u Komunističkom manifestu kada proklamiraju da „na mjesto starog buržoaskog društva, s njegovim klasama i klasnim suprotnostima, stupa udruživanje u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uvjet slobodnog razvitka za sve”.⁹⁾ Radi se, dakle, o „udruženju slobodnih ljudi koji rade društvenim sredstvima za proizvodnju”.¹⁰⁾

koliko socijalizam treba da predstavlja društvo slobodnih i potpuno razvijenih ličnosti — a ima malo sumnje da je to društveni ideal socijalizma — onda sve što sprečava slobodni razvoj ličnosti mora biti eliminisano, odnosno stavljeno pod kontrolu. To znači da centralizacija mora biti zamijenjena decentralizacijom, hijerarhijska nadređenost ravnopravnošću, autoritarnost privatnog vlasništva samoupravljanjem. Proizlazi da privatno i državno vlasništvo treba eliminirati i zamijeniti. Čime? Radi simetrije, naz-

⁹⁾ Manifest Komunističke partije, „Kultura”, Zagreb, 1948, str. 27.

¹⁰⁾ K. Marx, Kapital I, op. cit. str. 43.

vat ču tu instituciju društvenim vlasništvom,¹¹⁾ iako definiranje društvenog vlasništva predstavlja velike teškoće za pravnike, budući da je pojam kontradiktoran u okviru naslijeđenog sistema rimskog i građanskog prava. Naime, naslijeđena kategorija vlasništva orijentirana je na isključivanje drugih pravnih lica iz korištenja posjedovane stvari, dok je društveno vlasništvo orijentirano na uključivanje svih pod istim uslovima.

DR. BRANKO
HORVAT

Društveno-ekonomski sadržaj društvenog vlasništva utvrdit ćemo na osnovu analize efekata ove institucije. Time što su sredstva za proizvodnju u društvenom vlasništvu, ona su pod istim uslovima pristupačna svim proizvođačima, individualnim i kolektivnim. Odatle proizlazi da se državni aparat ne može miješati u privredne odluke privrednih subjekata, da pojedinci ne mogu akumulirati kapital, da lični dohodak može potjecati jedino od rada i da je ma kakav monopol na uslove privređivanja nezakonit. Ukoliko je ma koji od ova četiri uslova narušen, društveno vlasništvo degenerira u državno ili privatno s poznatim konzekvencama po društvene odnose.

Da bismo došli do institucije društvenog vlasništva i socijalističkih odnosa koji se na njoj zasnivaju — potrebno je da privreda bude organizirana na određeni način. Tako eliminiranje uplitanja državnog aparata u odluke privrednih subjekata zahtijeva decentralizaciju, i to takvu decentralizaciju u kojoj će svaki privredni subjekt biti zaista autonoman. No tada administrativna koordinacija privredne aktivnosti mora biti zamijenjena tržišnom. I na taj se način tržište potpuno legitimno pojavljuje u socijalističkoj privredi. Nadalje, stvarna samoupravna autonomija zahtijeva autonomno raspolaganje određenim sredstvima. Slikovito se to može shvatiti tako da se uzme kao da su sredstva iz jedne velike društvene banke („društveni kapital”) pod istim uslovima posuđena svim privrednim subjektima. Dok zadovoljavaju te uslove (održavanje vrijednosti sredstava, određena minimalna efikasnost mjerena kamatom), privredni subjekti su autonomni u raspolaganju tim sredstvima. Ostvarivanje ovih uslova (kreditiranje, mobilnost kapitala itd.) zahtijeva ne samo tržišnu već i razvijenu novčanu privredu. Međutim, socijalizam nije prosto liberalni kapitalizam u kom su vlasnici i menadžeri zamijenjeni samoupravnim organima. Robno-novčano tržište samo je veoma neperfektni koordinator privrednih aktivnosti. Tržišni mehanizmi moraju biti stalno dopunjavani mjerama ekonomske politike. A ekonomska politika mora se zasnivati na programima privrednog razvoja zemlje.

¹¹⁾ Vidi B. Horvat, „Individualno i društveno vlasništvo u socijalizmu”, „Gledišta”, br. 3/1967, str. 335—48.

Jedno i drugo možemo nazvati planiranjem u najširem smislu. Planiranje treba da osigura 1) one toliko često spominjane jednake uslove privređivanja, bez čega nema raspodjele prema radu, 2) privrednu stabilnost, bez koje nema jednakih uslova privređivanja i 3) brz privredni rast, bez koga nema konačnog uspostavljanja novog društveno-ekonomskog sistema.

Iz ove analize proizlazi da je često isticana antinomija između tržišta i plana lažna. Tržište je, u stvari, instrument planiranja, i to jedan od najefikasnijih. A planiranje ne samo što nije istovjetno s administrativnim intervencijama već se, u stvari, najvećim dijelom sastoji od neadministrativnog interveniranja dostavljanjem relevantnih informacija privrednim subjektima (onih informacija koje su važne za privredne odluke a tržište ih, po prirodi stvari, ne može dati ili uopće ili ne na vrijeme), monetarnom i fiskalnom politikom itd. A zatim, pored tržišta i plana javlja se i jedna nova institucija neadministrativnog koordiniranja privrednih aktivnosti: samoupravne strukture iznad nivoa poduzeća. Čini se vjerovatnim da će te strukture jednog dana sasvim supstituirati državne organe u oblasti upravljanja privredom.

SOCIJALISTIČKA
ROBNA
PROIZVODNJA

Međutim, da nismo, možda, razrješavajući jednu lažnu antinomiju stvorili jednu lažnu harmoniju? Zar nije očigledno da su autonomija poduzeća i nacionalno planiranje međusobno kontradiktorni ciljevi? Jer ako je poduzeće zaista autonomno, onda je planiranje nemoguće, a ako je planiranje zaista efikasno, onda autonomija privrednih subjekata može biti samo prividna? Ovakvo rezoniranje povlači se od prvih kritika socijalizma — kada je kritika bila prvenstveno uperena protiv narušavanja tzv. suvereniteta potrošača¹²⁾ pa do današnjih skupštinskih polemika. No i ova kontradiktornost je lažna. Ne samo da narodno-privredno planiranje (socijalističkog tipa) ne smanjuje autonomiju privrednih subjekata, ono je, u stvari, znatno povećava, i to bar iz tri osnovna razloga: 1) Neizvjesnost buduće privredne konstelacije najveće je ograničenje slobode odlučivanja osnovnih privrednih subjekata. Planiranje drastično smanjuje tu neizvjesnost i na taj način omogućuje da odluke proizvođača u znatno većoj mjeri imaju oče-

¹²⁾ Ilustrativan je stav poznatog engleskog ekonomista L. Robbinsa, pisca jedne metodološke studije koja se na Zapadu smatra klasičnom: „Navodna prednost privrednog planiranja — naime, da ono omogućuje veću sigurnost s obzirom na budućnost — ovisi od pretpostavke da će pod planiranjem sadašnje kontrolne snage, izbori individualnih potrošača i štediša, i sami biti stavljeni pod kontrolu planera. Stoga se pojavljuje paradoks: ili je planer lišen instrumenata za računanje ciljeva zajednice kojoj namjerava služiti ili, ako uspostavi te instrumente, on uklanja *raison d'être* plana“ (An Essay on the Nature and Significance of Economic Science, Macmillan, London, 1932, str. 113). No uzrok tom paradoksu nije ekonomska stvarnost, već dvostruka zablude Robbinsa o osebinama te stvarnosti. Robbins, naime, implicitno pretpostavlja da se „izbori individualnih potrošača i štediša“ vrše u ekonomskom i društvenom vakuumu, a da planiranje može biti jedino centralno-administrativno. Od interesa je istaći da i kod nas ima — oni, doduše, te ideološke veze nisu svjesni — izvjestan broj sljedbenika Robbinsa.

kivane posljedice. 2) Planiranje povećava stopu rasta, a s njom se proširuje tržište i povećava broj alternativa koje privredni subjekti mogu odabrati. 3) Planiranje ujednačava uvjete privređivanja i na taj način smanjuje ovisnost uspjeha proizvođača od eksternih uslova koje individualni proizvođači ne mogu kontrolirati i koji su ekonomski i društveno iracionalni.

DR BRANKO
HORVAT

Na kraju i jedno pitanje od vitalne važnosti: da li je uopće moguće ostvariti instituciju društvenog vlasništva tj. samoupravni socijalizam? Prirodno, ovdje ne mislim na to da li je i kako društveno vlasništvo spoznajno-teorijski moguće, već da li i kako ga možemo realizirati u praksi. Odgovor na ovo pitanje može dati samo empirijska analiza. Ukoliko društveno vlasništvo znači samoupravljanje, raspodjelu prema radu, efikasno tržište i planiranje, koje ujednačava uslove privređivanja, smanjuje neizvjesnost i ubrzava privredni rast i — ukoliko se ti efekti očekuju u uobičajenim okvirima empirijske ostvarivosti — odgovor na postavljeno pitanje je pozitivan. Samoupravljanje se u Jugoslaviji pokazalo i ostvarljivim i efikasnim: otkad je zavedeno, privredna efikasnost se povećala, a tempo privrednog razvoja bio je jedan od najbržih na svijetu. Razvoj ekonomske nauke omogućio je da se danas stabilizacija postizava i u kapitalističkim privredama. Prema tome, ostvarljivo je efikasno neadministrativno planiranje u tržišnim privredama. Raspodjela prema radu i ujednačavanje uslova privređivanja — što su, zapravo, dvije strane iste medalje — pokazali su se kao najteže rješiv zadatak, ali i tu je postignut određen napredak i u teoriji i u primjeni.

Činjenica je, međutim, da u našoj privredi dolazi do ciklusa da se raspodjela prema radu grubo narušava — kao što pokazuje dijapazon dohodaka, od onih kod nezaposlenih rudara do administrativno zamrznutih dohodaka bankarskih i drugih službenika — da su uvjeti privređivanja krajnje nejednaki — kao što pokazuje poslovanje, npr., metalne industrije i vanjskotrgovinskih poduzeća i žučne polemike u Skupštini — da u posljednje vrijeme planska predviđanja sve manje predviđaju ono što će se stvarno desiti, da se privredna nestabilnost povećava, a stopa rasta smanjuje. Ne opovrgavaju li ove pojave optimistički zaključak o ostvarljivosti samoupravnog socijalizma? Šta se, u stvari, dešava? Odgovor na ovo pitanje nije prost, a ovdje nije mjesto da se ulazi u potanku ekonomsku analizu kako bi se došlo do argumentiranog odgovora.¹³⁾ Veoma pojednostavljen,

¹³⁾ Zainteresiranog čitaoca upućujem na svoje knjige *Ekonomska nauka i narodna privreda* („Naprijed“, Zagreb, 1968), *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, (Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1968) i *Ogled o jugoslovenskom društvu* („Mladost“, Zagreb, 1968), gdje je pokušano da se analiziraju i društveno i ekonomski objasne navedene zabrinjavajuće pojave.

odgovor bi mogao biti ovakav. U protekloj deceniji i po došlo je do izvanredno brzog privrednog razvoja — proizvodnja je povećana nekoliko puta — privreda je postala znatno složenija, aspiracije stanovništva su se naglo i u svakom pogledu povećale, tako da je institucionalna nadgradnja — administrativna, politička, ekonomska — počela zaostajati za potrebama privrede i društva. Događaji su počeli izmicati svjesnoj kontroli, kolektivno znanje o tome šta se dešava i šta bi trebalo uraditi bivalo je sve manje adekvatno, improvizirane reforme nisu davale — i nisu mogle dati — željene rezultate. Kako su se državni aparat i predstavnički organi pokazali nedovoljno sposobni da adekvatno rješavaju sve složenije probleme privrede i društva, a u ponekim slučajevima su i pozitivno štetno djelovali, prirodno su se javila nastojanja da se privreda i društvo što više oslobode kontrole tih institucija. Odatle tendencije ekstremne decentralizacije, koje u privredi vode u laissez-faire poredak tipa liberalističkog fritrederstva iz sredine prošlog stoljeća, a na političko-administrativnom planu — u partikularizam s rastućom netrpeljivošću prema svakom saveznom, tj. državom posredovanom općejugoslavenskom koordiniranju. S druge strane državni aparat, sve više svjestan svoje nemoći, sasvim prirodno reagira kad svoju odgovornost sve više prebacuje na druge — „privreda je kriva“ što je nelikvidna, što se ne modernizira, što ne izvozi; naučni radnici su krivi što je financiranje naučnog rada neriješeno, a stanje naučnih istraživanja katastrofalno itd. — te tako još više smanjuje svoju efikasnost. Smanjena efikasnost državnih mehanizama pojačava tendencije decentralizacije, izolacije i partikularizacije. Tako dobivamo jedan društveno-politički ciklus u čijoj se silaznoj fazi upravo nalazimo. Izići iz tih teškoća moguće je na dva načina: 1) ili će se proces odvijati većim dijelom stihijski, što znači da će kroz jedan duži period sporog privrednog rasta postepeno akumuliranje znanja i adaptiranje institucija dovesti do ravnoteže između društvenih potreba i institucionalnih mogućnosti, nakon čega će se privredni razvoj opet ubrzati; 2) ili će intenzivno proučavanje postojeće situacije dovesti do saznanja o uzrocima koji su je uslovili i do svjesne akcije da se kadrovsko i institucionalno zaostajanje prevlada. Prirodno, ono što će se stvarno desiti ovisit će u mnogome od političke akcije.

SOCIJALISTIČKA
ROBNA
PROIZVODNJA

ZAKLJUČAK

z naše analize proizlazi da „socijalistička robna proizvodnja“ nije ni fantom ni besmisleni ili kontradiktorni pojam. Postoje, odnosno historijski su se pojavile prosta i kapitalistička robna proizvodnja, a za-

tim i etatiistička i socijalistička robna proizvodnja. Moglo bi se, doduše, stati na stanovište da termin "robna proizvodnja" treba primijeniti samo na ono što je Marx podrazumijevao pod robnom proizvodnjom, tj. na prostu i kapitalističku robnu proizvodnju. U prilog takvom stavu govorila bi i činjenica što je robna proizvodnja u etatiističkom sistemu rudimentarna, a u socijalističkom je planirana i stoga gubi svoju osnovnu karakteristiku neograničenog *laissez-faire*. No, s druge strane, ni prosta robna proizvodnja nije nikad premašivala periferno značenje u privredama u kojima se javljala, a zatim činjenica je da se u našoj privredi robe zaista prodaju na tržištu, i taj fenomen svi opisuju upravo tim terminima. Ako netko baš insistira na novim terminima, mogli bismo poslije kapitalizma govoriti o kvazi-robnjoj proizvodnji — slično kao što smo Pečujlić i ja pisali o kvazi-klasama¹⁴⁾ — ili o preobraženom obliku robne proizvodnje, slično kao što je Staljin govorio o preobraženom obliku zakona vrijednosti.

No mnogo važnije od terminološkog mudrovanja je osloboditi se naivnih analogija s robnom proizvodnjom liberalnog kapitalizma i umjesto na robnu proizvodnju — koja i tako nije osnovna kategorija socijalističke privrede — obratiti prvenstvenu pažnju na kategoriju društvenog vlasništva i na izgradnju privrednih institucija koje će zaista reproducirati socijalističke odnose, tj. odnose u kojima će slobodni razvitak svakog pojedinca biti uslov za slobodni razvitak za sve.

¹⁴⁾ Međutim, nisam nikad sebe uspio potpuno uvjeriti u opravdanost te terminologije. Vidi „Marksistička analiza društvenih klasa i suvremeno jugoslovensko društvo,” „Gledišta”, br. 10/1967, str. 1287.

nebojša
popov

**GRANICE
VLASTI I
MOGUĆNOSTI
SOCIJALIZMA**

Politička vlast, naročito neke njene dimenzije, teško uspeva da se otrgne raznim tabuima (cenzura i autocenzura) i postane obična, svetovna tema u svim relevantnim dimenzijama, koja, kao i sve druge svakidašnje teme, podleže slobodnom javnom razmatranju, tom osnovnom putu ka saznanju istine. Afirmacija ideje radničkog samoupravljanja i naponi usmereni ka njenoj praktičnoj realizaciji prvi put, u istoriji socijalistički orijentisanih društava, principijelno zaoštava pitanje odnosa vlasti i socijalizma, kao i pitanje privrede i funkcije vlasti u socijalizmu. Shodno tome, razvija se teorija o odumiranju države, promeni političkih odnosa, odumiranju političke partije, promeni karaktera političke avangarde itd. To su teme koje, tako reći, ne silaze sa dnevnog reda tekućeg političkog života. One u masovnom tiražu okupiraju pažnju svih onih koje zanimaju tokovi i ishodi razvoja savremenog društva. Stoga ne želimo da ponavljamo opštepoznate stavove već, pre svega, da, po mogućstvu, šire i dublje razmotrimo neke aktuelne dimenzije vlasti sa stanovišta mogućnosti socijalizma. To je, čini nam se, utoliko aktuelnije ukoliko je savremeno društvo više i sudbonosnije suočeno sa potrebom traženja alternativa za dalji razvoj, jer tek bogatstvo alternativa pruža mogućnosti za ostvarenje praktičnih rešenja koja optimalizuju mogućnosti socijalizma.

Šta se, naime, zbiva sa vlašću i socijalizmom dok se vlast ne ukine (putem odumiranja) i socijalizam temeljno ne afirmiše? Jugoslovenska praksa samo je jedan od p o v o d a za kompleksnije razmišljanje

o ovom pitanju. Nemamo nameru da prognoziramo tokove društvenog razvitka, pored ostalog i zbog toga što je to otežano time što se ne možemo osloniti na temeljniju dijagnozu sveta i vremena u kojem živimo. Polazeći od rezultata Marksove kritičke analize klasnog društva čiji je savremenik bio (a svet se otada i te kako izmenio), možemo tragati za nekim relevantnim dimenzijama odnosa vlasti i socijalizma bez apriorističke sigurnosti da ćemo ih naći. U najboljem slučaju pokušaćemo da postavimo bar neka bitna pitanja o ovom odnosu.

I

Marksova kritička analiza klasnog društva (predistorija čovečanstva) i kritičko prevladavanje teorijske i filozofske tradicije, naročito Hegelovog hipostaziranja države, demistifikovala je suštinu fenomena političke vlasti određivši je kao otuđenu društvenu moć, koja onome ko njome raspolaže, pruža skoro nepredvidljive mogućnosti uticaja na društvene procese i pozitivno regulisanje društvenih odnosa u vidu političko-pravnog poretka¹). Vlast kao izdanak klasnog društva ima, razumljivo, svoju klasnu funkciju: ostvarivanje klasnog interesa. Društvene klase na usponu pomoću vlasti ruše temelje istorijski prevaziđenih sistema socijalnih odnosa i uspostavljaju pretpostavke sopstvene dominacije da bi se njome i dalje služile radi očuvanja poretka koji obezbeđuje optimalno pozitivno ostvarivanje klasnog interesa.²) Osim ove, parcijalne funkcije, politička vlast ima i svojevrsnu integrativnu funkciju — očuvanje celovitosti inače nehomogenog, sukobima interesa razdiranog društva. Novovekovnom afirmacijom principa suvereniteta naroda i legitimiteta vlasti, razvojem građanske civilizacije u celini, teži se potiskivanju brutalnog nasilja sa fasada vlasti, pokornost se pretežno postiže suptilnijim metodama (na primer, mass media) čime se građanskom načinu života daje izgled opšte prihvatljivosti („dobrovoljno ropstvo“).

Iako je vlast prisutna tokom celokupne dosadašnje klase egzistencije društva, to ne znači da ona ostaje nepromenljiva; svaka epoha i klasa utiskuju joj svoj pečat. Buržoazija, prva odista poduzetnička vladajuća klasa (za razliku od robovlasnika i feudalaca koji su prezirali rad), afirmacijom privatne

¹) Opširnije vidi: Marks-Engels, Nemačka ideologija, Rani radovi, izdanje "Naprijed", Zagreb 1961, str. 356.

²) Govoreći o ulozi "državne vlasti" kao "organizovane sile društva" u ubrzanju afirmacije kapitalizma, Marks opredeljuje njenu istorijsku funkciju: "Sila je babica svakog starog društva koje u utrobi nosi novo društvo. Ona sama je ekonomski potencija." (Marks, Kapital, izdanje "Kultura", Beograd 1964, tom I, knjiga 3—4, str. 442 i 456)

svojine i na njoj sazdanog poretka, ima svoje uporište u poziciji u procesu proizvodnje. Robna privreda zasnovana na privatnoj svojini reprodukuje kapital skoro automatski, a politička vlast samo posredno, zaštitom pretpostavki ovog procesa, obezbeđuje stalno obnavljanje celokupnog građanskog načina života.³⁾

Funkcija vlasti u socijalizmu je znatno složenija, čak i komplikovanija ukoliko se više udaljuje od oružanog dela revolucije. Naime, nesumnjivo da i radnička klasa, težeći rastakanju građanskog društva unutar njega samog, biva prinuđena da se koristi institucijama tog istog građanskog društva. Težeći prekoračenju okvira građanskog sveta, ona mora posegnuti za vlašću da bi, kao i sve dotadašnje klase na usponu, eliminisala zatečenu vladajuću klasu, porušila njene, a uspostavila osnove svoje specifične dominacije. Ali time još nisu ukinuta bitna ishodišta klasnih odnosa. Nakon preuzimanja vlasti, da bi se stvarno prekoračio horizont klasnog društva, nužno je praktično deplasirati njegova ishodišta i attribute, pa i samu vlast. Principijelno rešenje istorijske sudbine vlasti Marks je video u ukidanju realnih osnova klasnog društva nastajanjem društva izobilja i slobode. Šire razmatranje procesa ukidanja realnih osnova klasnog društva kao fundamentalne pretpostavke nastajanja socijalizma prevazilazi okvire ovog rada. Ograničili smo se na razmatranje samo nekih aspekata ukidanja klasnog karaktera društvene podele rada koja je u samom temelju klasnog društva. Osnovnu pažnju želimo da posvetimo jednom specifičnom ogranku takve podele rada — usmeravanju društvenih procesa i obavljanju javnih poslova pomoću vlasti u vidu „profesije koja vodi računa o svojim sopstvenim interesima”.⁴⁾ Mada je

GRANICE VLASTI
I MOGUĆNOSTI
SOCIJALIZMA

³⁾ Razliku između starog i novog građanskog društva s obzirom na karakter političkih odnosa i vlasti jasno je uočavao Marks (vidi, pored ostalog: Marks, Prilog židovskom pitanju, Rani radovi, str. 70), a docnije i Lukač: "Ona (buržoazija — N. P.) ima stvarnu vlast mnogo manje neposredno u rukama nego što su je imale prethodne vladajuće klase" (Đ. Lukač, Metodika razmišljanja o organizacionom pitanju, "Politička misao", Zagreb 1964, br. 3, str. 120).

⁴⁾ Vidi: Sumpeter, Kapitalizam, socijalizam i demokratija, "Kultura" Bgd., 1960, str. 227. O tome je svojevremeno govorio i Engels upozoravajući na uzroke konstituisanja posebnih interesa u društvu: "Gdje postoji podjela rada u društvenim razmjerama, tu postoji i međusobno osamostaljivanje djelomičnih radova... društvo stvara određene zajedničke funkcije bez kojih ono ne može da bude. Ljudi koji su određeni za njih čine novu granu podjele rada unutar društva. Oni dobivaju time posebne interese i prema svojim mandatorima, oni se nasuprot njima osamostaljuju i, država je tu." (Engels — Pismo Šmitu, Odabrana pisma, "Kultura", Zgb. 1952, str. 308—309). Ili na jednom drugom mestu on ide još dalje upozoravajući na povezanost procesa osamostaljivanja države i partije u odnosu na društvo: "Ali ti organi čiji je vrh državna vlast, služeći svojim posebnim interesima, pretvaraju se tokom vremena od slugu društva u njegove gospodare. To se može videti, na primer, ne samo u naslednoj monarhiji, nego isto tako i u demokratskoj republici. Nigde "političari" ne predstavljaju odvojeniji i moćniji deo nacije nego baš u Severnoj Americi. Obema velikim strankama koje se naizmenično smenjuju na vlasti vladaju ljudi koji od politike prave posao... Baš u Americi možemo najbolje videti kako se razvija taj proces osamostaljivanja državne vlasti u odnosu na društvo kome je ona imala prvobitno da služi kao oruđe." (Engelsov predgovor Građanskom ratu u Francuskoj, "Kultura" Bgd. 1956, str. 17—19).

iole obaveštenijem čitaocu dobro poznato, ipak, da bismo izbegli nepotrebne sporove ili čak i nesporazume druge vrste interpretacije, moramo ponoviti, inače, notorno poznatu stvar da ukidanje klasne podele rada i na njoj zasnovanog vladanja (za razliku od samoupravljanja) ne znači negiranje potrebe usmeravanja društva. Reč je o tome da usmeravanje društva prestane da bude isključivi domen bilo kojeg dela društva i da zadobije karakter samodelatnosti i samoorganizovanosti društva. Isto tako, nije nikakvo otkriće ni to da politička revolucija samo otvara put korenite transformacije društva, čije je trajanje teško vremenski opredeliti, da ona samo otvara mogućnosti ljudske emancipacije, koje se nalaze s one strane politike kao dominacije, tj. političke vlasti („...socijalizam se ne može izvesti bez revolucije. Njemu je potreban ovaj politički akt, ukoliko mu je potrebno razaranja i raspadanje. Međutim, gde se javlja njegova samosvrha, njegova duša, tamo socijalizam odbacuje politički plašt”).⁵

Od prve političke revolucije proletarijata proteklo je već pola stoleća. Da li je socijalizam odbacio „politički plašt”? Da bi se na to pitanje dao na činjenicama solidno zasnovan odgovor, neophodno je potrebno da postoje temeljne i sistematski izrađene istorijske studije i drugi istraživački poduhvati. Ali, i nakon pedeset godina od oktobarske i više od dve decenije od jugoslovenske revolucije, takvi poduhvati su veoma retki i oskudni. U obe zemlje postoje jedino pisane istorije partije. Preostaje nam, otuda, ili da čekamo „bolja vremena”, koja će omogućiti istorijske retrospekcije sa vremenske distance (čime se praktično ostaje na nivou spekulativne, postvarene, a ne revolucionarne svesti — Lukač) ili se upustiti u hipotetička razmatranja koja nisu lišena raznovrsne riskantnosti.⁶)

Opštepoznato je da je, mimo Marksovog očekivanja, umesto u najrazvijenijim kapitalističkim, proleter-ska revolucija izbila u nerazvijenijim, čak polufedudalnim zemljama. Nerazvijenost privrede, malobrojnost radničke klase koja se graniči sa praktičnim nepostojanjem industrijskog proletarijata, kulturna zaostalost, odsustvo demokratskih tradicija, snažno prisustvo feudalnih struktura, građanski rat, naporedo sa oslobodilačkim ratom itd. — sve to zajedno dalo je pečat konstituisanju „prole-

⁵) Marks, Kritičke primedbe uz članak "Pruski kralj i socijalna reforma" od jednog Prusa, Ranih radovi, str. 318—319.

⁶) Zanimljiv je podatak da je Zan Pol Mara započeo pisanje istorije francuske revolucije već u njenim prvim danima, a nije manje zanimljivo ni to da je policija požurila da ih spali prilikom jednog pretresa stana Prijatelja Naroda.

tarijata, kao vladajuće klase" (Lenjin). U takvim okolnostima politika, pogotovo njeno klasno jezgro — vlast, izbija u prvi plan, privredu je trebalo te k izgraditi.

Poput ranog kapitalizma, koji je nicao kroz prvobitnu akumulaciju kapitala, i „rani socijalizam” prinuđen je da izvrši svojevrsnu prvobitnu akumulaciju, a to, istovremeno, znači upotrebu sile. Ona je proleterskoj revoluciji utoliko neophodnija jer nije trebalo samo istisnuti buržoaziju, već se moralo nadomestiti ono što domaća buržoazija nije dostigla u odnosu na razvijene kapitalističke zemlje.

GRANICE VLASTI
I MOGUĆNOSTI
SOCIJALIZMA

Sve ove okolnosti izazvale su snažnu koncentraciju vlasti radi podizanja materijalne osnove društva, što je na socijalnom planu imalo za posledicu da radnička klasa i dalje ostaje, u osnovi, u najamnom položaju. U ekonomiji podređena je državi koja preuzima ulogu istisnute buržoazije u procesu proizvodnje i ekonomije uopšte i (ili) objektivnim zakonima robne privrede, a u politici podređena je državi i partiji, tačnije rečeno državnom i partijskom rukovodstvu. Velika inicijativa masa ispoljena u prvoj fazi revolucije, sve više se ukolotečava u okvire novostvorenog poretka i tzv. mirne izgradnje. Revolucionarne mase, ta materijalna snaga revolucije, diferenciraju se poput „trećeg staleža”, iz njihove utrobe izlaze na scenu moćne političke grupacije, pre svega, vođa revolucije, dok mase nestaju sa scene kao aktivni subjekti istorije (trajnost njihovog angažmana ograničena je samim postojanjem klasične vlasti). Bilo izbornim cenzusom, bilo različitim faktičkim onemogućavanjem „vlast je počela, kako formalno tako i praktično, da prelazi u ruke jednog sve manjeg broja građana”.⁷⁾

Potiskivanje buržoazije sa političkog, a potom i ekonomskog kormila društva i dostizanje određenog nivoa privredne razvijenosti zahteva novu interpretaciju fenomena vlasti. Dalja sudbina političke strukture, sraslih „vrhova” države i partije — na šta je skretala pažnju Roza Luksemburg još u osvit Oktobra — uspostavljene tokom oružane revolucije i neposredno nakon nje, ostaje otvorena.⁸⁾ Naime, kakva je realna socijalna funkcija političke vlasti koncentrisana u uskom socijalnom sloju kada više nema buržoazije niti neke druge klase koju bi istorijski bilo nužno eksploatisati? Ovo pitanje postavlja se utoliko oštrije što se pokazuje

⁷⁾ K. Rakovski, Opasnosti profesionalizacije vlasti, „Birokratija i tehnokratija” (zbornik tekstova), izdanje „Sedma sila”, Beograd 1966, knjiga I, str. 187.

⁸⁾ R. Luksemburg, Ruska revolucija, „Partija proletarijata” (zbornik tekstova), izdanje „Sedma sila”, Beograd 1966. godine.

da državno rukovođenje privredom može dovesti ne samo do usporavanja ekonomskog rasta društva (jedan kardinalan primer: Čehoslovačka, nekada privredno najrazvijeniji deo Austro-Ugarske, pedeset godina posle njenog nestanka postavlja sebi za cilj da dostigne Austriju) već i do ozbiljnije socijalne krize. Teze o spoljnjem klasnom neprijatelju i njegovom infiltriranju u proleterski pokret i tzv. zaoštavanje klasne borbe (Staljin) i teror koji se oslanjao na ove „teorije” (koji je najžešće besneo u samoj partiji u tzv. čistkama dopunjenim koncentracionim logorima i drugim mestima prevaspitavanja metodama inkvizicije, uključujući i fizičko uništavanje „vaspitanika”) teško mogu biti istorijski razlog konzerviranju nepromenjene prirode vlasti, a još manje opstanku skamenjenih političkih struktura.⁹⁾ Aktuelnost njene praktične transformacije je principijelno pitanje, teorijsko i praktično istovremeno, daljeg toka i ishoda proleterske revolucije.

Ukidanjem privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju, rušenjem jedne od odlučnih prepreka između rada (radnika) i uslova rada, teško je verovati u mogućnost stvaranja automatizma u funkcionisanju globalnog društva, koji bi, poput onog mehanizma koji je stvorila buržoazija, obezbeđivao stihijnu reprodukciju socijalističkih odnosa. Neophodno je, naime, i dalje usmeravati društvene procese ka određenom cilju, nužno je, dakle, prisustvo politike, pa čak i političke vlasti u određenom obliku. Ostavićemo, za trenutak, institucionalni aspekt politike po strani i ukazaćemo na socijalne interese, tu bitnu dimenziju politike. Kada je reč o vlasti u socijalizmu, naročito je značajno potražiti u različitim socijalnim interesima izvore tendencija kako za očuvanjem tako i za promenom prirode i funkcije vlasti. Isti problem privlačio je svojevremeno i pažnju nemara Pariske komune.

U prvom praktičnom pokušaju uspostavljanja proleterske vlasti, u Pariskoj komuni, Marks je uočio neka rešenja i prihvatio ih (iako ona nisu bila rezultat njegovih istomišljenika i sledbenika, već pre svega, delo prudonista i blankista) kao principijelan prilog rešenju enigme vlasti. Pored ukidanja privatne svojine, podjednako je bitno razbiti zatečenu državnu mašinu. Ovo drugo, iako se obično bagateliše (da li kao Marksovo „popuštanje” anarhistima?), postaje naročito aktuelno nakon ukidanja privatne

⁹⁾ O staljinizmu na našem jeziku postoji, osim retkih fragmentarnih opservacija, samo jedna celovitija teorijska studija. Vidi: A. Krešić, *Političko društvo i politička mitologija — prilog kritici "kulta ličnosti"*, štampano kao rukopis za diskusiju! u izdanju Instituta društvenih nauka, Beograd 1964. godine.

svojine. Ukidanje posjedovanja uslova rada ne mora automatski značiti ukidanje posjedovanja, svojevrsne privatizacije, državnih funkcija. Pored rasturanja stajaće vojske i policije, uvođenjem principa izbornosti i smenjivosti javnih funkcionera, nužno je, dalje, ako ne i najbitnije, ukinuti osnovni uzrok jagme za političkom karijerom i ropstva političkoj sferi, zatočenja u njenoj ljušturi. Komunari, a s njima i Marks (docnije i Lenjin) u uvođenju radničke nadnice kao naknade za obavljanje javnih poslova videli su principijelno rešenje eliminacije privilegija kao bitnog osnova konstituisanja posebnih interesa birokratije.¹⁰⁾ Do danas nije pronađeno principijelnije, ni teorijski ni praktično, rešenje, a tekovine Komune predate su za boravu. A nepostojanje odlučnijih brana birokratizaciji društva uvećava mogućnosti da politička vlast, nakon njenog osvajanja, za njene nosioce postane samosvrha, preti opasnost da se od sredstva proleterske revolucije preobrazu u cilj, i time uguši njenu „socijalnu dušu”. Ako bi na tome stao dosadašnji razvoj socijalizma, revolucionarni uspon proletarijata bio bi sputan, za socijalni razmah revolucije, pretesnim političkim plaštom. Socijalizam bi u tom slučaju bio zatočen u političkoj ljušturi, a društvo bi, sa dominirajućom birokratijom, nastavilo da egzistira na nivou, prvobitnom akumulacijom dostignutog, građanskog društva. Reperkusije profesionalizacije vlasti uočavao je učesnik i savremenik sovjetske revolucije K. Rakovski još 1930. godine: „Od proleterske države sa birokratskim deformacijama, kao što je Lenjin definisao politički oblik naše države... — mi se razvijamo u birokratsku državu sa proletersko-komunističkim ostacima. Pred našim očima se obrazovala i obrazuje velika klasa vladajućih, koja ima svoje unutrašnje podele koje stalno rastu, koja se množi putem zainteresovane kooptacije i pomoću neposrednog i posrednog imenovanja (birokratsko napredovanje, fiktivni izborni sistem). Kao oslonac ove originalne klase nalazi se isto tako originalna privatna svojina, tj. posjedovanje državne vlasti (podvukao N. P.)”.¹¹⁾ Porast moći birokratije u savremenom svetu dobija fatalnije obličje. Ona ne raspolaže samo klasičnim atributima vlasti: vojskom, policijom, ekonomskom i

¹⁰⁾ Značaj ove ideje nije promakao Lisagareu, hroničaru Pariske komune: „Kada je neko u Komitetu spomenuo dodatak plati, njegove kolege su protestovale: 'Kada smo bez kontrole i bez kočnice, nemoralno je da sebi određujemo ma kakvu nagradu. Dosad smo živeli od svojih trideset suva; to će nam i dalje biti dovoljno'... 'jer i suviše retko će onaj koji poseduje blaga u radniku gledati svoga brata'” (P. O. Lisagare, *Istorija Pariske komune 1871*, izdanje „Kultura”, Beograd-Zagreb, 1946, str. 92 i 116). Vidi o tome: Marks, *Građanski rat u Francuskoj*, izdanje „Kultura” Beograd 1950, str. 50; i Lenjin, *Naredni zadaci sovjetske vlasti*, „Naše vreme”, Zagreb 1963. godine, br. 7, str. 1131—1144.

¹¹⁾ K. Rakovski, Citirano delo, str. 196.

političkom pozicijom, već i sve moćnijim uticajem na javno mnjenje. Moderno ropstvo pod pritiskom stalne indoktrinacije stiće privid dobrovoljnog ropstva, „zaglupljenost je postala tako prirodna da je vlast suvišna”.¹²⁾ U takvim okolnostima umesto sa dve alternative: kapitalizmom i socijalizmom, savremeni svet bio bi suočen sa još jednom alternativom: birokratskim društvom.

Međutim, posebni interes birokratije, kao bitnog dela privilegovanih slojeva (naravno ne samo materijalnih već i drugih, ne manje sudbinskih privilegija: a pre svega političke i radne neodgovornosti), nije jedini poseban interes koji ugrožava ostvarivanje istorijske uloge proletarijata i progresivne homogenizacije društva. Njemu valja posvetiti najveću pažnju jer je njegovim nosiocima najbliža vlast a i druga sredstva (manipulacija javnim mnjenjem i dr.) pomoću kojih ovaj poseban interes može prerasti u vladajući, u interes koji se najefikasnije ostvaruje isključujući ili sputavajući ostvarivanje interesa ostalih društvenih grupa. Valja, dalje, imati u vidu i čitavu skalu različitih interesa u okviru globalnog društva, kao i modalitete njihovog ispoljavanja. „Rehabilitacija” robne privrede (kao put ukidanja birokratskog voluntarizma) bez odgovarajućeg društvenog usmeravanja, stvara mogućnost za ubrzanu socijalnu diferencijaciju, pa čak i za obnavljanje klasičnih privatnih interesa. Ne treba smetnuti s uma ni činjenicu da se, uz neadekvatnu primenu principa raspodele prema radu, mogu preferencirati grupacije sa povoljnijim uslovima privređivanja (grupna svojina i ekstraprofit). I dalje, odsustvo svesnog usmeravanja društvenog standarda (elementarni životni uslovi, minimalni dohodak, briga o deci i t.sl.) otvara put većem stihijnom uvećavanju socijalnih razlika. U takvim uslovima, na jednom polu društva konzervira se, ponegde čak i raste, socijalna beda (nezaposlenost, ugroženi minimalni uslovi egzistencije velikog broja radnika i t.sl.) a na drugom polu društva raste broj imućnih slojeva.¹³⁾ Na planu globalnog društva porast soci-

¹²⁾ Intervju D. Golubovića sa Ernstom Blohom, „Književne novine”, br. 336, 14. IX 1968.

¹³⁾ Socijalna diferencijacija karakteriše sve socijalističke zemlje. U kojoj meri se one međusobno razlikuju teško je odgovoriti, pre svega, i zbog nedostatka podataka. U Kini, i pored insistiranja na jednakosti, rasponi se kreću i preko 10:1 (vidi: E. Snou, Kina, izdanje „Sedma sila”, Beograd 1967, I deo, str. 192 i dalje). O socijalnoj diferencijaciji u nas se tek od nedavno više govori, a pouzdani podaci sporadično se javljaju, više u dnevnoj štampi nego u drugim publikacijama. Ni statistika ne prati sistematski ove procese. Jedan od retkih izvora pouzdanih pokazatelja indicira realan intenzitet procesa materijalne a time i socijalne diferencijacije: „U pogledu radnih organizacija (privredne organizacije SR Srbije — N. P.), u mesecu septembru (1967. godine — N. P.) najveći i najmanji lični dohodak po zaposlenom stoji u odnosu 19,8:1, dok se u ostalim mesecima ovaj odnos kretao od 16,0 u maju, preko 19,2 u junu i julu do 20,3:1 u avgustu. Prema tome, može se uzeti da je maksimalni prosečni lični dohodak preduzeća blizu dvadeset puta veći od prosečnog minimalnog ličnog dohotka...” (Statistika ličnih dohotaka, Posebno saopštenje br. 5 za septembar 1967. godine, izdanje Statistički zavod SR Srbije, Beograd, novembar 1967, str. 3).

jalne diferencijacije i konzerviranje socijalnih razlika ispoljava se i u sve manjoj mogućnosti vertikalne socijalne pokretljivosti.

U okviru takvog stanja, u svakodnevnoj igri interesa dolazi i do konflikta a i do stvaranja „koalicija” srodnih interesa. Oni čijem se ostvarenju interesa ne isprečava pozitivni red stvari teže da očuvaju status quo, dok oni za koje postojeći poredak stvari znači opstanak ili povećavanje siromaštva vrše pritisak na promenu status quo a. Potencijalne mogućnosti, čak i otvorene konfrontacije, su velike, ne isključujući ni mogućnost antagonističkih suprotnosti. Mogućnosti antagonizma utoliko su veće ukoliko je vlast više osamostaljena od društva, naime: „...dokle god postoji država nisu otklonjene ni opasnosti da ona dobije samostalnu moć i da time zaoštri određene protivurečnosti socijalističkog razvitka i pretvori ih u antagonističke”¹⁴⁾ U takvim okolnostima reprodukuje se klasna priroda političke vlasti. U trenucima krajnje zaoštrenosti socijalnih sukoba moguća je i brutalna upotreba sile, ogoljene od institucionalnih oblika i lišene legalnih mehanizama. Politička vlast, znači nije slučajno prisutna uspomena na prošlost klasnog društva, već ima svoju realnu funkciju. Suprotstavljenim stranama ona stoji kao bitna poluga: jednima za očuvanje, drugima za promenu status quo a. U tom kontekstu i partija pokazuje svoju klasičnu bitnost — kao nasigurniji put pretvaranja neformalne dominacije u socijalnoj ka hegemoniji u oficijalno-političkoj strukturi.

GRANICE VLASTI
I MOGUĆNOSTI
SOCIJALIZMA

II

Ekspanzivnost je bitna odlika socijalnih interesa (pod interesima, naravno, ne podrazumevamo samo racionalizovane već i iracionalne neekspsonirane sadržaje). Politička organizacija društva obezbeđuje njihovu artikulaciju i istovremeno nameće okvire, pravila, neobuzdanoj igri interesa kako njihovi sukobi ne bi razorili minimum društvene integrisanosti neophodne za opstanak i funkcionisanje društva kao celine. U društvu koje teži izgradnji socijalizma postavlja se pitanje: Kako pozitivni poredak staviti u funkciju realizacije društveno-istorijske uloge raničke klase? U tom pogledu naročito je značajno da poredak uvek bude poreden ostvarenju maksimalnog uticaja radničke klase na procese u globalnom društvu.

1339

¹⁴⁾ Vidi: Program i Statut SKJ, izdanje "Komunist", Beograd 1962, str. 115.

Kako smo već videli, koncentracija vlasti pokazala je neslućene razmere preteći da političkom totalizacijom društva uguši socijalnu dušu proleterske revolucije. U potrazi za izlazom iz ovog ćorsokaka istorije, obnovljena je, u jugoslovenskoj interpretaciji, ideja radničkog samoupravljanja, čime je naznačena mogućnost razrešenja radikalne razdvojenosti radnika od uslova rada i građana od vlasti. U sukobu sa staljinizmom i etatizmom uopšte, ispoljava se, prvobitno, sve veća nužnost decentralizacije vlasti. Istovremeno sa stvaranjem institucionalnih oblika radničkog, a potom i društvenog, kao i komunalnog samoupravljanja, vodi se velika bitka, koja još uvek traje, za stvaranje materijalne osnove samoupravljanja u bazičnim jedinicama društva. Time se stvaraju značajne pretpostavke odlučne borbe za demokratizaciju društva. Revolucionarni karakter ovog procesa ogleda se, pored ostalog, u razvlašćivanju birokratije, ne samo od njene preduzetničke funkcije već i u razvlašćivanju birokratije u celini. Afirmacija demokratije kroz progresivno ukidanje birokratije pruža realne mogućnosti ostvarenju samoupravljanja, ne samo kao oblika upravljanja već i kao novog sistema socijalnih odnosa. Jer ako se samoupravljanje javlja samo kao nov način administriranja i ograniči samo na parcijalne strukture a ne prožme globalno društvo, ostaje se na nivou decentralizacije (ova je samo jedno među brojnim pretpostavkama demokratizacije) koja u tom slučaju nije ništa drugo do modifikacija etatizma. Takva decentralizacija, u najboljem slučaju, vodi ka stvaranju država u državi; poput prorganizama: cepanjem amebe stvaraju se, umesto viših, razvijenijih oblika života, nove amebe, autohtoni organizmi identični sa onim iz kog su nastali. Revolucionarne promene nisu moguće ni u parcijalnim strukturama bez adekvatnih promena globalne strukture. Teško je zamisliti bitnu promenu ekonomskih bez bitne promene političkih odnosa. Radnička klasa može ostvariti svoju društveno-istorijsku ulogu jedino na planu globalnog društva, čak i šire, van nacionalnih okvira.

Bitka sa birokratijom na tako širokom planu nije nimalo laka. Čvrsta povezanost savremenog sveta pokazuje da se ona teško može izvojevati isključivo na nacionalnom planu. Blokovska podeljenost sveta na interesne sfere dve najmoćnije vojne sile pogotovo aktuelizira pitanje mogućnosti socijalizma u jednoj zemlji. Ili je on moguć jedino kao rezultat revolucionarnih promena celokupnog savremenog sveta? Međunarodno udruživanje birokratije jednog tabora (bez obzira da li je reč o Dominikanskoj Republici ili Čehoslovačkoj), uz saglasnu (?) pasivnost biro-

kratije drugog tabora, koristi sva moguća sredstva za jačanje sopstvene dominacije. Lagerska birokratija poput oružanih misionara, uplašениh demokratikom zarazom sopstvenih zemalja, neometano i brutalno guši započete procese vitalizacije socijalizma u Čehoslovačkoj. Kako zaustaviti bujicu soldateske u službi birokratije? Hoće li reakcionarne snage Evrope uspeti da uguše ovu veliku nadu socijalizma ili će propasti kao što je propao pokušaj apsolutističkih feudalnih monarhija da uguše francusku revoluciju pošto je virus revolucije počeo i njih da zahvata (što je trajalo decenijama)?

GRANICE VLASTI
I MOGUĆNOSTI
SOCIJALIZMA

druge strane, kada se posmatra politički sistem iznutra, lako je uočiti razlike u akcionoj sposobnosti pojedinih njegovih delova. U odnosu na različite socijalne interese, nemaju sve institucije jednaku propusnu moć. Partija je, kao faktor konstituisanja organa vlasti (izbori) i njihovog funkcionisanja, spiritus movens političkog sistema. Sem toga, ne manje značajno je i to da odnosi u partiji i način njenog organizovanja i delovanja predstavljaju u velikoj meri model konstituisanja političkih odnosa u globalnom društvu. Sa stanovišta vizije besklasnog društva, partijski sistem, a posebno jednopartijski, predstavlja odlučnu branu afirmaciji neposredne demokratije (posredovanju u procesu rada odgovara posredovanje u upravljanju društvenim procesima — to je domet građanskog društva). Da ponovimo još jednu notornu istinu: neposredna demokratija moguća je jedino kao bespartijska demokratija.¹⁵⁾

torijski značaj ove ideje i urgentnost njene principijelne realizacije su sve veći. Opstanak jednopartijskog sistema u vidu monopola jedne partije (tačnije: partijske birokratije) prati gubitak socijalnog senzibiliteta, odnosno zatvaranja prema društvu, tj. prema različitim, pa i progresivnim, interesima, idejama i akcijama. Socijalna izdiferenciranost društva (sa tendencijom dubljeg raslojavanja) iznedruje različite interese i ideje koje vrše pritisak na zatvorenu strukturu partije. U takvim okolnostima, naporedo sa oficijelnom strukturom partije, egzistiraju različite interesne i idejne grupacije koje mogu utoliko više da steknu obeležja

¹⁵⁾ U jugoslovenskom revolucionarnom pokretu ova ideja postala je aktuelna ubrzo posle uvođenja radničkog samoupravljanja. Ona je izražena već 1952. godine na VI kongresu KPJ (SKJ) da bi potpunije bila razvijena u Programu SKJ (1958). O tome, pored ostalog, izričito govori i sledeći stav Programa: "Sa slabljenjem društvenih antagonizama, učvršćenjem i razvijanjem socijalističkih odnosa u našoj stvarnosti, Savez komunista Jugoslavije sve je manje faktor vlasti, a sve više postaje faktor formiranja i razvoja socijalističke svesti radnih masa, koje neposredno učestvuju u vlasti, dejstvujući u skladu sa svojim materijalnim, duhovnim i društvenim interesom... Vodeća politička uloga Saveza komunista Jugoslavije postepeno će, u perspektivi, iščezavati — sa razvijanjem i jačanjem sve obuhvatnijih oblika neposredne socijalističke demokratije" (Program i Statut SKJ, str. 177—178).

političkog grupisanja ukoliko je oficijelna struktura manje fleksibilna. Suočeni smo, u tom slučaju, sa fenomenom faktičkog političkog pluralizma. Time se stvara pat-pozicija u odnosima između nosilaca različitih interesa i ideja, institucije političkog sistema ispražnjavaju se realnih političkih procesa, centri odlučivanja pomeraju se van oficijelnog mehanizma. Takozvane neformalne grupe postaju glavni akteri politike, politika se privatizira, „...jača dominacija raznih osamostaljenih centara političke moći koji prisvajaju pravo da jedini predstavljaju interese i potrebe užih ili širih delova zajednice“, (podvukao N. P.) a oficijelna ljuštura fungira prevashodno kao kulisa iza koje se vodi igra vladanja i manipulacije masama.¹⁶⁾ Paralizacija političkog sistema, ukočeni politički život, svođenje politike na dejstvo faktički neodgovornih grupacija, može oživeti karakteristike predburžoaske organizacije vlasti — njene nekontrolisane neposredne upotrebe.

Mada se istorija ne ponavlja, ipak neki fenomeni novije istorije neodoljivo asociraju na, manje ili više, dalju prošlost. Jakobinska diktatura imala je podršku naroda sve dok sama, unutar sebe, nije potkopala svoju socijalnu ukorenjenost. Svođenju jakobinske na Robespjerovu diktaturu prethodilo je likvidiranje (uključujući i fizičko) svih struja političkog mišljenja. Robespjer je redom likvidirao: žirondince, „besne“, leve jakobince i dantoniste da bi i sam postao žrtva, njemu zahvaljujući, pomahnitale giljotine (naslućujući ova zbivanja Vernjio je upozorio: „Treba se bojati da revolucija, kao Saturn, ne pojede redom svoju decu.“ Nekada vatreni borac za slobodu štampe, počinje se zalagati za spaljivanje novina svog partijskog druga (K. Demulena), nekada neumorni pravni pedant ukida sve pravne regulative krivičnog postupka — „ljubav prema otadžbini“ sudijâ postaje dovoljna (!) garancija za suđenja; nekada zastupnik opšteg prava glasa i čvrste veze između naroda i vlade, odjednom kooptacijom i naimenovanjem konstituiše organe vlasti; sumnjivi samim tim postaju i krivci, a jedina kazna koju izriče revolucionarni sud je smrt. Despotizam slobode preobražava se u tiraniju. Sve to neodoljivo podseća na put svođenja diktature proletarijata na staljinizam. Između Nepodmitljivog i Čeličnog u tom pogledu teško je naći značajnije razlike. Razlika je u tome što je Robespjer pao za godinu dana našavši se uklešten između otpora različitih grupa u vlasti i oko nje i ravnodušnosti, terorom zaplašenog naroda. Kako

¹⁶⁾ Vidi: Smernice Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ..., izdanje GK SKS — Beograd, jun 1968. str. 18.

reče time zgranuti Sen Žist: „Revolucija se sledila”. Staljinizam, naprotiv, traje decenijama. Da li to znači da nije postojalo i da ni danas ne postoji nezadovoljstvo naroda tiranijom ili se sa više osnova može reći da ne postoje organizaciono-političke mogućnosti artikulacije nezadovoljstva? Ili je, pak, strah pred tiranijom podstican silovitošću vlasti i njenim iracionalnim elementima („volja za moć”), kao i ponašanjem strahotvoraca (paranoidni sadomazohizam i sl.) takav da već u korenu osujećuje bilo kakvo ispoljavanje nezadovoljstva i otpora? Gde se u marksistički shvaćenju strukturi društva može locirati strah? Pogotovo shema „baze” i „nadgradnje” pred ovom dilemom još jednom pokazuje svoju nemoć. Ili se, možda, treba vratiti kategoriji ljudske prirode? Bez obzira na to kakve ćemo odgovore dobiti na ova pitanja, činjenice govore da je Staljinovu smrt nadživela inercija mašinerije vladanja koja je stvorena za njegova života. Nadživeli su ga „mali Staljini” (Lukač). Ni Novotni ne bi pao, po mišljenju L. Mnjačka, on se mogao održati na vlasti sve do svoje smrti, samo da je bio malo veštiji (?!), jer ga je pomagao ceo partijski aparat, u stvari, jedini predstavnik moći u državi.¹⁷⁾

GRANICE VLASTI
I MOGUĆNOSTI
SOCIJALIZMA

redominacija političke vlasti, a time i državnog aparata, ima za posledicu dominaciju birokratije kao socijalne grupe u društvu i partiji. Stalno narastanje ovog sloja i njegove moći postepeno je potiskivalo radnički i seljački elemenat iz partije pretvarajući je u „partiju državnih ljudi”. Tako je Žan-Pol Mara, zagovornik permanentne revolucije i prava naroda na revoluciju nazivao žirondince i sve one koji su, uplašeni neslućenim tokovima i ishodima revolucije, uzvikivali da treba — „zaustaviti revoluciju!”¹⁸⁾. Samo u retkim trenucima, sporadično (1953. u DR Nemačkoj, 1956. u Mađarskoj i Poljskoj i sl.), mase nadolaze na političku pozornicu da bi ubrzo bile potisnute i vraćene u rezervate svog pasivnog trajanja.¹⁹⁾

tim rezervatima, lišeno legalnih mogućnosti dejstva na širem planu, radništvo vrši pritisak na političku ljušturu, zidove svojih rezervata, pri-

¹⁷⁾ Ladislav Mnjačko. Ko nam je izabrao Novotnog, „NIN”, br. 920, 25. VIII 1968.

¹⁸⁾ Još u francuskoj revoluciji ispoljio se problem kadrova revolucije i birokratizacije revolucionarnog pokreta. I tada su „mnogi borci pariskih sekcija koje nije poticala samo ambicija smatrali da je normalno da dobiju mjesto (u državnom i partijskom aparatu — N. P.) kao nagradu za svoju odanost... Porijeklom iz najširih narodnih slojeva i najvratreniji sankiloti, u početku su sačinjavali najborbeniji dio revolucionarnog kadra. Njihov položaj i sam uspjeh u njihovu poslu iziskivali su da budu plaćeni... Ti borci pretvorili su se u službenike utoliko poslušnije ukoliko su se više bojali da će izgubiti dobijeno mjesto... Najsvjesniji elementi iz narodnog pokreta ušli su u državni aparat i ojačali revolucionarnu vlast. Ali to je izazvalo slabljenje narodnog pokreta i promjenu odnosa sa vladom... Birokratizacija je postepeno paralizirala kritični duh i političku borbenost masa.” (A. Sobul, Francuska revolucija, izdanje „Naprijed” Zagreb 1966, str. 322—323).

¹⁹⁾ Vidi: Milan Mirić, Rezervat za riječ i akciju, „Razlog”, Zagreb 1967, br. 52/53.

hvata se štrajkova čiji je krajnji domet, u osnovi, samo poboljšanje uslova materijalne egzistencije. Marks a i Lenjin (koji je dopuštao mogućnost štrajkova kao vid otpora radništva birokratiji) videli su u štrajkovima niži, nerazvijeniji oblik klasne borbe, za korekcije najamnih odnosa, dok jedino putem političkog organizovanja mogu posegnuti za rušenjem najamnih odnosa.²⁰⁾ Kao što se kmet nije mogao osloboditi u okviru feuda, niti proleter u kapitalističkoj fabrici, tako se ni savremeni proizvođač ne može emancipovati samo u okviru svoje radne organizacije niti bilo koje druge parcijalne društvene strukture.

U uslovima kada je inicijativa masa sputana dolazi do procesa depolitizacije i privatizacije društvenih grupa i pojedinaca (što je u stvari samo negativan način političke egzistencije). Narod, umesto da bude subjekt političkog života, biva degradiran na poziciju „mase“, ili, kako je ovu gorku istinu svojevremeno metaforično izrazio A. Blok — mnogonožje. „Mase i politička manipulacija“ — razmišlja u vremenu sadašnjem K. Kosik — „međusobno su povezane. Ko kaže mase — bilo partijske ili nepartijske — pretpostavlja određen sistem, u kome se velikom broju ljudi („mase“) osporava vlastita politička volja, da bi mogla biti nametana spolja tuđa volja, u kojoj čovek ne postoji kao subjekt političkih događaja, tj. političkog mišljenja i odlučivanja, građanskih prava i dužnosti, već samo kao objekt političke manipulacije.”²¹⁾ Apatija je utoliko veća ukoliko na svetlost dana iskrsavaju neke pojave koje odudaraju ne samo od toga kako „obični“ ljudi shvataju socijalizam, nego čak i od oficijelne ideologije. Ljudi se, normalno, pitaju šta je to što se zbiva i čemu sve to vodi.

Kriza ciljeva proleterskog pokreta rađa se iz opšte krize savremenog sveta, ne samo kapitalističkog Zapada već i krize u komunističkom pokretu. Nad pokušaje očovečenja savremene civilizacije nadvija se ogoljena sila. Kriza ciljeva revolucionarnog pokreta u stvari je kriza mogućnosti ostvarenja socijalizma kao ljudske zajednice. Sukob velikih ideala i štimunga kratkoročnog sitničarenja, kao zamene za gubitak perspektive buduće izgradnje društva, prati razmah hipokrizije.²²⁾ Ne-

²⁰⁾ Vidi: Marks, Beda filozofije, izdanje „Kultura“, Beograd 1946, str. 154—155; Lenjin, Šta da se radi, Izabrana dela, izdanje „Kultura“, Beograd 1960, knjiga IV, str. 329. i knjiga XIV, str. 439—449. i 705—706. Zanimljiv podatak jeste da su štrajkovi radnika u Kini zakonom dozvoljeno sredstvo razrešavanja „suprotnosti među ljudima“ (E. Snou, Kina, str. 224). O štrajkovima u Jugoslaviji vidi: Obustava rada — Studija N. Jovanova sa diskusijom, izdanje Centra za političke studije i obrazovanje, Beograd 1967.

²¹⁾ K. Kosik, Naša današnja kriza, „Književne novine“, Beograd, br. 335, 31. VIII 1968.

²²⁾ Vidi: M. Ekmečić, Teze za dijalog, „Lica“, Sarajevo, juni—juli 1968, br. 8—9.

artikulisano nezadovoljstvo pozitivnom konstelacijom odnosa i oficijelnom politikom karakteriše vrenje u društvu koje ne uspeva da zahvati oficijelnu političku strukturu, već egzistira van nje ili na njenim periferijama.

GRANICE VLASTI
I MOGUĆNOSTI
SOCIJALIZMA

Sve to pokazuje da proširivanje granica vlasti kao otuđene društvene moći sputava rađanje mogućnosti socijalizma i njihovu realizaciju. Mogućnost socijalizma stoji s one strane takve vlasti kao njena socijalizacija, odnosno negacija. Pomeranje granica slobode podrazumeva potrebu uspostavljanja dijagnoze našeg vremena i otvaranje novih mogućnosti socijalizma u savremenim uslovima. Danas, kada je pitanje budućnosti savremenog društva kao retko kad ranije kardinalno otvoreno, nužno je, pogotovo za socijalistički orijentisana društva, aktuelizirati pitanje odnosa svesti i organizacije. I pored različitih „marksizama“, Marksova ideja partije kao duhovne avangarde proleterskog pokreta, ideja o nerazlučivosti revolucionarne svesti od revolucionarnog pokreta nije sasvim nestala (Lenjin — preuzima ovu ideju posredstvom Kauckog, zatim slede R. Luksemburg, Lukač, Gramši i dr.). U odnosu na revolucionarni proleterski pokret, dominacija birokratije u njemu ima za posledicu razdvajanje svesti i pokreta, misli i akcije, što se na planu društvenih odnosa ispoljava kao sukob između stvaralačke inteligencije i državno-partijske birokratije (mada ovaj sukob birokratija teži da prikaže kao sukob inteligencije i radničke klase, kao osporavanje vodeće uloge radničke klase i sl. kao što i zagovaranje demokratskih ideja kvalifikuje desnim skretanjem itd.). Na duhovnom planu, ovaj fenomen izražava se kao sukob dogmatske, odnosno pozitivističke i kritičke svesti. Na ovaj način, tok revolucije se obuzdava, blokira se revolucionisanje društvene prakse. Ideja bez organizacije je nemoćna, a moć bez ideje svodi se na tiraniju (vlast kao samosvrha), „sve-moćna pragmatistička politika zamenjuje mišljenje ideologijom, tj. sistematizovanom lažnom svešću, a nemoćno kritičko mišljenje životari s istinom van političke stvarnosti”.²³⁾

III

Dosadašnje iskustvo pokazuje (što ne mora značiti da je to večiti zakon) da je birokratizacija partije, u kontekstu opštih uslova, jedan od značajnih posrednih činilaca birokratizacije društva. Nešto pojednostavljeno rečeno: jednom stvorena struktura

²³⁾ K. Kosik, Isto.

reprodukuje se, i uz to: birokratizovana vlast vrši povratni uticaj na svoj model — uzor — partiju. Ova korelacija pospešena je činjenicom da čvrsto hijerarhizovana partija nije stvarana pod uplivom racionalne organizacije industrije (koja je bila zakržljala), niti po uzoru na klasične građanske partije (odsustvo demokratskih tradicija), već po uzoru i pod direktnim uticajem vojničke organizacije, koja je poslovično tradicionalna i tvrdokorna sa znatnim prisustvom mitološkog i iracionalnog. Takva struktura bila je, dalje, kristalizovana tokom oslobodilačkih i građanskih ratova. Jednom stvorena struktura, prilagođena jednim uslovima (drugo je, i ne manje značajno pitanje da li je sve ono što se zbivalo i zbiva jedino moguće zbivanje) produžava svoje trajanje i kada se oni promene.

Kako, onda, imajući u vidu ovakvo iskustvo, razrešiti ovaj začarani krug vlasti i socijalizma. Pokazuje se sve više da se ne može očekivati da će razvoj materijalnog bogatstva društva automatski voditi ostvarenju ljudske slobode. Može li se, s druge strane, očekivati da monopolisti vlasti sami uvide konzervativni karakter takve svoje pozicije u društvu, pa da sami demokratizuju vlast, odnosno ukinu svoj monopol? Ili se može očekivati da sami napuste vlast? U istoriji je, međutim, skoro nemoguće pronaći takav predsedan ni pre a ni posle diktatora Sule (koji „sam napusti vrhovnu vlast, neometan ni od koga... ostavljajući je onima kojima je bio tiranin”).²⁴⁾

Naravno, promena vlastodržaca ne može biti ključno rešenje, mada ni to nije beznačajno (u smislu ukidanja monopola i demokratizacije političkih odnosa). Deprofesionalizacija politike je bitni preduslov demokratizacije političkih odnosa i društveno svrsishodnije upotrebe još-ne-ukinute vlasti, oslobođene balasta očvrslih posebnih interesa nosilaca vlasti. Stavljanje vlasti u službu društva vodi i ka demitologizaciji funkcionera i produbljavanju saznanja da sloboda ne može biti milodar bilo kojih oktroitelja već samo „delo same radničke klase” (Marks). Oslobođanjem stvaralačkih potencijala društva, neposredna akcija stiže zasluženom dostojanstvu jedinog neimara slobode („U početku beše delo” — Gete). Odlučno pitanje socijalizma u stvari jeste promena karaktera same vlasti; reč je o tome da društvena moć izgubi svoj otuđeni oblik i vrati se svom ishodištu, da društvo umesto političkog započne svoju ljudsku egzistenciju. Opstajanje na promeni „na vlasti”

²⁴⁾ Apijan, Rimski građanski ratovi, izdanje "Kultura", Beograd 1967, str. 70.

odlaže pitanje promene same vlasti, a šansa socijalizma je upravo u prekoračivanju granica vlasti. Da li je ova šansa već danas realno prisutna mogućnost socijalizma? Oslobođanje stvaralačkih snaga društva putem demokratizacije političkih odnosa u celini, pri čemu je vrlo značajna i demokratizacija u partiji, može prinaći mogućnosti socijalizma današnjem trenutku i učiniti ih realnijim.

GRANICE VLASTI
I MOGUĆNOSTI
SOCIJALIZMA

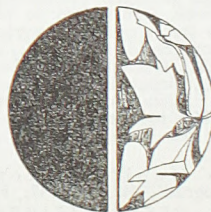
Komunistički pokret crpe svoju snagu iz budućnosti. Usmernenost ka budućnosti, međutim, ne znači da je okretanje prošlosti besmisleno. Smisao ovog čina nije u hipostaziranju onoga što je minulo već u bogaćenju praktičnog revolucionarnog iskustva, koje se osvežava i nadahnjuje otkrivanjem „kukavnosti svojih prvih pokušaja”.²⁵⁾ Radi kontinuiteta komunističke revolucije, a ona jeste komunistička i revolucija jedino ako je totalna i permanentna, nužni su diskontinuiteti sa minulim epohama i njihovim akterima. U tome i jeste društvena uloga revolucionarne avangarde, ona „prednjači ostaloj masi proletarijata razumevanjem uslova, toka i opštih rezultata proleterskog pokreta”, odnosno „posređuje između radničke klase i istorije”.²⁶⁾ Takva avangarda je preka potreba savremenog trenutka istorije, današnjeg čoveka, čiju egzistenciju silovito pritiskuju sile koje, poput onostrane neumitnosti gospodare njegovom sudbinom (atomska katastrofa, podela sveta na interesne sfere supersila, diktat potrošačke civilizacije, materijalna i duhovna beda itd.). Put njenog istorijskog potvrđivanja kao „kolektivnog intelektualca” (Gramši) jeste traganje za alternativama, perspektivom i ljudskim rešenjima svakodnevnog života društva i pojedinca, dok je organizacija samo u funkciji takve uloge.

Dosadašnje iskustvo socijalizma, i ne samo socijalizma već i savremenog kapitalističkog sveta, pokazalo je, pored ostalog, neslućene dimenzije političke vlasti u vidu novog i moćnijeg Levijatana. Otuda je sasvim umesno pitanje neće li ona i dalje širiti svoje granice. S druge strane, ne manje je važno pita-

²⁵⁾ Govoreći o buržoaskoj revoluciji, Marks je isticao da je „ekstaza duh svakoga dana”, da je ona opijena uspesima i, u romantičnom (!) zanosu teži ovekovečenju onoga što je dostigla. Proleterska revolucija, po Marksu, sušta je suprotnost ovome; ona „ne može da crpe svoju poeziju iz prošlosti nego iz same budućnosti... (Proleterske revolucije) stalno kritikuju same sebe, neprestano se prekidaju u svom pospovnom toku, vraćaju se na ono što je prividno završeno, da bi ga iznova otpočele, ismejavu svirepo i temeljno polovičnosti, slabosti i kukavnosti svojih prvih pokušaja”. (Marks, *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*, izd. „Kultura”, Beograd, 1949, str. 15—16). Ista ideja podvučena je i u Programu SKJ: „Ništa što je stvoreno ne sme za nas biti toliko sveto da ne bi moglo biti prevaziđeno i da ne bi ustupilo mesto onome što je još naprednije, još slobodnije, još ljudskije (već nav. izdanje str. 198).

²⁶⁾ Vidi: Marks-Engels, *Manifest Komunističke partije*, izdanje „Kultura”, Beograd 1948, str. 47; i Đ. Lukač, *Metodička razmišljanja o organizacionom pitanju*, str. 126.

nje da li će korumpativna moć vlasti i komfor nadi-
ruće potrošačke civilizacije uspeti trajnije da obuz-
daju rasplet protivrečnosti savremenog sveta? Da
li će radništvo radi veće nadnice, inteli-
gencija radi beneficija koje joj omogućava raz-
voj tehnologije ili privilegije apologetskih ideologa
(čak i „plaćene opozicije”) itd. odustati od revolu-
cionarnog angažmana i trajnije se integrisati u po-
stojeći poredak stvari? Primiće li se savremeno dru-
štvo ostvarenju onih pretpostavki koje, u smislu
Marksovih predviđanja, čine mogućom proleter-
sku revoluciju u smislu autentične ljudske emanci-
pacije.

dr velimir
zeković

**PROBLEM
EKSTRADOHOTKA
U NAŠEM
SISTEMU
PRIVREĐIVANJA**

Razmatranje ekstradohotka nameće se kao potreba zbog toga što se poslednjih godina, naročito posle uki-
danja poreza na vanredan dohodak i rudničkog do-
prinosa 1964. godine, razvila polemika o celishod-
nosti njegovog društvenog zahvatanja. Postavljaju
se zahtevi za preispitivanjem oportuniti takve odlu-
ke i ističe potreba iznalaženja načina zahvatanja ek-
stradohotka od radnih organizacija koje ga ostva-
ruju. Shvatanja koja su se o tom problemu pojavila
veoma su različita, kako sa stanovišta teorijskih
osnova sa kojih se problem ekstradohotka razmatra,
tako i sa stanovišta posledica koje mu se pripisuju.
Najčešće se ekstradohodak tretira kao kategorija ko-
ja je suprotna socijalističkim društvenim odnosima
i principu raspodele prema radu.

U ulazeći ovom prilikom u potpuniju teorijsku analizu
ovakvih shvatanja, za praktičnu akciju izgleda da je
bitno sagledati uslove i način formiranja onog de-
la dohotka koji se kvalifikuje kao ekstradohodak.
Tako se može doći do zaključka da li ekstradoho-
dak predstavlja deo dohotka radne organizacije ste-
čen po osnovi rezultata rada ili po nekom drugom
osnovu.

Najčešće isticani osnovi sticanja ekstradohotka jesu:

- produktivnost rada — tzv. tehnički ekstradohodak, ✓
- konjunktura na tržištu — tzv. konjunktorni ekstrado-
hodak, ✓
- posebni uslovi privređivanja — tzv. monopolski ek-
stradohodak. ✓

Ostavlja se pitanje da li se dohodak formiran pod dej-
stvom navedenih faktora može tretirati kao ekstra-

dohodak i da li formiranje dohotka po svim ovim osnovama znači neopravdano sticanje dohotka suprotno principu raspodele prema radu?

Odmah se može konstatovati da dohodak stečen po ovim osnovama nema isti karakter, da se ne može jednako tretirati pa se, samim tim, ne može ni svrstavati u istu kategoriju — kategoriju ekstradohotka. Zbog toga je potrebno, pre svega, utvrditi šta predstavlja ekstradohodak i koji su njegovi izvori, da bi se razlučio od dela dohotka stečenog na drugi način, i, prema tome, zauzeli stav o tretmanu ekstradohotka u našem sistemu privređivanja.

DR VELIMIR
ZEKOVIC

I

Za utvrđivanje pojma ekstradohotka i načina njegovog sticanja mogu da nam posluže sledeća dva mišljenja. Prvo je mišljenje prof. M. Koraća: „U svim slučajevima prodaje robe jedne grane po jedinstvenim prodajnim cenama, oni robni proizvođači čiji su materijalni troškovi proizvodnje i utrošak ljudskog (novododatog) rada po jedinici proizvedene robe ispod proseka njihove grane ostvarivaće dohodak koji je relativno veći od dohotka drugih robnih proizvođača njihove grane, tj. veći po jedinici angažovanih faktora proizvodnje, te će stoga i dohodna stopa koju oni ostvaruju biti veća od dohodne stope koju ostvaruju ostali robni proizvođači njihove grane. Dohodak koji je u okviru jedne grane proizvodnje ostvaren na ovakav način naziva se ekstradohodak.”¹⁾ Drugo mišljenje potiče od prof H. Hadžimerovića: „Kao što je poznato, suština djelovanja zakona vrijednosti sastoji se u tome što se roba na tržištu razmjenjuje ne po vrijednostima baziranim na individualnom utrošku ljudskog rada u njihovoj proizvodnji, već po vrijednostima baziranim na prosječnom društvenom utrošku ovoga rada. Na toj osnovi, oni proizvođači koji jedinicu robe proizvedu sa manjim utroškom ljudskog rada nego što je prosečni društveni dobijaju posredstvom tržišta više vrijednosti nego što su je sami stvorili, na račun onih čiji je utrošak ovog rada po jedinici bio veći od prosječnog. U konačnom obračunu dodatni dio vrijednosti koji se na ovom osnovu postiže, pokazuje se u praksi kao ekstradohodak, odnosno ekstradobit.”²⁾

Ne ulazeći detaljnije u teorijsko razmatranje navedenih shvatanja, i razlika u teorijskom konceptu robne proizvodnje, iz navedenih mišljenja može se zaklju-

¹⁾ Dr M. Korać — Dr T. Vlaškalić, Politička ekonomija, „Rad”, 1966, str. 319.

²⁾ Dr H. Hadžimerović, Teorijske implikacije raspodele prema radu, objavljeno u zborniku „Raspodjela dohotka i društveno-ekonomski položaj radnog čoveka”, Skopje, 1967, str. 208.

čiti da ekstradohodak predstavlja onaj deo dohotka koji robni proizvođači u jednoj grani proizvodnje ostvaruju na bazi nižih troškova proizvodnje. To, drugim rečima, znači da izvor ekstradohotka jeste veća produktivnost rada, koja proističe iz višeg organskog sastava faktora proizvodnje, veće tehničke opremljenosti rada, bolje kvalifikacione strukture radnog kolektiva i savremenije organizacije rada. Iz toga proizlazi da se ekstradohodak stiče na osnovu boljih radnih rezultata, koji su društveno priznati.

PROBLEM
EKSTRADOHOTKA
U NASEM
SISTEMU
PRIVREĐIVANJA

Ako se usvoji stanovište da je ekstradohodak ostvareni dohodak iznad prosečnog dohotka u jednoj grani proizvodnje na osnovi razlike u produktivnosti rada, onda treba konstatovati da je fenomen ekstradohotka imanentan socijalističkoj robnoj proizvodnji, dakle, zakonita pojava preko koje se ispoljava suština principa raspodele prema radu.

Težnja radnih kolektiva, kao robnih proizvođača, da stalno povećavaju svoj dohodak upućuje ih na podizanje produktivnosti rada, a to znači i sticanje ekstradohotka. Stoga ekstradohodak objektivno deluje kao stimulus za racionalno korišćenje proizvodnih faktora, za razvijanje tehničke osnove proizvodnje, za unapređenje organizacije rada itd. Sprečavanje formiranja ekstradohotka ili, još gore, oduzimanje ekstradohotka od radnih kolektiva značilo bi eliminisanje ekonomskog kriterijuma i motiva kojim se radni kolektivi, kao robni proizvođači, rukovode u svojoj poslovnoj aktivnosti.

Potrebno je naglasiti da je sticanje ekstradohotka zakonitost koja proističe iz suštine principa raspodele prema radu ako ovaj princip znači „za iste društveno priznate rezultate rada — isti dohodak”, a ne „za jednak rad — jednak dohodak”. Ovo je potrebno istaći zbog toga što je u nas dosta rasprostranjeno shvatanje da princip raspodele prema radu znači da za isti uloženi rad treba da se stiče isti dohodak. Ako bi to bila suština principa raspodele prema radu, a u našoj literaturi nalazimo i teorijska objašnjenja upravo takve suštine,³⁾ onda je logično da je sticanje ekstradohotka suprotno tako shvaćenom principu raspodele.

Ne ulazeći u iscrpniju raspravu o suštini principa raspodele prema radu, neophodno je, radi boljeg razumevanja, istaći neke momente. Pre svega, raspodela prema radu zahteva upoređivanje različitih radova i merenje njihovog doprinosa u stvaranju društvenoga proizvoda. Utvrđivanje toga doprinosa vrši se

³⁾ Vidi: dr H. Hadžimerović, cit. rad, str. 208—209.

preko tržišta, kao jedino mogućeg objektivnog kriterijuma. Društveno priznanje za svoj rad radni kolektivi dobijaju na tržištu realizacijom svoje proizvodnje i sticanjem dohotka. Svaki drugi način utvrđivanja društvenog priznanja uloženog rada traži subjektivna merila, što implicira i odgovarajući sistem društvenih odnosa. Drugo, shvatanje da raspodela prema rezultatima rada unosi nejednakosti u samu raspodelu prema radu polazi od stanovišta da je robni oblik socijalističke privrede nužno zlo. Treba, međutim, naglasiti da je robni oblik privrede istorijski objektivno jedino mogući oblik socijalističke privrede. Stoga ekonomske nejednakosti koje proističu iz različitih rezultata rada ne znače narušavanje principa raspodele prema radu, nego ga upravo potvrđuju. Jednakost u socijalističkoj robnoj proizvodnji znači jednake uslove privređivanja a ne jednak dohodak za jednak uloženi rad.

Prema nekim shvatanjima, ekstradohodak unosi nejednakost u raspodelu prema radu zbog toga što rezultati rada, postignuti većom produktivnošću rada, nisu nastali samo kao posledica uloženog rada datog radnog kolektiva. Veća produktivnost rada nije samo zasluga radnika koji je postižu nego je rezultat „dejstva nekih objektivnih, vanjskih uticaja i doprinosa”. Veća produktivnost rada je, prema tim mišljenjima, manjim delom rezultat internih nastojanja radnih kolektiva. Ona je većim delom rezultat primene i korišćenja faktora koji su rezultat opšteg društvenog rada. Stoga, prema njima, savremena tehnika, bolja organizacija, viši stepen stručnosti itd. nisu rezultat rada kolektiva koji to primenjuje i time se koristi, već rezultati rada drugih radnih ljudi, odnosno rezultati rada celoga društva. Prema tome, radni kolektivi postižu veću produktivnost rada koristeći se tuđim rezultatima rada, osim ukoliko sopstvenim sredstvima i naporima podižu nivo stručnosti svojih članova i unapređuju tehničku osnovu i tehnologiju proizvodnje sopstvenim naučno-istraživačkim i projektantsko-konstrukcionim rešenjima. Zbog toga, po ovim mišljenjima, ekstradohodak nije rezultat uloženog rada radnih kolektiva koji ga ostvaruju, pa, samim tim, i njegovo prisvajanje od strane radnih kolektiva nije adekvatno prisvajanje po osnovi rada. Iz toga proističe zaključak da bi društvena zajednica trebalo da zahvata ekstradohodak onim delom koji nije rezultat „interne zasluge prema radu”.

Uočavajući da bi takvo zahvatanje ekstradohotka negativno delovalo na interes proizvođača „u iznalaženju eksternih faktora koji doprinose povećanju produktivnosti rada”, konstatuje se da ne bi bilo celishodno oduzimati ekstradohodak u celini. Stoga bi bilo po-

trebno naći meru, stepen zahvatanja, čime bi se nejednakost svela u granice koje bi bile tolerantne. „U uslovima racionalno usmjeravanog razvoja socijalističkog društva, ta mjera sigurno mora biti tako postavljena da bude dovoljno velika da bi djelovala stimilirajuće na razvoj proizvodnih snaga i istovremeno toliko mala da ne izaziva takve nejednakosti u raspodjeli koje tangiraju optimalu socijalističkih odnosa u društvu.”⁴⁾

Ovakva shvatanja protivureče suštini socijalističke robne proizvodnje, koje nema i ne može biti bez sistema samoupravnih odnosa proizvodnje, tj. takvih odnosa u kojima proizvođači neposredno prisvajaju rezultate svoga rada. Kriterijumi za utvrđivanje „optimalne socijalističkih odnosa u društvu” mogu biti samo društveno priznati rezultati rada i prisvajanje na toj osnovi. Rezultati rada stižu društveno priznanje delovanjem mehanizma socijalističke robne proizvodnje koju proizvođači, u samoupravnom sistemu, svesno regulišu i usmeravaju. Ako se traže neki drugi kriterijumi, onda to implicira takav sistem odnosa koji ne bi bio sistem samoupravnih odnosa proizvodnje.

I sistemu robne proizvodnje radni kolektivi kao robni proizvođači, da bi povećavali produktivnost rada i na toj osnovi sticali veći dohodak, moraju stalno da proširuju i modernizuju materijalnu osnovu svoga rada. U tu svrhu oni moraju neprekidno da odvajaju deo svoga dohotka. Taj deo dohotka oni koriste jednim delom za sopstvena istraživanja novih konstrukcionih, tehnoloških ili organizacionih rešenja, a delom za kupovinu tih rešenja od drugih proizvođačkih ili naučnoistraživačkih radnih kolektiva, koji, na taj način, rezultatima svoga rada stižu svoj dohodak. Prema tome, povećanje produktivnosti rada korišćenjem „tuđih” proizvoda, tehnoloških ili organizacionih rešenja ne znači da se to postiže korišćenjem tuđih rezultata rada, već naprotiv, sopstvenim dohotkom, što znači rezultatima sopstvenog rada.

Oseбно treba naglasiti da radni kolektivi koji ostvaruju veći dohodak zahvaljujući većoj produktivnosti rada, odgovarajućim sistemom namenske raspodele dohotka, učestvuju većim delom u formiranju sredstava za opštu potrošnju i time više doprinose bržem razvijanju materijalne osnove i proizvodnog potencijala društva u celini.

Opravdanost prisvajanja ekstradohotka od strane radnih kolektiva, tj. dohotka koji se ostvaruje na osnovu veće produktivnosti rada u našim uslovima, argumentiše se i sledećim momentima:

PROBLEM
EKSTRADOHOTKA
U NAŠEM
SISTEMU
PRIVREĐIVANJA

⁴⁾ Dr H. Hadžimerović, cit. rad, str. 210.

1. nejednakim kvalitetom i različitom strukturom sredstava za proizvodnju koja su radni kolektivi dobili na upravljanje od društva;
 2. poreklom i izvorom sredstava kojima su radni kolektivi obezbeđivali osnovu za veću produktivnost rada.
- Da li i u kojoj meri ovi argumenti mogu opravdati zahtev za oduzimanje ekstradohotka od radnih organizacija kao dohotka koji nije rezultat njihovoga rada?

Ako je reč o kvalitetu sredstava koja su primljena na upravljanje u periodu 1950—1952, treba konstatovati da i najmoderniji i tehnički najopremljeniji kapaciteti iz tog perioda danas ne mogu predstavljati osnovu za visoku produktivnost rada i sticanje ekstradohotka. To bi važno i za kapacitete koji su izgrađeni budžetskim sredstvima, dakle do 1954. godine. Razlike koje danas postoje u nivou tehničke opremljenosti rada, tehnologije i organizacije proizvodnje i stručnosti radnog kolektiva rezultat su napora radnih kolektiva da sopstvenom akumulacijom ili kreditima, koji se, uz kamatu, vraćaju iz ostvarenog dohotka, razviju materijalnu osnovu svoga rada.

Kada je reč o načinu sticanja sredstava kojima su radni kolektivi unapređivali svoju proizvodnju, treba naglasiti da je to zavisilo od sistema raspodele i mehanizma privrednog sistema u celini. Sigurno je da su nerazvijenost i nekonsistentnost privrednog sistema uslovljavale nejednak ekonomski položaj privrednih grana i grupacija. To je omogućavalo radnim organizacijama, iz grana koje su imale povoljniji položaj, da na bazi preliivanja dohotka, iz onih grana koje su bile u nepovoljnijem ekonomskom položaju, stiču veći dohodak, a time i veće mogućnosti za jačanje svoje materijalne osnove. Međutim, ova činjenica ne može biti argument kojim se želi dokazati da je sticanje ekstradohotka neopravdano iz sledećih razloga:

1. ekstradohodak se ne formira preliivanjem dohotka iz jedne grane u drugu zbog njenog povoljnijeg ekonomskog položaja, jer se sve radne organizacije jedne grane nalaze podjednako u povlašćenom položaju u odnosu na proizvođače drugih grana;
2. ekstradohodak se formira u granama koje se nalaze u povoljnijem položaju, kao i u onima koje se nalaze u nepovoljnijem položaju;
3. oduzimanjem ekstradohotka od onih radnih organizacija koje ga stiču ne mogu se izjednačiti uslovi sticanja dohotka i ukloniti nejednak ekonomski položaj grana ili grupacija.

Razlike u ekonomskom položaju grana ili grupacija nisu prouzrokovane formiranjem i sticanjem ekstradohotka, već sistemom primarne raspodele, pa se rešenje mora tražiti na tom terenu.

Drugi često isticani osnov za sticanje ekstradohotka je tržišna konjunktura. Da li dohodak koji se stiće na osnovu bolje konjunktura predstavlja ekstradohodak, zavisi od uzroka konjunktura. Mislim da je sa stanovišta problema koji se ovde razmatra bitno istaći sledeća dva momenta koji omogućavaju sticanje većeg dohotka povoljnijom konjunkturou: poremećaj robno-novčanih odnosa i promene u strukturi tražnje.

PROBLEM
EKSTRADOHOTKA
U NAŠEM
SISTEMU
PRIVREĐIVANJA

Poremećaj robno-novčanih odnosa porastom platežno sposobne tražnje i nedovoljne ponude dovodi do skoka cena i na osnovu toga do sticanja većeg dohotka. Međutim, porastom cena koriste se svi proizvođači jedne robe, pa se na toj osnovi ne može javiti razlika u visini dohotka između proizvođača iste robe. Na toj osnovi raste ostvareni dohodak svih proizvođača date grane ili grupacije srazmerno porastu cena. Stoga se na bazi konjunktura koja je nastala zbog poremećaja robno-novčanih odnosa ne može formirati i sticati ekstradohodak. Oduzimanjem tako stečenog, nazovimo ga konjunktarnog, dohotka ne mogu se ukloniti uzroci njegovog formiranja, već to traži mere druge vrste.

Promene u strukturi tražnje mogu dovesti do formiranja i sticanja ekstradohotka. Uzroci koji dovode do promena u strukturi tražnje mogu biti veoma različiti, a iniciranje tih promena može poteći i od potrošača i od proizvođača. Sposobnost radnog kolektiva, da istraživanjem tržišta blagovremeno oseti tendencije, kretanja tražnje, i svoju proizvodnju prilagodi tim promenama, obezbeđuje mu povoljniju konjunkturou i sticanje većeg dohotka od ostalih proizvođača iste grane, a to znači sticanje ekstradohotka. S druge strane, ako radni kolektiv ostvari proizvodnju jedne robe sa novim, boljim svojstvima i time osvoji tržište, dakle ako postigne bolju konjunkturou, ostvariće veći dohodak od ostalih proizvođača. U oba ova slučaja ostvareni višak dohotka, dakle, ekstradohodak, ne može se tretirati kao neopravdan iz sledećih razloga:

smatrati tako stečeni dohodak neopravdanim i nastojati da se raznim merama spreči stvaranje većeg dohotka na toj osnovi značilo bi onemogućiti dejstvo osnovnog pokretača poslovne aktivnosti radnih kolektiva;

sticanje dohotka na toj osnovi ne može biti monopol jednog robnog proizvođača, pošto će i ostali proizvođači, u težnji za povećanjem dohotka, svoju pro-

izvodnju prilagoditi tržišnoj konjunkturi, čime će se odnosi među njima uravnotežiti, odnosno svaki će opet sticati dohodak u zavisnosti od troškova proizvodnje i produktivnosti rada.

DR VELIMIR
ZEKOVIC

Suvišno bi bilo tražiti instrumente ili sredstva kojima bi se tako stečeni ekstradohodak kanalisao u fondove radnih organizacija. Da bi radni kolektivi bili sposobni da stvaraju povoljniju konjunkturu za svoje proizvode ili da na vreme osete promene u konjunkturi, moraju sami, dejstvom ekonomske logike, da deo toga dohotka koriste onako kako im to najviše odgovara i omogućava unapređenje poslovne aktivnosti.

III

Treći osnov za sticanje ekstradohotka jesu nejednaki uslovi privređivanja. Kada je reč o ovom osnovu, onda se najčešće imaju u vidu sledeći momenti:

1. nejednak ekonomski položaj proizvodnih grana, grupacija ili radnih organizacija zbog nejednakih uslova na tržištu, koji nastaju dejstvom politike cena ili drugih mera države;
2. nejednaki uslovi rada, zavisno od lokacije, ekonomskih karakteristika rejona ili područja, nerazvijenog saobraćaja i drugih elemenata infrastrukture i sl.;
3. monopolski položaj na osnovu prirodnih i drugih uslova.

Razlike između ovih faktora, koje uslovljavaju nejednak položaj proizvođača jednih grana ili grupacija u odnosu na druge, očigledne su i po svom karakteru i po posledicama. Jedni su istorijski objektivno uslovljeni, drugi su rezultat svesne akcije nosilaca ekonomske politike; jedni utiču na sticanje ekstradohotka, drugi nemaju takvo dejstvo. Zbog toga je neophodno na osnovu detaljnije analize svakog od ovih faktora zauzimati odgovarajući stav.

Nejednak ekonomski položaj privrednih grana i grupacija, koji nastaje dejstvom politike cena, carinske politike, deviznog i spoljnotrgovinskog režima ili nekih drugih mera, nije osnov za sticanje ekstradohotka. Proizvođači jedne grane ili proizvodne grupacije nalaze se u istom položaju. Svi oni podjednako stiču neopravdano visok dohodak, ukoliko imaju povlašćen položaj, i obrnuto. Stoga rešenje ovoga problema treba tražiti u sistemu primarne raspodele, one-

mogućavajući takvo dejstvo mera koje će proizvođače jedne grane staviti u povoljniji položaj u odnosu na druge.

nejednaki uslovi rada zbog nepravilne lokacije, nerazvijene infrastrukture i sličnih faktora mogu uticati na veću produktivnost rada jednih proizvođača u okviru iste grane, pa samim tim omogućavaju sticanje ekstradohotka. Postavlja se, međutim, pitanje kako ukloniti tu vrstu nejednakosti. Izjednačavanje uslova rada na osnovu delovanja navedenih faktora ne može se postići oduzimanjem ekstradohotka od onih koji ga stižu. Na taj način se problem ne može rešiti ne samo zato što je suprotan logici samoupravnog sistema već i zbog toga što se time ne mogu poboljšati uslovi rada onih proizvođača koji rade pod nepovoljnim uslovima. Prema tome, oduzimanjem ekstradohotka ne poboljšava se položaj proizvođača koji se zbog istorijskog nasleđa ili pogrešne investicione politike nalaze u nepovoljnijem položaju. Rešenje treba tražiti na liniji uklanjanja uzroka nejednakosti merama za brži razvoj nerazvijenih područja, preorijentacijom proizvodnje na bazi onih prednosti koje dato područje ima u odnosu na druga, integracijom i proizvodnom saradnjom sa drugim proizvođačima i ostalim mogućnostima koje pruža samoupravno društvo robnih proizvođača. U svakom slučaju, konkretna rešenja mogu se naći samo detaljnijim istraživanjem i analizom određenih situacija.

PROBLEM
EKSTRADOHOTKA
U NAŠEM
SISTEMU
PRIVREDIVANJA

sticanje dohotka na osnovu monopolskog položaja ne znači uvek sticanje ekstradohotka. Treba razlikovati monopolski dohodak od ekstradohotka, da bismo mogli tražiti odgovarajuća systemska rešenja. Kada se govori o monopolskom položaju, treba jasno istaći o kojoj vrsti monopola je reč: tržišnom monopolu, prirodnom monopolu ili nekoj drugoj vrsti monopola.

Tržišni monopol može biti osnov za sticanje ekstradohotka samo ukoliko udružena grupa proizvođača u okviru jedne grane ili proizvodne grupacije obezbedi sebi povoljnije uslove na tržištu ne boljim rezultatima rada, nego drugim sredstvima. Takav tip monopola suprotan je samoupravnim odnosima proizvodnje. Samo oduzimanje ekstradohotka, stečenog na takvoj monopolskoj osnovi, ne bi bio način kojim bi se ovaj problem mogao rešiti. Stoga se formiranje takvih monopola mora sprečiti organizovanom akcijom samoupravnog društva.

Ova vrsta tržišnog monopola može da se javi zbog nedovoljne konkurencije, bilo da proizvođači jedne grane ili grupacije nisu u stanju da svojom proizvo-

dnjom zadovolje zahteve tražnje ili, pak, zbog toga što je jedan radni kolektiv jedini proizvođač te vrste proizvoda. U oba ova slučaja proizvođači se objektivno nalaze u položaju da diktiraju uslove realizacije svojih proizvoda i na toj osnovi neopravdano stiču visok dohodak. Međutim, ovako stečen dohodak ne predstavlja ekstradohodak, već bismo takav dohodak mogli nazvati monopolskim dohotkom. Onemogućavanje sticanja ove vrste dohotka može se postići jačanjem konkurencije, politikom uvoza, politikom cena i sl. i na taj način eliminisati monopol-sku poziciju takvih proizvođača.

Generalno bi se moglo konstatovati da sticanje dohotka na osnovu monopolskog položaja neke grane proizvodnje ili pojedinih robnih proizvođača unutar privredne grane ili grupacije nije u skladu sa principom raspodele prema radu, pa se zbog toga sticanje dohotka na toj osnovi mora sprečiti merama ekonomske ili administrativne prirode, a u krajnjem slučaju i oduzimanjem tako stečenog dohotka sa unapred utvrđenom namenom njegovog korišćenja.

Poseban problem predstavlja sticanje većeg dohotka na osnovu korišćenja povoljnijih prirodnih uslova. Poznato je da prirodni uslovi predstavljaju faktor produktivnosti rada, pa samim tim mogu biti i izvor ekstradohotka. Imajući to u vidu, može se s pravom postaviti pitanje opravdanosti sticanja i prisvajanja ekstradohotka na toj osnovi.

U traženju odgovora na ovo pitanje potrebno je imati u vidu sledeća dva momenta:

1. Kolika je stvarna razlika u prirodnim uslovima i uticaj njihov na produktivnost rada pojedinih radnih kolektiva u okviru proizvodnih grana ili grupacija.
2. Trajnost povoljnijih prirodnih uslova.

Da bi se sa sigurnošću moglo govoriti o uticaju prirodnih uslova na sticanje ekstradohotka, potrebno je izvršiti temeljita istraživanja prirodnih uslova u pojedinim granama i razlike koje u tom pogledu postoje. Bez takvih analiza može se samo uopšteno i načelno govoriti, što je nedovoljno za efikasnu akciju.

Što se tiče drugog momenta, treba naglasiti da je prednost prirodnih uslova relativna. Plodnost zemljišta usled eksploatacije opada, rudna nalazišta se iscrpljuju i moraju se tražiti nova, itd. Prema tome, radni kolektivi koji se koriste zemljom kao predmetom svoga rada moraju ulagati neprekidno sredstva za održavanje kvaliteta svog predmeta rada, istra-

žujući i pripremajući nova rudna nalazišta, održavajući i poboljšavajući plodnost tla, prilagođavajući klimatske uslove svojim potrebama ili, pak, onemogućavajući negativno dejstvo klimatskih uslova primenom savremene tehnike i tehnologije, sprečavajući eroziju zemljišta i sl. Ako se ovo ima u vidu, onda bi se moglo konstatovati da interes za utvrđivanje prirodnih uslova kojima se koriste, razlike i promenljivosti tih uslova, imaju radni kolektivi određene grane ili grupacije. S obzirom na to, radni kolektivi su ekonomski zainteresovani i društveno obavezni da stalno istražuju i obezbeđuju povoljnije prirodne uslove kao osnovu svoga rada. Zbog toga je u njihovom interesu da sami, međusobnim dogovorima, utvrđuju kod koga se i koliki ekstradohodak formira na osnovu povoljnijih prirodnih uslova, i na bazi samoupravnih dogovora odlučuju o izdvajanju toga dela dohotka za geološka i druga naučna istraživanja, koja treba da im stalno osiguraju povoljnu materijalnu osnovu za njihov rad.

PROBLEM
EKSTRADOHOTKA
U NAŠEM
SISTEMU
PRIVREĐIVANJA

IV

ao rezime ovih razmatranja, moglo bi se zaključiti sledeće:

Ekstradohотkom može se smatrati samo dohodak koji radne organizacije unutar jedne grane ili proizvodne grupacije ostvaruju iznad prosečnog dohotka date grane ili grupacije.

Ekstradohodak se formira na bazi nižih troškova proizvodnje, tj. manjeg utroška svih faktora proizvodnje po jedinici proizvoda od prosečnog utroška u datoj grani ili grupaciji.

Ekstradohodak je zakonita pojava socijalističke robne proizvodnje, pa samim tim njegovo formiranje i prisvajanje odgovaraju suštini principa raspodele prema radu.

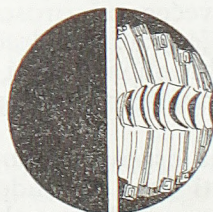
Sticanje ekstradohotka ne stvara neopravdane ekonomske nejednakosti, već izražava nejednakost u društveno priznatim rezultatima rada.

Sticanje dohotka većeg od prosečnog između grana i grupacija, koji je rezultat određenih mera ekonomske politike, treba onemogućiti u oblasti primarne raspodele a ne kasnije pomoću preraspodele.

Sticanje dohotka na osnovu monopolskog položaja ne može se smatrati kao ekstradohodak. Monopolski položaj je društveno i ekonomski neopravdan jer ne

potiče iz razlike u rezultatima rada. Stoga je neopodno sprečiti formiranje dohotka po osnovu monopola bilo kakve vrste.

7. Ekstradohodak koji se stiče na bazi veće produktivnosti rada, koja potiče iz korišćenja boljih prirodnih uslova, treba samoupravnim dogovorima udruženih proizvođača da se izdvaja i koristi za naučna istraživanja radi iznalaženja novih i stalnog obezbeđenja najpovoljnijih prirodnih uslova za održavanje i razvoj proizvodnje određene grane ili proizvodne grupacije.

zorka
antonijević

**INFORMISANJE
U PROIZVODNIM
RADNIM
ORGANIZACIJAMA
U USLOVIMA
SAMOUPRAVLJANJA**

Naši društveno-ekonomski uslovi zahtevaju tretiranje fenomena obaveštavanja na način koji je imanentan našoj društvenoj praksi. Zato se i postojeće teorije komunikacija ne mogu staviti u naše društvene odnose čiji su fundamenti bitno različiti od onih na kojima su one nikle, razvile se i usavršile. One mogu da služe isključivo kao iskustveni materijal za razradu jednog novog modela koji bi izražavao naše društvene odnose.

Specifičnost našeg društveno-ekonomskog sistema je samoupravljanje. Samoupravljanje je politički izraz osnovnog ekonomskog odnosa. Jedna od osnovnih tendencija samoupravljanja je ostvarivanje jedinstva rada i upravljanja radom. Ona određuje nov položaj i ulogu proizvođača — koji sada u svojoj ličnosti objedinjuju i funkciju proizvođača i funkciju upravljača. Da bi proizvođači mogli i da upravljaju svojim radom, osnovano se pretpostavlja njihovo poznavanje proizvodnih i socijalnih problema radne organizacije. Tako se i obaveštenost o zbivanjima u radnoj organizaciji javlja kao preduslov za preuzimanje i optimalno realizovanje funkcije samoupravljača, jer „ono što čovek jeste otkriva se u onome što čovek radi“¹⁾). Spona između radnika i zbivanja u radnoj organizaciji je informacija. Pomoću nje se dobija uvid u celokupne uslove poslovanja, što znači da ona bitno utiče i na proces proizvodnje. Upoznavanjem sa uslovima i rezultatima rada omogućuje se i kontrolisanje proizvodnje, kao i sopstvenog društvenog položaja.

Međutim, nužnost saznavanja zbivanja još nije dovoljno sagleđana u našoj društvenoj praksi. Iako su ciljevi zacrtani,

¹⁾ Lefebvre: Dijalektički materijalizam, str. 84.

još nisu dovoljno razrađeni u konkretnim društvenim strukturama. Najbolji primer za to je da su osnovni pravni akti radnih organizacija (na šta ukazuje i niz istraživanja) nedovoljno obuhvatili i precizirali ovaj problem. Stoga se obaveštavanje proizvođača u radnim organizacijama najčešće odvija stihijski. Radnik je svestan da mora da proizvodi shodno svojim stručnim kvalifikacijama i zadacima koji mu se postavljaju, to uslovljava njegov opstanak u radnoj organizaciji, njegova primanja, a time i egzistenciju. Posledice neispunjavanja ove funkcije su jasne i opipljive. Međutim posledice samoupravne pasivnosti nisu do te mere vidljive da radnik može da sagleda korelaciju između nje i egzistencije. Prijatno doživljava afirmaciju na ovom polju, a da nije svestan njenog dubljeg značenja.

Ostvarivanjem jedinstva rada i upravljanja radom iščezava klasična podela na subjekte i objekte u procesu komuniciranja. Proizvođač se javlja sada ne samo kao recipijent već i kao stvaralac informacija, odnosno prestao je da bude samo objekt, da prima informacije i svoje ponašanje podredi sugestijama, naravno uz određene korekcije priznatih faktora. Objekt postaje subjekt. Primljena informacija je osnov za novu. To je osnovni specifikum zamišljenog modela informisanja u nas, koji nužno povlači suštinske modifikacije i ostalih elemenata komuniciranja. Na ovaj način uključuje se mogućnost posmatranja informisanja kao jednosmernog pravca kretanja informacija. Naprotiv, sve informacije dobijaju jednaku vrednost, bez obzira na to u kom se pravcu kreću. Razlikuju se samo po zahvatu koji je određen karakterom sadržaja koji uobličavaju.

Za radnu organizaciju bitno značenje imaju informacije koje zadovoljavaju njene osnovne društvene potrebe — a to je proizvodnja. Tako je i osnovni sadržaj informacija u proizvodnim radnim organizacijama upravo sadržaj proizvodnje, odnosno proizvodnog ciklusa, s jedne strane, i sadržaj samoupravnih prava i obaveza, kao i samoupravnih aktivnosti, s druge. U tom smislu treba razlikovati dve vrste informacija: operativne — koje izražavaju proizvodni mehanizam i na taj način omogućavaju kontinuirani rad, i samoupravne informacije — koje omogućavaju pretvaranje rada u samodelatnost, upravljanje u samoupravljanje.

Operativne informacije postoje u svakom proizvodnom ciklusu kao njihov uslov i posledica i u svim društveno-ekonomskim sistemima. One su imanentne tehnološkom procesu upravljanja proizvodnjom. Druga vrsta informacija je namenjena samoupravnoj strukturi i specifičnost je naše društvene prakse, odnosno sredstvo ostvarivanja njenih ciljeva.²⁾

S obzirom na to da i operativne i samoupravne informacije imaju za sadržaj prvenstveno proces proizvodnje, treba napomenuti da je razlika među njima u načinu ispoljavanja i uobličavanja tog sadržaja. Naime, samoupravne informacije

²⁾ Jačanje samoupravne strukture u nas i poprimanje novih uloga u odnosu na hijerarhijsku strukturu ne znači i iščezavanje operativnih informacija, već samo njihovo modifikiranje u skladu s ovim promenama.

su uobličene operativne na način koji omogućava najoptimalnija rešenja poslovnih interesa radne organizacije, a koja su istovremeno i izraz volje proizvođača, odnosno samoupravne informacije su filter operativnih, one izvlače ono što je bitno u njima. Praksa je pokazala, a još je tendencija uvek ista (na šta ukazuje niz istraživanja), da su operativne informacije nedovoljno obrađene i uobličene, a najčešće i na neadekvatan način. To uslovljava strukturanost uticaja zavisno od posedovanja određenog broja informacija. Tako se i neki pojedinci ili čitave društvene grupe mogu javiti kao sposobniji samoupravni subjekti i realizovati svoj uticaj u procesu odlučivanja.

Sve samoupravne informacije³⁾ u radnoj organizaciji mogu se svrstati u tri grupe: Prva grupa obuhvata objedinjene i analitički obrađene operativne informacije. To su najraznovrsniji materijali namenjeni samoupravnoj strukturi (izveštaji o poslovanju, razne stručne analize i drugo) odnosno sve što prethodi jednoj odluci — sve što je potrebno da se radnici uključe u proces odlučivanja. Druga grupa obuhvata donete odluke. Odluke su rezultat prethodno sprovedene akcije, tj. pripremljenih prethodnih informacija. Svaka odluka je izraz obaveštenosti, volje i svesti proizvođača, kao i izraz dinamike poslovanja. Ona je, istovremeno, rezultat dosadašnjeg rada, kao i saznanja, i baza budućih akcija. Njome se zacrtava dalje politika poslovanja. Treća vrsta samoupravnih informacija su rezultati prihvatanja i sprovođenja odluka, odnosno rezultati samoupravnih aktivnosti proizvođača i pojedinih samoupravnih organa.

Posmatrajući informisanje kao dimenziju samoupravljanja — njegov uslov i posledicu — treba istaći da njegova efikasnost zavisi od načina obaveštavanja. Podela rada onemogućava da radnici doživljavaju lično sva zbivanja u radnoj organizaciji. Prema tome, ne mogu ni da ih saznaju neposrednim učestvovanjem. Obaveštenost ovim putem je veoma ograničena i zato je potrebno obezbediti sredstva koja će omogućiti postizanje izraženih ciljeva. Postoje tri načina obaveštavanja u radnoj organizaciji: sredstva masovnih komunikacija, instrumenti samoupravnog mehanizma i neformalni interpersonalni kontakti.

U svim radnim organizacijama, manje ili više, postoje sredstva masovnih komunikacija — list, oglasna tabla, pano i dr. Ova sredstva su najčešće kopija sredstava masovnih komunikacija van radnih organizacija. Zbog neposedovanja sopstvene fizionomije, koja bi bila izraz dosledno sprovedenih ciljeva informisanja u radnoj organizaciji, ona su najčešće neefikasna kao informativna sila. Naime, broj i sadržina informacija emitovanih ovim sredstvima ne obezbeđuju potreban nivo obaveštenosti proizvođača za kvalifikovano uključivanje u proces odlučivanja. Sama objektivna priroda ovih sredstava i u optimalnim uslovima ne dozvoljava im da ostanu jedini i osnovni način obaveštavanja u radnoj organizaciji. Ona treba da čine samo deo samouprav-

INFORMISANJE
U PROIZVODNIM
RADNIM ORGANIZACIJAMA
U USLOVIMA
SAMOUPRAVLJANJA

³⁾ Pretpostavlja se da samoupravne informacije ispunjavaju sve uslove potrebne za jednu informaciju.

nog mehanizma, koji, kao i ostali, ima svoje mesto i ulogu i doprinosi ostvarivanju ciljeva samoupravnog sistema.

Samoupravni sistem institucionalizirao je u radnim organizacijama posebna sredstva komuniciranja i uzajamnog obaveštavanja radnika. To su, pre svega, sastanci samoupravnih organa. Sastanci su platforma na kojoj, posredstvom neposredne razmene mišljenja, dolazi do kristalizacije određenih stavova i do preduzimanja raznih akcija. Razmena mišljenja pomoću diskusije na sastancima, kao i javno mnjenje koje iz toga proizlazi, obrazuju „opštu volju” proizvođača koja se najčešće pretvara u odluku, a preko nje u konkretnu akciju. Sastanci su vrlo efikasno sredstvo obaveštavanja proizvođača. Proizvođači se na njima obaveštavaju prvi put radi konsultacije pred donošenje odluke, izbora alternativa u procesu donošenja odluka, a drugi put se obaveštavaju o usvojenim odlukama, njihovim mogućim posledicama, realizaciji i drugo.

Samoupravna struktura određuje i subjekte informisanja u radnoj organizaciji. To su proizvođači — samoupravljači pojedinačno ili u sklopu nekog samoupravnog organa. Tako se svi organi mogu javiti i kao stvaraoci i kao potrošači informacija. Na primer, radnički savet se javlja kao stvaralac informacija, u odnosu na ostale proizvođače i organe, uglavnom prilikom donošenja odluka za koje je nadležan. Međutim, i to je uslovno, jer donete odluke ne bi trebalo da budu nepoznate proizvođačima do te mere da oni za njih saznaju tek njihovim usvajanjem i objavljivanjem. Ako je poštovan princip demokratičnosti, oni su o pojedinim odlukama raspravljali u prethodnom postupku, određivali su im kostur prilikom upoznavanja i obrade prethodnih samoupravnih informacija koje su uslov za njihovo donošenje. Naime, radnički savet nije skup izolovanih pojedinaca, već skup stvarnih predstavnika radnog kolektiva. Zato je i nužno sprovesti konsultaciju sa članovima kolektiva o onome o čemu će se odlučivati na sednici radničkog saveta. Na ovaj način bi se izbeglo da članovi radničkog saveta iznose stavove koji izražavaju njihova lična ubeđenja, već one koji su izraz radne jedinice koju predstavljaju. Samo u ovom slučaju može se govoriti o stvarnom povezivanju posrednog i neposrednog samoupravljanja u radnim organizacijama. Sve ovo ukazuje i na nesumnjivu ulogu informisanja u ostvarivanju samoupravnih ciljeva.

Najčešći način upoznavanja članova radne jedinice sa problemima o kojima se odlučuje na sednici radničkog saveta je neposredna konsultacija sa predstavnicima u radničkom savetu. Zato je potrebno ispuniti neke prethodne uslove. Jedan od njih je da materijali koji služe članovima radničkog saveta budu prilagođeni njihovom obrazovnom nivou. „Jedan komunikativni proces smatraćemo efektivnim u onoj meri u kojoj interpretator pridaje značima isto značenje kao i onaj koji ih upotrebljava (ili ukoliko bar uspeva da shvati koje značenje im je pridao onaj ko ih

ZORKA

ANTONIJEVIĆ

upotrebljava)⁴⁾. Ovo je uslov da materijali, odnosno ove samoupravne informacije, budu pravilno shvaćeni i na taj način pravilno i reprezentirani radnoj jedinici. Ukoliko on nije ispunjen, ne može se ni govoriti o nekoj kreativnoj akciji članova radničkog saveta, ne samo na njegovim sednicama već ni u procesu konsultacije sa članovima radne jedinice. Znači, proizvođači koji na najvišem forumu treba da odlučuju o pitanjima koja se odnose na čitav radni kolektiv, a ne shvataju ih, ne realizuju se stvarno kao samoupravljači. Postoji više alternativa njihovog ponašanja u ovom slučaju. Najčešće se oni pretvaraju u glasačku mašinu i njihov glas je projekcija glasa, odnosno želja najautoritativnijih ličnosti. Glasanje za odluke koje nisu rezultat i sopstvene volje vodi u duboku frustraciju, osećanje da im je nešto podmetnuto. Nesumnjivo da ovakvo osećanje članova radničkog saveta utiče i na formiranje stavova radne jedinice, jer ljudi ne komuniciraju samo gole činjenice, već i svoja osećanja koja postaju deo tih činjenica.

INFORMISANJE
U PROIZVODNIM
RADNIM ORGANIZACIJAMA
U USLOVIMA
SAMOUPRAVLJANJA

Samoupravljači se najneposrednije realizuju na zborovima proizvođača radne jedinice, jer se na njima i raspravlja o pitanjima za koja su oni najčešće vezani i gde su njihovi lični interesi najvidljiviji. Zato oni svoju aktivnost najčešće i iscrpljuju na ovom nivou. Zainteresovanost za probleme van njihove radne jedinice je mnogo manja, što je, očigledno, posledica i nemogućnosti da sagledaju svoje interese u pitanjima koja se direktno ne odnose na njih. Velika disproporcija između „opštih“ i „ličnih“ interesa ukazuje na nedovoljnu razvijenost samoupravljanja.

U samoupravni sistem u širem smislu, odnosno kao politički sistem, prema tome i u načine obaveštavanja, ulaze i institucionalizirana sredstva društveno-političkih organizacija pri radnoj organizaciji. Svima njima je cilj da pospeše samoupravnu aktivnost proizvođača i doprinesu daljem razvitku samoupravnih odnosa.

Preći način obaveštavanja u radnoj organizaciji su neformalni interpersonalni konktakti. Mreža neformalnog komuniciranja uglavnom ima za sadržaj ono što je već rečeno formalnim instrumentima i najčešće se vrši u okviru primarnih grupa. Praksa pokazuje da je presudan uticaj primarne javnosti na formiranje mišljenja njenih članova. Lični uticaj je ovde najostvarljiviji. Međutim, u okviru grupe nemaju svi podjednak uticaj. Tako se neki pojedinci javljaju kao uticajniji od ostalih u formiranju mišljenja grupe. To su vođe mišljenja ili tzv. opinion lideri. Ljudi ne pripadaju samo jednoj primarnoj grupi, već su istovremeno članovi više grupa, tako da i uticaje primaju sa više strana. Najčešće su i vođe mišljenja to u odnosu na određeni sadržaj. Za naš samoupravni sistem bilo bi interesantno videti ko su vođe mišljenja u radnoj organizaciji, odnosno u konkretnim radnim jedinicama. Da li su to njihovi izabranici — delegati u radničkom savetu, predsednici zborova proizvođača, rukovodioci radnih jedinica ili lica koja ne vrše

⁴⁾ Dr M. Marković: Dijalektička teorija značenja, str. 489.

nikakvu izabranu funkciju, već su postala vođe zahvaljujući svom agresivnom stavu, podržanom nezadovoljstvom članova radne jedinice, odnosno kolektiva.

Kao što je naglašeno, cilj informisanja u radnoj organizaciji je pospešivanje i omogućavanje samoupravne aktivnosti proizvođača. U praksi se s pravom postavlja pitanje koji je obim obaveštenosti potreban proizvođačima da bi mogli kvalifikovano da se uključe u proces samoupravljanja. Gde su granice između moguće, realne i nužne obaveštenosti? Teško je odgovoriti na ova pitanja, jer su ona na neki način specifična za svaku radnu organizaciju. Naravno, postoje i zajednički elementi koji ih određuju i čine jedinstvenom pojavom. Istaći ćemo samo da nisu tako bitne ni granice između znanja i obaveštenosti ako oni doprinose realizaciji istih ciljeva — razviku samoupravljanja. To je značajnije za teorijsku raspravu nego za praksu. Za nas je ovde najvažnije da ukažemo na određene faktore koji deluju na nivo obaveštenosti proizvođača. Nesumnjivo da je jedan od njih i način obaveštavanja. Međutim, postoje i objektivni i subjektivni činioci koji deluju na proces obaveštavanja, kao i na stepen i oblik obaveštenosti.

Od subjektivnih faktora treba, pre svega, imati u vidu psihičke činioce koji značajno utiču na percepciju saopštenja, kao i reakciju na njih. Od psihičkih faktora mora se prvenstveno imati u vidu motivacija, jer daje odgovor zašto se ljudi na određeni način ponašaju, u konkretnom slučaju — zašto žele ili ne žele da se informišu i da se aktiviraju u procesu samoupravljanja. Sastavni deo motivacija su interesi. Interesi se razvijaju sa poznavanjem neke stvari, samim tim su u pozitivnoj korelaciji sa obaveštenošću subjekata. Interes je pokretačka snaga svake akcije i nije slučajno da su proizvođači aktivniji u pitanjima u kojima su im interesi sagledljiviji (npr., u pitanju interne raspodele) nego u pitanjima u kojima ne mogu da pronađu svoj neposredni interes. Pored toga što je interes dat, on mora da bude prisutan i u svesti proizvođača. Tako recipijent vrši selekciju ponuđenih informacija rukovođen interesima, pre svega ličnim — koji su uslovljeni potrebama koje proističu iz kulture ličnosti i sistema vrednosti. Isto tako pripadanje primarnim i sekundarnim grupama menja značajno osnovnu motivaciju svakog pojedinca od uske lične do šire kolektivne motivacije. Motivi su višestruki: od čisto „ekonomskih“ do „neekonomskih“. Gotovo potpuno nedostaju empirijska istraživanja koja bi dala kvantitativne podatke o učestalosti različitih motiva, odnosno u kojim uslovima će ovaj ili onaj motiv preuzeti vodeću ulogu.

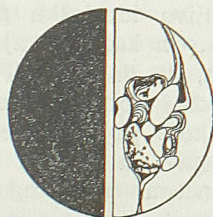
Drugi subjektivni faktor je sposobnost proizvođača za ovu vrstu aktivnosti. Sposobnosti koje se očituju u ovoj aktivnosti najčešće su povezane sa znanjem, odnosno poznavanjem stvari i faktorom motivacije, kao i sa uticajem prirodne i društvene sredine. Razmotrićemo znanje kao preduslov sposobnosti. U ovom slučaju nisu bitna samo stručna znanja proizvođača u okviru njihove delatnosti i koja su preduslov za njihovo uključivanje u proizvodni proces. Za

nas su važnija tzv. društveno-ekonomska znanja koja čine fundamente samoupravne aktivnosti proizvođača. To su znanja o osnovnim kategorijama političke ekonomije, kao i znanja iz oblasti samoupravljanja, odnosno poznavanja samoupravnih prava i dužnosti. Pretpostavlja se da subjekti informisanja poseduju osnovna znanja teorijske, fundamentalne prirode. Međutim, teško je očekivati velika znanja iz oblasti ekonomske politike, jer je za njih vrlo teško da prate njen snažan dinamičan razvoj, kao i stalne promene koje se zbivaju u okviru nje. Zato najčešće i dolazi do pesimizma naših autora koji tvrde da su opservacije i analitičke mogućnosti neposrednih proizvođača veoma ograničene i da to dovodi i do pojava deformacija u samom procesu samoupravljanja. Pojavno tako i izgleda, ali je pogrešno zadržati se na toj konstataciji i ne pokušati da se otkriju pravi uzroci deformacija.

Značajan subjektivan faktor je i samoodabiranje sadržaja od strane proizvođača u skladu s onim što im više prija ili onim u šta žele da se uvere. Niz istraživanja došla su do podataka da ljudi radije primaju informacije koje potvrđuju njihove stavove i mišljenja nego one koje dovode do njihovih promena. U okviru ovog momenta važno je pomenuti i tzv. samoocenu posedovanja potrebnih znanja i obaveštenja. Nije redak primer da se ljudima čini da znaju više nego što i stvarno znaju. Posledica toga je da se i manje aktiviraju u procesu obaveštavanja.

Ored subjektivnih činilaca, na sistem obaveštavanja i obaveštenost proizvođača snažno deluju i mnogobrojni faktori. U prvom redu konkretna društveno-ekonomska struktura koja uslovljava organizaciju i karakter celokupnog sistema obaveštavanja u radnoj organizaciji. Na primer, tehnički i tehnološki nivo, kao i priroda proizvodnje, organizacija rada, obrazovna struktura, odnosi unutar i između društvenih grupa, veličina preduzeća i dr. Kao faktor koji se naročito ističe po svom značaju na sistem obaveštavanja u radnoj organizaciji javlja se dostignuti stepen samoupravljanja, a u okviru njega posebno javnost rada.

INFORMISANJE
U PROIZVODNIM
RADNIM ORGANIZACIJAMA
U USLOVIMA
SAMOUPRAVLJANJA

žika
bogdanović

**NA LEĐIMA
TIGRA
(OD PAPIRA?)
ILI:
RATNI FILM
KAO FUNKCIJA
IDEOLOGIJE**

Između Klauzeviceve (Clausewitz) izreke da rat predstavlja ništa drugo do produžetak mirnodopske politike jezikom oružja, i aforizma Bendžamina Frenklina (Benjamin Franklin), sadržanog u pismu Džozaji Kvinsiju (Josiah Quincy) od 11. septembra 1783, prema kome „there never was a good war or a bad peace” (nikada nije bilo dobrog rata niti rđavog mira) leži prostrano područje čovekove meditacije u odnosu na sveopštu istoriju destrukcije. (Destrukcije, kao sastavnog dela njegovog nagona i svagdašnje konstante bilo koje, tokom vremena, od njegovih civilizacija.)

S obzirom na činjenicu da izražava jedno od svojstava instinkta i da predstavlja nepromenljivu matematičku vrednost u razvoju ljudskog društva, rat je, zakonito, morao steći svoju ideološku distinkciju: afirmisan ili negiran, on je trajno bio jedan od uzročnika, jedna od determinanti kako pragmatičke ljudske istorije, tako i metafizičke ljudske sudbine. Štaviše, od ranih dana, od takvih dela kakvo je Tukididov „Peloponeski rat”, do našeg vremena, do dela kakvi su Čerčilovi (Churchill) memoari iz poslednjeg svetskog rata, veliki vojni sukobi motivisani su kroz svoju ideološku dimenziju. Već nam je i uprošćena školska teorija ukazivala na ideološku polarizovanost spartanskih i atinjanskih ambicija, a Čerčil, sa svoje strane, dajući svom poređenju nesumnjivu ideološku proporciju, izjednačuje naciste sa Hunima. On kaže: „Ovaj rat nije rat vođa klanova, niti prinčeva, ili dinastija ili nacionalističkih ambicija: to je rat naroda i motiva.” Ideologija je, dakle, vektor rata, objašnjenje koje pojedinačne pobude, istorijski ih determinišući, svrstava u sistem. Ali, kao što uzvikuje Klemanso (Clemenceau) na pragu „srećne ere” (belle epoque), „rat je odveć ozbiljna stvar da bi se mogla pove-

riti vojnicima": njegov aforizam, pri tom, nije ništa drugo do sublimacija jedne negacije oružja, uslovljena kako stavom političara tako i stavom humaniste. Francuski poraz u ratu sa Prusima 1870—1871. diktirao je bez sumnje, ovo stanovište; ali, još više, jasna vizija destrukcije koja će, usled oslobođene tehničke energije, dobiti razmere besprimerne u čitavoj istoriji. Nikakva literarna dela, a pogotovo ne stručne studije, ne govore nam da je neki rat, u prošlosti, stvorio svoje „izgubljene generacije”: prvi svetski rat je to učinio. Ali, čak i u takvim proporcijama, vojni sukob ostaje, kako bi možda Mao voleo da kaže, dijalektička konstanta ljudske zajednice. U literaturi, u zanimljivom primeru koji nam nudi Ernest Hemingvej (Ernest Hemingway), u razmaku od jedva jedne decenije nalazimo liniju koja nas od defetizma („Zbogom oružje”) vodi do aktivizma („Za kim zvono zvoni”). To je ujedno, po svojoj prilici, primer koji najuspešnije ilustruje profil vretna i, istovremeno, svest čoveka ove epohe. Franklinovu maksimu moguće je, u ovom kontekstu visoko uslovljenom primerima moderne istorije, prilagoditi zahtevima vremena i reći da je „svaki rat dobar čiji je cilj da se postigne makar i rđav mir”.

NA LEĐIMA TIGRA
(OD PAPIRA?) ILI:
RATNI FILM KAO
FUNKCIJA IDEOLOGIJE

možeće je, bez sumnje utvrditi postojanje kontinuiteta u modalitetima koje je motiv rata, u najširem značenju pojma, dobijao na filmskom platnu. Ali to nije svrha ove analize; njoj je, nasuprot tome, cilj da fiksira duhovne pretpostavke na kojima je počivala evokacija rata izražajnim sredstvima filma. Kada su, dakle, izražajna sredstva ove umetnosti u pitanju, posve je prirodno što nije, u kontekstu teme prisno povezane sa problemima ideologije, moguće izbeći navođenje jednog od najslavnijih citata: „Film je, za nas, najvažnija umetnost” (Lenjin). Krajnje je uputno pretpostaviti da vođa sovjetske revolucije nije, ovim, imao u vidu mogućnosti filma u onom smislu u kome ih je video Dziga Vertov, sanjajući da, sredstvima montaže, kreira apsolutnog čoveka, u savršenim (duhovnim) praksitelovskim proporcijama, već da je bio uveren da film, vrhovni instrument psiho-emocionalne sugestivnosti toga vremena, ima najbolje mogućnosti da, na širokoj socijalnoj platformi, tumači i otelotvoruje izvesne ideje, da ilustruje, dakle, izvesnu ideologiju. Po svojoj prirodi, po svojoj ontologiji, kako bi rekao Andre Bazin (André Bazin), film ne deluje kao predstava o nekoj imaginarnoj stvarnosti, već kao ta stvarnost sama. Kinematografska slika je maksimalna objektivizacija izvesne realnosti, i od samog trenutka kada nastane, ona se poistovećuje sa tom realnošću. Ako uklonimo, sasvim prirodnu, ljudsku taštinu koja nekog slikara, čak i kada želi da se u najvećoj mogućoj meri približi objektu svoga posmatranja, navodi da makar minimalnim gestom otkrije svoje prisustvo na slici, činjenica je ipak da neki portret, neki pejzaž ili neka mrtva priroda, slepo podražavajući prirodu, odaje posredstvo ljudskog duha. Kinematografska slika odaje, međutim, prisustvo predmeta samog: i u složenim reakcijama koje mobilizuje našu svest, mi se svodimo na zajednički imenitelj koji, u

ime svih posmatrača, postaje filmska kamera. Ako, dakle, psihološke senzacije koje pokreće kinematografska slika (za razliku od fotografske slike, slika u pokretu) do te mere disciplinuju naš duh, navodeći ga da datu istinu (stvarnosti) prihvata ne samo kao autentičnu već i jedino moguću, onda je posve jasno do koje je mere film instrument, i kvalifikativ, ideologije u najširem značenju termina. Čitava sovjetska kinematografija ljeninske i staljinske ere izrazito je ideološki strukturisana: međutim, sa jasnim distinkcijama koje, u literarno-filmskim konkretnostima, specifikuju i uže političke i pragmatičke platforforme. Dvadesetih godina, na primer, sovjetski film je zamah revolucije tretirao, gotovo isključivo, kao zamah mase, pri čemu pojedinac figurira samo na fonu celine: ponekad smo, u strasnim i sigurno spontanim vizijama, pred sobom imali samo kinematografske ilustracije Plehanovljevih ideja o ličnosti i istoriji. Kasnije, međutim, mit o pojedincu koji modelira tok događaja postaje predomnantan: film se usredsređuje na to da pojedinca uzdigne iznad istorije, afirmišući ličnost, gotovo bez odstupnice, kao njen fundamentalni korelativ. Posrednim putem, dakle, sovjetski film iz tridesetih i četrdesetih godina formirao je sliku o savršenom čoveku, iako, očigledno, na posve drugi način od onog kakav je bio zamišljen samo jednu deceniju ranije. Rat, povest revolucije, postaje samo sredstvo da se glorifikuje jedna ljudska sorta koja je, očigledno, izvan realnosti: ideologija se ne afirmiše više kroz ono što bi moglo biti shvaćeno kao humanistički cilj jedne nove političke strukture, već kroz simboličku inkarnaciju kod koje direktnost izlaganja čini da ne može biti shvaćena drugačije do na željeni način. Ideja, politički i ideološki specifikovana, sve se više izjednačuje sa pojedincem koji je nosi: njena se valjanost, na taj način dokazuje individualnim svojstvima pojedinca koji služi kao arhitip. Ideologija se, time, ne dokazuje pomoću istorijske objektivizacije, već izgradnjom jedne mitološke sheme u kojoj, paradoksalno, individualnost pojedinca iščezava: istovremeno dok otelotvoruje mit, pojedinac postaje njegov zarobljenik. U tom kontekstu fizička prisutnost rata postaje irelevantna, pošto ga ideologija duboko motivira: upotreba oružja ne ocenjuje se sa stanovišta klasičnih i često utopijskih humanističkih doktrina, već sa stanovišta ideoloških premisa koje, pozivajući se na istorijsku zakonitost, otvaraju put akciji. Zanimljivo je, u svetlosti toga, primetiti da je refleks tragičnosti skoro u potpunosti otklonjen, dok, istovremeno, ideja žrtvovanja dobija nesagledive proporcije. Ideja je iznad čoveka; i ako je pojam nacije zamenjen jednim esencijalnijim pojmom, ideologijom, Svinburnovi (Swinburne) stihovi:

„Not with dreams but with blood an iron,
Shall a nation be moulded at last”

veoma reljefno odslikavaju datu situaciju. Oni ne određuju samo cenu, već i instrumente koji su zalag cilja: tako istorija uspostavlja svoj kontinuitet. Dijalektika se sastoji

u tome što se motivacije menjaju. Igoova (Hugo) jadicovka:

„Depuis six mille ans, la guerre
Plaît aux peuples querelleurs,
Et Dieu perd son temps à faire
Les étoiles et les fleurs”

prema tome je jalova pesnička spekulacija, koja poeziju izvodi izvan proporcija istorijskog funkcionalizma, neposredno je suprotstavljajući determinantama istorije. Zanimljivo je, u svakom slučaju, do koje se mere razilazu romantičarska poezija i romantičarska istorija, na primer, jednog Mišlea (Michelet).

NA LEDIMA TIGRA
(OD, PAPIRA?) ILI:
RATNI FILM KAO
FUNKCIJA IDEOLOGIJE

dan od bitnih elemenata istorije jezgrovito je osvetljen starom krilaticom da je pišu pobednici; pobeđenima ne ostaje drugo do da je prebole stvarajući mitove: dakle, *vae victis!* Nedavna odluka britanske vlade da na uvid javnosti stavi dokumenta iz starih arhiva posle samo trideset, umesto posle pedeset godina, jedva da će šta izmeniti u jednoj od bazičnih determinanti istorije, pošto se ona zasniva na logici ideologije a ne na logici činjenica. Drugim rečima, ona počiva na tumačenju, a ne na verifikovanju. Upravo je to, kada je film u pitanju, ono što opredeljuje njegovu ideološku strukturu. Ako izuzmemo usamljene primere kakvi nam se nude Renoarovom (Renoir) „Velikom iluzijom” ili, nešto starijim Majlstonovim (Milestone) filmom „Na Zapadu ništa novo”, videćemo da se služenje kinematografije izvesnoj ideologiji odvija gotovo isključivo kroz služenje praktičnoj politici. Film se i u zapadnoevropsko-američkoj tradiciji shvata kao sredstvo neposredne sugestije; pa, iako su njegovi modaliteti delimično drugačiji, oni nisu manje shematizovani. Pojedina Hoksova (Hawks) ili Fordova (Ford) dela, ocrtavajući stanje defanzive, motivišući ratni napor principima samozaštite, svoj ideološki stav formulišu uzimajući za alibi prerogative jedne čvrsto fiksirane civilizacije. Ti su filmovi, po pravilu, psihološki veoma delikatno strukturisani, stavlajući u prvi plan subjektivnu ideju prema kojoj je rat način i put da se čovek, muškarac, potvrdi u svojoj zrelosti (1). Nismo, stoga, daleko od toga da ovakvo stanovište označimo kao blisko totemskoj tradiciji; u svakom slučaju, to je metod koji se bitno oslanja na proces psihološke i emocionalne identifikacije. Reći će se, možda, ako su izvesni obični ljudi, u ratnim iskušenjima, stekli saznanje o dimenzijama vlastitog ego, da je to jedan od prirodnih izraza ljudskog aktiviteta; ono, međutim, što se previđa usled snažnog dejstva identifikacije, jeste da je to u američkom filmu manje posledica ilustracije prirodnih zakona, a više rezultat dramaturške veštine. Ovakav zaključak, u dobroj meri, zasnovan je na činjenici da je, u filmskim interpretacijama teme, proces

¹⁾ Kada sovjetski kritičari napadaju ovogodišnjeg dobitnika „Oskara”, Strog kontrolisane vozove” Jiržija Mencela (Jiri Menzel), oni to čine upravo sa ideoloških pozicija; čehoslovački film veoma je daleko od sovjetske koncepcije, a veoma blizak zapadno-evropsko-američkoj tradiciji.

stabilizovanja karaktera, postizanje ljudskog identiteta, dobijao sve kompleksnije oblike, i da je simplifikovana apoloģija pobeđe sve manje imala ukus apoteoze a sve više ukus gorčine. Dolazimo, na ovaj način, do jedne od bitnih prekretnica: pojavljuje se motiv tragičnosti kao opšte ishodište. Van svake je sumnje da je ovo, sa umetničkog staništa, znatno bogatija i znatno autentičnija premisa od one koju smo imali u jednostavnoj i jednostranoj glorifikaciji žrtvovanja, bez obzira na ideološku motivaciju žrtve. Kada je spoznaja tragičnosti na pragu, kako lepo pokazuje Premindžerov (Preminger) film „Na teškom putu“, samo je jedan korak do apsurdā: prema tome, lako je zamisliv, jer je tako logičan, put koji je u evoluciji ratnog filma prevaljen od Rejove (Ray) „Gorke pobeđe“ i Oldričevog (Aldrich) „Juriša“ do Kubrikovog (Kubrick) „Dr Strendžlāva“ (2) i, naročito, Godarovih (Godard) „Karabinjera“. Rejovi i Oldričevi junaci, i ne znajući to, ponašaju se kao da ilustruju reči generala Šermana (Sherman) u adresi Mičigenskoj vojnoj akademiji 1879. godine: „Umoran sam i bolestan od rata. Njegova je slava kao mesečina... Rat je pakao.“ U Kubrikovom filmu generali se toga ne sećaju, ali imaginarni Predsednik tragično je svestan toga; i on je, međutim, kao i Predsednik u Lumetovoj (Lumet) „Kritičnoj tački“, nemoćan, suočen sa apsurdnim savršenstvom ratnog planiranja. Kubrikove ličnosti samo prividno kontrolišu situaciju: u stvari, ona im je već izmakla iz ruku.

Godarove postavke, sa svoje strane, samorodne, mnogo su manje pragmatičke: premda delimično aludira na postojanje OAS u alžirskom ratu, on posmatra stvari sa, da tako kažem, večnijeg staništa. Njegovi junaci zahvaćeni su zupčanicima spoljnih sila koje su im posve tuđe: njihov je egzistencijalizam ilustracija poslednjih konsekvenci otuđenja, pošto je izgubljen svaki ljudski, simbolički ili ideološki motiv. Iako u vlasti automatizma zbivanja, Godarovi junaci nisu automati: sami se sebi, bar, čine ljudima koji mogu da slobodno izvrše izbor. Oni su dobrovoljci, i otud je paradoks njihove sudbine očitiji: pošto na taj način, saobražavajući se stanju stvari kao prirodnom, dolaze do poslednje stepenice otuđenja. Godar se, istovremeno, pažljivo čuva da u svom filmu ne ostavi iza sebe tragove intervencije: „Karabinjeri“ su maksimalna objektivizacija. On se čak ponaša kao da ga se ono što prikazuje uopšte i ne tiče, a o „poruci“, tako dragoj Timofejevim sledbenicima, razume se, nema ni govora. Upravo na ovom anestetičkom nivou Godarovog filma možemo naslutiti autorovu ambiciju: prikazujući dvojicu mladih ljudi na način na koji bi to Grimmelshauzen (Grimmelshausen) učinio da je danas živ, jer je rat Godarovih karabinjera odista neki novi tridesetogodišnji rat kome se ne zna ni cilj ni ishod, i jer su dvojica „karabinjera“ dovoljni ignoranti da bi mogli

2) Zanimljiv je, kao izraz paranoidne fašizacije svesti, način na koji jedan profesionalni vojnik citira u ovom filmu, u inverziji, Klemansovu maksimu: „Rat je odevć ozbiljna stvar da bi se smela prepustiti političarima.“ Sva istorija posleratnog, hladnoratovskog sveta, briljantno je sublimisana u tom obrtu koji je, možda, suštinski za sadašnju epohu. Zaključak Kubrikovog filma otud je sasvim prirodno pesimistički. Što je bitno, taj pesimizam jedne generacije istovremeno je i autentičan i zakonit.

biti novi simplicisimusi, Godar se ograničava na slikanje takvih okolnosti i takvih situacija, zadržavajući pri tom stav neizmišljanja, koje će nas, same sobom, dovesti do osećanja praznine. Nikakav povod, u pogledu „Karabinjera“, nije dobar kao objašnjenje, i nikakav zaključak adekvatan kao alibi. Značaj ovakvog stava nije samo metodološki: Godarovo stanovište izrazito je uslovljeno premisama antimita. Nije dovoljno postojanje antiheroja, jer su oni samo naličje heroja: potrebno je razoriti, u celini mit o istorijskom funkcionalizmu rata kao jedne od moćnih determinanti ljudske egzistencije. Prema tome, dvojica „karabinjera“ niti su heroji niti antiheroji: oni su predmeti, stvari, bez psihologije, svedeni na голу fiziologiju. Mi se, razume se, moramo zapitati neće li takav radikalizam — a to je, kao jedna individualna varijanta, onaj radikalizam koji From (Fromm) opisuje u „Bekstvu od slobode“ — imati suprotno dejstvo i našu emocionalnu reakciju usmeriti protiv samog filma? Naravno da hoće, i to je, moglo bi se reći, način na koji „Karabinjeri“ postižu svoj cilj: kostrešći se protiv filma, mi, često i ne znajući to, svoje negodovanje upravljamo prema onoj viziji koju Godarovo delo konkretizuje. Zato što „Karabinjeri“ i nisu ništa drugo do opis načina na koji zloupotrebljavamo svoju slobodu, ili načina na koji je se odričemo, tradicionalna ideološka konfiguracija naše svesti odbija da film prihvati kao istinit.

NA LEDIMA TIGRA
(OD PAPIRA?) ILI:
RATNI FILM KAO
FUNKCIJA IDEOLOGIJE

ćemo se, naravno, svojim emocijama, koje uglavnom diktiraju našu svest, radije vezati za Linov (Lean) „Most na reci Kvaj“, pošto je to film u kome se, na prividno obnovljeni način, jukstaponiraju teza i antiteza. Svakako, elementarna je zasluga Linovog filma što i u slučaju teze i u slučaju antiteze insistira na njihovom dovođenju do paroksizma. Lucidniji među gledaocima uviđaju, svakako, da se na kraju teza i antiteza identifikuju; ali čak i oni, u dubini svoje duše, s olakšanjem konstatuju da im je lako da u tezi pronađu attribute koji im pružaju uporište i daju moralnu satisfakciju. Ono što će ih podržati u njihovom ubeđenju, jeste mit o svetinji cilja, dakle jedna ideološka konstanta koja je podjednako nadahnjivala krstaše u pohodu protiv muhamedanaca, i Alahove ratnike protiv ostalog sveta. Ti ostaci religioznih zanosa projektovani su u modernu psihologiju, u kojoj ih je lako prepoznati zahvaljujući njihovoj neizbežnoj spiritualnoj formi. Taj princip božanskog, u kome danas lako vidimo ideološku konstantu, ono je na čemu se temelji neko pravo; i nasuprot pravu jačega, koje gospođa de Sevinje (Madamme de Sévigné) u jednom od svojih pisama direktno formuliše aforističkom rečenicom da je „proviđenje uvek na strani velikih bataljona“, teza o tome da je sila, na kraju krajeva, ipak samo „tigar od hartije“ živa je do naših dana. Čitave politike, ili vojne doktrine, u savremenom svetu izgrađene su na predominantnoj supremaciji ideološkog principa: eventualne razlike među njima sastoje se u tome što se jedna ideologija gotovo isključivo poziva na ideju kojoj se još daju proporcije

istorijske zakonitosti, dok se druga, nalazeći da je ideja sama po sebi spekulacija, i otud apstrakcija bez prave težine, temelji na pragmatičkim premisama i, eventualno, na klasičnim oblicima patriotizma i nacionalističke simbole. Ukoliko, dakle, mnoštvo pojedinačnih ideoloških pretpostavki svedemo na dva osnovna pola, videćemo lako da je u pitanju, uvek, sukob dva shvatanja sveta, od kojih svaki pripisuje onom drugom da otelotvoruje princip destrukcije. I iz toga jasno proizlazi ideološka obojenost svakog doktrinarnog napora.

ŽIKA

BOGDANOVIC

Ostaje nam još, na temelju ovih opštih razmatranja, da izbliza pogledamo onaj oblik rasuđivanja koji je, jednim delom, prisutan u „Mostu na reci Kvaj“, ali koji je, razvijen i modeliran prema okolnostima, eksponiran u nizu filmova u kojima je istovremeno služio i kao ideologija i kao sadržaj. To je shvatanje rata kao viteškog, da se ne kaže sportskog nadmetanja; shvatanje rata kao šahovske partije u kojoj se poštuju pravila, ali pri čemu, ipak, nekome pada glava posle bezbroja kombinacija pomoću kojih superior-niji duh dolazi do konačnog cilja. Izvesni savremeni analitičari vole da tvrde kako do sloma epohe viteštva u zapadnoevropskoj duhovnoj tradiciji nije došlo usled pronalaska baruta ili zbog usavršavanja ratne tehnike, već usled postepene erozije viteških ideala; ali ako u ovom vremenu još srećemo njegove razbacane ostatke, razlog je tome što se priroda rata nije izmenila i što još (uvek) postoje pri-vatni ratovi. Svaki strateg, u izvesnoj meri, samom činjenicom da u sebi inkarnira motiv i pobudu, a preko njih i sam cilj, akciju koju vodi delimično poistovećuje sa viteškom tradicijom: to je ono što se naziva vojničkom etikom. Taj aspekt daleko od toga da je tuđ preokupacijama filmskih autora, bilo da oni tretiraju temu na najvišem ili najnižem nivou: on je, podjednako, dramski sadržaj koliko i dramaturška forma. Međutim, potrebno je naznačiti da je ova vrsta filmova, izrazito determinisana praktičnim okolnostima, moguća samo u takvim istorijskim situacijama koje se kvalitativno bitno razlikuju od ratne situacije o kojoj film neposredno govori. U izvesnom smislu, viteška postavka ima samo retrogradnu vrednost, o čemu otvoreno svedoče filmovi posvećeni generalu Romelu (Rommel), nastali post-festum. U tome, naravno, ne treba videti čin rehabilitacije ideoloških pretpostavki jedne strane angažovane u sukobu niti uobraženu širokogrudost protivnika, već nastojanje da se vlastita cena potvrdi isticanjem protivničkih vrednosti. Razume se, sa stanovišta istorijskog i ideološkog determinizma ovakvi su pokušaji bez vrednosti; ali sa stanovišta umetničke evokacije, zato što se odriču shematizma ili, bar, što razvijaju jedan kompleksniji shematski odnos, ovakve su težnje preduslov jednog sadržajnijeg umetničkog efekta. Kloneći se pragmatičkih pojednostavljivanja, ovakvi filmovi takođe su zarobljenici složene strukturisane sheme, koju predodređuju standardizovane premise; međutim, sada je ta shema

znatno bliža istorijskoj realnosti ili, bar, onom obliku realnosti istorije koji smo u stanju da sagledamo sa male vremenske distance. U svakom slučaju, svega nekoliko godina koje dele Hoksovu „Avijaciju” od Vajlerovih (Wyler) „Najlepših godina našeg života” jasno ilustruju pozitivnu reakciju filma i njegovu prirodnu predispoziciju da služi potrebama praktične politike; onog trenutka kada se akida stanje patriotske mobilizacije, film se upušta u analize koje raspaljuju pritajene komplekse. Ali to je, istini za volju, moguće zahvaljujući i tome što se u posleratnom svetu vršilo hitno političko pregrupisanje i nova, ovog puta stvarna ideološka konfrontacija, „istorijskih snaga”. „Najbolje godine našeg života”, dakle, nikako nisu mogle biti snimljene posle 1950, kada je rat u Koreji već bio počeo.

o ćemo uočiti, na primeru američkog filma, odsustvo značajnih dela koja bi, ne u psiho-emocionalnoj temperaturi, poznatoj iz ratnih dana, već u staroj ideološkoj formaciji, tretirala motive Velikog rata; rat u Koreji svakako je bio jedan od uzroka, postavljajući američkom filmu imperativ da, simplifikovanim, ali neizbežnim standardima, iziđe u susret novom nacionalnom klimaksu. Izvesno vreme prisustvujemo postojanju dva paralelna toka — nazovimo ih „plimom entuzijazma” i „osekom iluzija” — ali ubrzo potom vidimo kako ih razvoj političkih prilika vodi objedinjavanju, kao i stvaranju, postepeno, jedne nove strukture koja će biti bitno inspirisana literaturama Ervina Šoa (Irvin Shaw), Normana Mejlera (Norman Mailer) ili Džejmisa Džonsa (James Jones). Osobito Šoovi „Mladi lavovi” — premda se tek na kraju knjige suočavaju direktni ratni protivnici, i premda autor realnu tragičnost zbivanja kvalifikuje kao apsurdan niz slučajnosti, a ne kao istorijsku neminovnost — živo ilustruju tradicionalne principe viteštva, sasvim ukidajući ideološku bazu događaja. Kada je Edvard Dmitrik (Edward Dmytryk) filmovao „Mlade lavove”, pedesete godine bile su već na izmaku, i „oseka iluzija” postala je nanovo dominantna struja. Ali rat u Koreji bio je već daleko, kao i panmundžonski pregovori, i Antoni Man (Anthony Mann) sa „Ljudima u ratu”, o korejskom sukobu, stvorio je delo dostojno Oldričevog „Juriša!”.

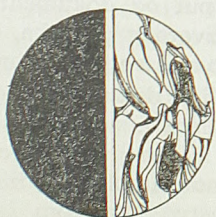
NA LEDIMA TIGRA
(OD PAPIRA?) ILI:
RATNI FILM KAO
FUNKCIJA IDEOLOGIJE

drugoj strani, međutim, sovjetski film zadržava svoju prvobitnu ideološku strukturu, ali u procesu njegove evolucije od patetičnih eroika koje su veličale junačke primere žrtvovanja postepeno se dolazi do direktnije apologije: do ilustrovanja i odbrane kulta ličnosti, kroz afirmaciju strateškog genija vođe. „A koliko divizija ima taj papa?” pitao je Staljin.

ovaj ili onaj način, ishodište ratnih motiva je uvek otuđenje. Mi u čoveku, suočenom sa katarzičnim iskušenjima koja su, svakako, bez odgovarajuće paralele u njegovom prethodnom načinu življenja, lako zapažamo promenu, koja ga udaljuje od njega samog. Razume se, postoji niz filmova koji propovedaju upravo suprotan tok: koji nam daje sliku čoveka čiju svest u pravcu samosaznavanja modeli-

raju upravo bolna i esencijalna iskustva rata. Ali, ukoliko zanemarimo potrebe shematizovane dramaturgije i uprošćene ideologije, biće očigledno da ova vrsta filmova ima sasvim malo vrlina na osnovu kojih bismo ih mogli izvući iz njihove sasvim legalne anonimnosti. Ako je, međutim, često nemoguće u filmovima koji obrađuju ratne teme dobiti direktno izloženo stanovište o ratu, makar i pravednom, u smislu u kome smo već govorili, razlog je tome što su filmovi o ratu, upravo usled toga što ispovedaju neke od bitnih tradicionalnih slogana izvesne državne ili nacionalne zajednice, suočeni uvek s izvesnim tabuima kod kojih nevolja nije u tome što su diktirani odnekud „odozgo“, već što čine sastavni deo široko akceptirane duhovne indoktrinacije. Mi smo zadojeni pojmovima slobode, patriotizma, nacionalizma, i osetljivi smo, kako From primećuje, i na povredu onoga makar što ih samo simbolički reprezentuje. Proma tome, u pitanju je stanje duha koje se kod ljudskog bića, kao pripadnika izvesne šire zajednice, formira nezavisno od neke specifične doktrine ili određene političko-društvene ideologije. Ne smetnimo s uma da ovo stanje duha, koliko god predstavljalo suštinski zalag slobodarskih tradicija, istovremeno predstavlja i prerogative militarizma. Nije, stoga neobično što veoma veliki broj filmova, pokrivajući prave pobude široko usvojenim motivacijama, otelotvoruje izrazite militarističke ambicije. Uzdižući na pijedestal izvesne ljudske osobine i vrednujući ih kao etičke kategorije, mi, kako kaže Arnold Tojnbi (Arnold Toynbee) u knjizi „Rat i civilizacija“, zaboravljamo da je hrabrost, na primer, jedna od bitnih „vojničkih vrlina“: uzimajući pojam hrabrosti kao meru po kojoj sudimo čoveka, mi je implicitno prihvatamo i kao jednu od bitnih vojničkih vrlina. Posrednim putem, kako Tojnbi navodi u svojoj analizi, naše moderno doba saživelo se sa ratom kao jednom od neminovnih okosnica naše sudbine: što će reći, svake civilizacije u ljudskoj istoriji. Nesumnjivo, to je posledica brižljivog kultivisanja izvesnih mitova u kojima je, kao u sledećem odlomku iz Moltkea (Moltke), prilično lako prepoznati vektorsku vrednost formule istorijskog determinizma: „Trajni mir je san — čak ne ni lep san — a rat predstavlja svojstvo božanskog poretka univerzuma. U ratu ispoljavaju se najplemenitije vrline čovekove: hrabrost i nesebičnost, vernost dužnosti i odricanje koji neće ustuknuti ni pred žrtvovanjem samog života. Bez rata, svet bi utonuo u materijalizam“. Štaviše, zaključuje Tojnbi, ukazujući na doktrinarni karakter Moltkeovih razmišljanja, ovaj panegirik koji odaje direktnu strast žreca koji veruje da se jedino destrukcijom može održati ravnoteža univerzuma, u očitaj je suprotnosti sa praksom i uverenjima pojedinih od istorijskih uzora na koje se poziva kao na velike primere prošlosti. Moltkeov stav, bez sumnje, pruža teorijsku osnovu pojedinim od doktrina modernog vremena, fašizmu, na primer, što je lako vidljivo iz Musolinijevih (Mussolini) refleksija, prema kojima „jedino rat dopušta ljudskoj energiji da se ispolji u maksimalnoj tenziji... i jedino on daje pečat uzvišenosti nacijama koje imaju hrabrosti da mu pogledaju u lice“.

filmovi, dakle, nastali u epohi nacizma i fašizma — kako lepo svedoči opus Leni fon Rifenštal (Leni von Riefenstahl) — nadilazili su doktrinarne pobude, nastojeći da vojevanju daju metafizički smisao. Razume se, ograničeni tekućim pragmatičkim potrebama, oni su u svojoj dramaturgiji simplifikovali ovaj militaristički zanos, svodeći ga na jednostavnije i tradicionalno prihvatljivije konkretizacije. Nastojeći da, u tom smislu, budu „tumači svoga vremena“, filmski autori su, možda više intuitivno nego svesno, svojim delima dali karakter ilustracije istorije shvaćene kao „socijalna psihologija“. U svim doktrinama u istoriji, zaista, osnovna je bila potreba psihološke identifikacije na nivou određene društvene zajednice; filmovi, otud, propovedajući izvesni ideološki stav, samo izražavaju svest izvesne socijalne sredine o sebi samoj, i njenu osnovnu ambiciju da svoje samosaznanje, kao neki božanski zalog, učine univerzalnom religijom.

„I TU SAM UPOZNAO
NAROD, KOJI SAM ZNAO
SAMO PO ČUVENJU...“
(„KISE ZEMLJE MOJE“)

slobodan
novaković

ŠTRBAC

1.

Milenko Štrbac po svom rediteljskom senzibilitetu i po svom shvatanju filma, pripada onom autorskom krugu značajnih beogradskih dokumentarista iz koga potiču i Stjepan Zani-
nović, Krsto Škanata, Dušan Makavejev, Puriša Đorđević
ili Aleksandar Petrović. Mada veoma različiti i stilski izdi-
ferencirani, ovi reditelji su godinama izgrađivali jedan
osoben odnos prema realnosti: prodirući s kamerom,
dosledno i uporno, u autentične životne ambijente, oni su
otkrivali i surovost i poeziju te realnosti. Baveći se savre-
menim životom, svaki na svoj način, ovi reditelji su vreme-
nom evoluirali do vlastitih dokumentarističkih stilova i
metoda. Neki od njih su, sasvim spontano, preneli ta svoja
dokumentaristička shvatanja i u naš igrani film: unoseći
nove moralne i estetičke vrednosti u savremenu srpsku
kinematografiju, formulišući i iskazujući mentalitet odre-
đene sredine, ovi dokumentaristi su toj nacionalnoj kinema-
tografiji dali novu fizionomiju i novi polet, omogućivši joj
da se vine do svojih najzrelijih ostvarenja (počevši od
„Ljubavnog slučaja“, „Devojke“ i „Jutra“, do „Buđenja pa-
cova“ i „Skupljača perja“).

Prelazeći dug i složen put od dokumentarističkog percipiranja
konkretnog životnog podatka, do zrele i dvosmislene
vizuelne metaforičnosti igranog filma — savremeni
srpski film, rastući iz dokumentarnog filma, neprestano se
otvarao prema realnosti, sve dok se s njom nije identifikovao.
Odbacujući ideologiju u ime života, zanemarujući
„opšte istine“ i „dnevnu politiku“, izrugujući se dogmatskim
pogledima na društvo i svakom šablonskom načinu miš-

ljenja, beogradski dokumentaristi napravili su seriju filmova prožetih snažnim antibirokratskim duhom. Negde na početku te serije, nalazi se i delo Milenka Štrpca, koji je dugometražnim dokumentarnim filmom „Kiše zemlje moje” zaokružio i zatvorio vlastiti dokumentaristički ciklus, započet filmovima „Lanac je pokidan” i „U srcu Kosmeta”...

ŠTRBAC

Šte odlike beogradskih dokumentarista (emocionalnost, spontanost, okretanje ka stvarnom životu i autentičnim ambijentima, svojevrсна poetičnost izrasla iz svakodnevice i banalnosti i, konačno, neprestana težnja za saznavanjem istine, kako o svome dobu tako i o svojoj sredini!), to su i odlike Štrpčevog stvaralaštva, naravno u njegovim najboljim rediteljskim trenucima (jer, Štrbac je išao vrlo glavo iz filma u film, često i bez dovoljne kritičnosti prema onome što radi). Ako se uzme u obzir da splet „objektivnih okolnosti” nije išao naruku ovome reditelju, da je on u svojoj punoj snazi morao da podnosi razne pritiske varljive političke klime — počevši od hirova različitih cenzora do iskušenja „perioda Informbiroa” (koji mu je doneo naročite teškoće) — jasno je da je Milenko Štrbac, ne samo najznačajniji veteran našeg dokumentarnog filma (uz pokojnog Žiku Čukulića, dabome) već i reditelj koji je godinama dostojanstveno istrajavao na nezahvalnom poslu dokumentariste, probijajući glavom mnoge dogmatske i birokratske barijere i trošeći se u dnevnim bitkama...

rkos svemu, Milenko Štrbac je uspeo da izgradi jedan svoj, celovit i autentičan, a u t o r s k i opus!

2.

ina Štrpčevih filmova, pored uobičajenih naslova, ima i neobične podnaslove, koji preciznije određuju njihov pravi žanr, bez obzira na to da li je reč o tzv. „igranim” ili o tzv. „dokumentarnim” filmovima. Ovi podnaslovi, istovremeno, ukazuju na Štrpčev osobeni stil i u priličnoj meri objašnjavaju njegove rediteljske koncepcije, kad je reč o filmu uopšte.

ko dokumentarni film „Cigani” nosi podnaslov „zapisi sa druma”, kratki igrani film „Petica u snegu” nazvan je „filmska bajka”, dugometražni dokumentarac „Kiše zemlje moje” prezentiran je kao „filmsko svedočanstvo”, a najnoviji Štrpčev igrani film „U raskoraku” označen je kao „odlomak iz dnevnika”. Svi ti podnaslovi izvrsno su odabrani: zapisi sa druma, odlomak iz dnevnika, filmsko svedočanstvo, filmska bajka... U približno istim koordinatama, negde između „zapisa”, „svedočanstva”, „dnevnika” i „bajki”, kreću se i ostali filmovi Milenka Štrpca, snimljeni u minulom dvadesetogodišnjem intervalu.

1379

pčeva je ambicija da bude nepristrasni hroničar vremena u kome živi, da kamerom beleži i zapisuje filmska svedo-

čanstva u svoj dokumentaristički dnevnik. Ponekad ti njegovi „zapisi“ odista imaju karakter bajke. Setimo se, samo, onog grbavog svirača na violini, iz „Kiše zemlje moje“, koji kao da je sišao s neke fantastične Šagalove slike da bi na religioznom duhovskom saboru u Homolju izveo na poljani svoju malu „numeru“. Na odlomak iz bajke liče i kadrovi iz istog filma u kojima neki mornar (!) duva u trubu na seoskom vašaru. Naravno, to je fantastika koja izvire iz svakidašnjice. To je dar reditelja da u sasvim realnim zbivanjima otkriva irealne sadržaje (te se čarolije zbivaju, otprilike, kao u Vigoovoj „Atalanti“, gde fantastika zrači iz svakodnevnih prizora).

Bezbroj dokumentarističkih zapisa napravio je Štrbac, putujući po ovoj zemlji — njegova kamera zavirivala je čak i tamo gde ljudi nikad nisu videli filmsku projekciju. (Zvuči veoma kao crni humor anegdota koju sam čuo od Štrpca, kako su 1951. godine homoljski seljaci bežali i krili se od njegove ekipe, dok je snimao film „Lanac je pokidan“, jer se kroz sela proneo glas da ti ljudi sa čudnim „instrumentima“ kupe od naroda — krv za Koreju!). O takvim ljudima i u takvim krajevima, Štrbac je napravio najviše svojih zapisa (i to u vreme kad su mu razni cenzori uporno dokazivali da takvi ljudi nisu dovoljno „tipični“ za naše socijalističko društvo!). Nezaboravna je sekvenca iz filma „Kiše zemlje moje“, u kojoj su prikazani umorni seljaci, posle vašara, koji spavaju u hladovini, pod kolima s kukuruznom šašom ili za širokim drvenim stolovima: skinuti gumeni opanci, odložena sekira pored seljačkog gunja i testije s vodom i još nekoliko izvanredno uočenih detalja — eto kadrova u kojima je kamera prisno dotakla dušu jednog pijanog pijanog i sitog letnjeg popodneva u seljačkoj Srbiji. Svaki od ovih „zapisa“ duboko je prožet humanošću i rediteljskom emocijom: Štrpčeva kamera ulovila je, tako, i sliku neke majušne devojčice iz Homolja, koja tapka razlokanim putem za svojom majkom, noseći komad drveta skoro dva puta veći od nje — sliku dostojnu izložbe „Porodica čoveka“... U Štrpčevim najboljim filmovima postoji obilje takvih kadrova, bogatih sadržajem, koji u sebi kriju čitave vizuelne novele: kao kad kamera zaluta sa seoskog vašara i zaviri preko kamenog manastirskog zida da bi nam u totalu otkrila nekog usamljenog kaluđera, koji hita za svojim poslom — ili kad ta kamera skrene s prašnjavog puta u tišinu zabačenog seoskog groblja, kao u nečije dvorište, i tamo opazi psa koji leži kraj tek iskopane humke (Sećate li se Lorkinih stihova: „Na usamljenom bregu, seosko groblje liči na polje zasejano zrnavljem lobanja...“). Praveći svoje usputne zapise, dakle, Štrbac nam je otkrivao čitav jedan obični i svakodnevni svet, u njegovoj raskošnoj i poetičnoj lepoti...

Štrpčevi filmovi, uopšte, predstavljaju samo beleške i čitave stranice istrgnute iz jednog obimnog dokumentarističkog

dnevnika. Ovaj reditelj se ne ustručava da taj svoj dnevnik povremeno sam prelistava. Iz tog prelistavanja, dabome, rađaju se novi filmovi... Tako je iz prve Štrpčeve reportaže o Aleksinačkim rudnicima, snimljene za „Filmske novosti”, posle nekoliko godina izrasla setna serija o pokojnom rudaru i bivšem udarniku Marku Pejakoviću, koga se u Aleksincu više niko ne seća, osim njegovih odraslih sinova. Od uzbudljivih i drastičnih fragmenata iz filmova „Lanac je pokidan” i „U srcu Kosmeta” stvaraju se u „Kišama zemlje moje” potresne sekvence o devojčici Danici, o radniku-livcu iz Mitrovice i o nekom bezimenom seoskom predsedniku koji je, u međuvremenu, „sagoreo na poslu”. A iz istinite dokumentarne storije o zlatiborskom seljaku-invalidu, koji je slomio kičmu ispod zadružnih kola sa džakovima krompira, rađa se čitav igrani film „U raskoraku”... Zahvaljujući toj vrsti „prelistavanja” sopstvenih dokumentarističkih zapisa, stvorena je, uostalom, i koncepcija jedinstvenog dokumentarnog filma „Kiše zemlje moje”.

ŠTRBAC

to se Štrpčevog dokumentarističkog dnevnika tiče (ako pod tim podrazumevamo čitav njegov rediteljski opus), njega tek treba prelistavati i tumačiti...

3.

Štrbac je stekao prva dokumentaristička iskustva, radeći u „Filmskim novostima” na uređivanju filmskih žurnala, krajem 1947. i tokom 1948. godine. Tada se specijalizovao za snimanje storija o fabrikama i rudnicima. Otuda, valjda, njegov afinitet za snimanje filmova o našim radnim ljudima — prvenstveno, o radnicima i seljacima. Svoje najbolje kadrove Štrbac je snimio u topionicama, livnicama, među rudarima, na seoskim poljima i u ambijentima sela uopšte: tada, njegovi kadrovi zatrepere fluidom, likovnim bogatstvom i emocionalnošću. Klasične su sekvence iz livnica Trepče, u filmu „U srcu Kosmeta” (snimljene širokim „objektivom 300”, iz sasvim praktičnih razloga, da se ne bi u topioničkoj jari istopila emulzija sa celuloidne trake), u kojima je ostvarena izuzetno suptilna likovna atmosfera — ili, sekvenca snimljena u polju, među seljima-zadrukarima, ispunjena sunčanom letnjom jarom, koja je iz filma „Lanac je pokidan” prenetu u film „Kiše zemlje moje”... Uopšte, u filmovima kao što su „Lanac je pokidan”, „U srcu Kosmeta” ili „Kiše zemlje moje”, koji se bave sudbinama radnika i seljaka, Štrbac je i kao umešnik najsnažniji, jer se bavi individualnim ljudskim sudbinama, slažući ih u dokumentaristički mozaik o profilu jednog potresnog i uzbudljivog doba, ispunjenog kolektivnim naporima i iskušenjima...

1381

u „Kiše zemlje moje” je „filmsko svedočanstvo” u kome se pet dokumentarističkih priča o ljudima iz različitih kra-

jeva i socijalnih sredina isprepletalo u jedinstvenu emocionalnu poemu o nama i o našem vremenu. Pošavši u potragu za neizvesnim sudbinama nekolicine junaka iz svojih ranijih dokumentarnih filmova, snimljenih pre jedne decenije, Milenko Štrbac je krenuo u ovu stvaralačku avanturu, rešen da bude svedok svoga vremena i da kao, nepristrasni hroničar, zabeleži promene koje su se u međuvremenu dogodile. Pri tom, on ne posmatra sukob "starog" i "novog" kao mehanički sudar dveju izolovanih kategorija i kao borbu čiji nam je ishod unapred izvestan — naprotiv, "Kiše zemlje moje" su film u kome "staro" i "novo" paralelno egzistiraju, prepliću se i uslovljavaju... Prelistajmo pojedine sekvence iz ovoga filma, onako kako se one nižu jedna za drugom: stari duhovski sabor u Homolju montiran je odmah pored sadašnjeg seoskog vašara, a govor prodavca „Jevanđelja“ u crkvenoj porti dat je paralelno s uzbudljivom vožnjom na ringišpilu (baš u trenutku kad unjkavi starac dovikuje okupljenim seljanima: „Postoji, braćo, život večni!“ — neki momak s ringišpila zavitla ka suncu stolicu s nasmejanom devojkom, a čitav kadar je natopljen svetlošću i dinamikom). Dok članovi ekipe uzalud traže u Aleksincu starog udarnika Marka Pejakovića i dok setno zaključuju: "Za našeg rudara nisu čuli!" — u film se upliće sekvenca o aleksinačkoj lepoticici, koja je izabrana i za "lepoticu godine", čijim su slikama ispunjene nedeljne novine i o kojoj čak i deca sve znaju.

Štrpčeve „Kiše..." zavarace pedantnog gledaoca, koji ih bude merio i ocenjivao kriterijumima igranog filma, jer će mu se učiniti da je taj film mogao da bude znatno sažetiji, precizniji i manje rasplinut u opisivanju sudbina petoro odabranih junaka. Reč je, međutim, o varci. Jer ovo rasplinuto traganje za junacima iz starih filmova samo je povod i uslovan dramaturški okvir da se kažu mnoge istine, opaske i refleksije o našem vremenu (baš u stilu Štrpčevih "zapisa"!). Svako "sažimanje" išlo bi na štetu sugestivnosti i autentičnosti čitavog filma. Zato „Kiše zemlje moje" treba gledati kao jedinstvenu vizuelnu poemu, u kojoj svaki kadar ima punu sadržinsku i emocionalnu vrednost tek u kontekstu celine. Uvodna sekvenca o Beogradu, recimo, snimljena neposredno pre polaska ekipe na teren, "rasplinuta" je utoliko što bismo i bez nje mogli da krenemo na ovaj put (u nekom igranom filmu takva bi sekvenca bila samo deskriptivno opterećenje u razvijanju fabule); ovde, međutim, ta sekvenca postaje osmišljena i dramaturški funkcionalna tek kad je konfrontiramo sa sekvencom snimljenom u Požarevcu, neposredno posle toga — vidimo dva grada, nadomak jedan drugoga, a sasvim drukčije socijalne sredine, druge ljude, drugi ambijent, drukčiju atmosferu (razdaljina između tih sredina, u stvari, mnogo je veća od razdaljine izražene u kilometrima!). Kompletna Štrpčeva dramaturgija i njegov dokumentaristički metod zasnivaju se na analitičkom prikazivanju određenih socijalnih sredina, kao i na konfrontiranju

tih sredina tokom filma. Sekvenca o radniku iz Kosovske Mitrovice, kome se rodila ćerka, prepliće se s pričom o zlatiborskom seljaku koji je podmetnuo leđa pod kola puna džakova s krompirom: njihova dva refrena (radnikov: „Radilo se danonoćno, danonoćno, danonoćno...” i seljakov: „Trebalo je probiti led, probiti led, probiti led...”) slivaju se u jedinstvenu repliku tokom filma. Tako je i sve ostalo u „Kišama zemlje moje”, organski povezano i sraslo u neraskidivu celinu — u živo tkivo filma sastavljeno od bezbroj kadrova ćelija!

ŠTRBAC

Kad Štrbac pokuša da se bavi urbanim gradskim ambijentom, rezultat je mnogo slabiji. Ti njegovi filmovi, ni ekspresivno ni sadržinski, ne uspeavaju da okupiraju gledaoca. Štrbac tada postaje moralizator, koji na dosta uopšten način govori o raznim pojavama, ali ne i o ljudima koji imaju neki svoj život i neke svoje izuzetne sudbine. Film „On s tašnom”, recimo, koji predstavlja pokušaj satire na birokratski način života, deluje sasvim blede, a u čitavoj seriji filmova o Beogradu („I juče, i sutra”, „Iza fasada” i „Beogradom, nekidan”), Štrbac ostaje samo površni posmatrač, koji ne uspeva da pronikne iza gradskih fasada i da, kao u fabrikama, rudnicima i selima, otkrije ljude u trenucima istinskih napora, intenzivnih uzbuđenja i emocionalnih potresa...

tome smislu, veoma je karakterističan Štrpčev igrani film „U raskoraku”, koji se jednim delom dešava na selu, a drugim — u gradu. Naravno, deo filma koji se zbiva na selu i koji ima dokumentarističku fakturu neuporedivo je bolji. U delu priče koji govori o zlatiborskim seljacima, Štrbac je ponovo hroničar i pronicljivi svedok: on daje plastičnu i psihološki obojenu sliku određene sredine, zađirući duboko u međuljudske odnose, emocije i subjektivne svetove svojih junaka. Ali u delu iste priče koji se dešava u beogradskim urbanim i „umetničkim krugovima”, on ne ide dalje od banalnih i uopštenih konstatacija: dajući šturu „objektivnu sliku” te sredine i izričući joj svoju moralnu osudu, Štrbac ne obogaćuje svoj film ni novom psihologijom ni novim emocijama.

Štrbac-hroničar, zagnjuren u drastične životne ambijente, svakako je snažniji i uzbudljiviji od Štrpca-moralizatora, zabrinutog za etički profil urbanih sredina!

4.

Je li još odlike Štrpčevog autorskog stila? Pre svega: plemenitost, emocionalnost, neposrednost...

Ki karakteristični dramaturški motivi konstantno se koriste i variraju gotovo u svim Štrpčevim filmovima, ilustrujući prirodu njegove emocionalnosti, duševnost i izrazito humanistički pogled na svet ovog veoma osećajnog autora.

Gotovo da nema Štrpčevog filma, u kome se ne pojavljuju — deca! Nekoliko njegovih filmova posvećeno je isključivo deci: "Petica u snegu" (pravljena kao "filmska bajka" o seoskoj deci koja, kroz sneg i kišu, prevaljuju svakodnevno dug put do škole), "Gde sva deca mašu putnicima" (lirska impresija, zabeležena kamerom negde na drumovima, gde deca mašući putnicima iskazuju jednu ljudsku čežnju za doživljajima i putovanjem), "U rukama" (film snimljen, kao protest autora, kad je jedna devojčica bila ranjena od terorista OAS-ovaca) ili igrani film „Prozvan je i peti tri" (u kome je obrađena tema užasnog kragujevačkog pokolja nevinih učenika) — sve su to filmovi u kojima Štrbac, pomoću dece, iskazuje vlastite emocije i uverenja. A tu svoju neprestanu humanističku angažovanost ovaj reditelj potvrđuje i velikim brojem antiratnih filmova...

Štrbac iznad svega voli da naslika lice čoveka, on ume da okom kamere prijateljski i otvoreno pogleda ljudima u oči. Njegovi filmovi su ispunjeni najlepšim krupnim planovima, koje je ikada snimio neki jugoslovenski dokumentarista. Zato nam se ne čini nimalo razmetljivim, kad u filmu "Kiše zemlje moje" čujemo: „I tu sam upoznao narod koji sam znao samo po čuvenju..." Kad filmska kamera ume da gleda svet kojim je okružena, onda u obilju raznovrsnih objekata mora da se zaustavi i na licu čoveka. Jer lica su, takođe, dokument o jednom vremenu. Prave revolucionarne promene nastaju i ostvaruju se u samim ljudima — zato Milenko Štrbac oseća neizmernu ljubav prema onom bezimenom čoveku, bačenom u kovitlac istorijskih i društvenih kretanja, on oseća poštovanje prema njegovoj radosti i prema njegovom bolu, divi se moralnoj snazi s kojom čovek odoleva iskušenjima. A sve to ostaje zabeleženo na ljudskim licima! "Kiše zemlje moje" ispunjene su najizrazitijim ljudskim licima, koje kamera dokumentariste može da naniže samo u trenucima iskrene inspiracije, kad se potpuno identifikuje sa svetom oko sebe. Na bezbroj ljudskih lica zaustavila se Štrpčeva kamera: opazila ih je na seoskom vašaru, u palanačkoj vrevi, u zahuktalom ritmu fabričke hale (tamo negde nadomak "koritastih peći", gde se s lica radnika sliva znojni pljusak niz užarene obraze!), na njivi ili pored puta kojim je prolazila ekipa dokumentarista. I svi ti ljudi, čak i kad su ostajali bezimeni postajali su nam neizmerno bliski: preko njihovih lica upoznavali smo dušu čitave te sredine iz koje su potekli, u košmaru kompleksnih revolucionarnih zbivanja. (A jugoslovenski film, uopšte, dugo se ustručavao da pogleda ljudima u oči, izbegavao je da pokaže neulepšana ljudska lica. Kamere su se radije zadržavale na mermernim i staklenim fasadama, želeći da slikama reprezentivnih objekata daju dokaza o revolucionarnim kretanjima na našem tlu. Kakva zabluda!... Štrbac je prvi shvatio da je autentično ljudsko lice dovoljno snažno i sugestivno da odrazi duh jedne epohe. To je pre njega, uostalom, znao i Dziga Vertov).

red slikanja ljudskih lica, Štrpčeva kamera uživa i u slikanju puteva kojima prolazi. To nikada nisu samo deskriptivne panorame i jalovo nanizani pejzaži — nego su to, uvek, svojevrsni emocionalni i metaforični pasaži, s jednog beskrajnog dokumentarističkog putovanja kroz ove krajeve. Štrpčeva kamera klizi čas po asfaltu, čas kroz prašinu koju diže stado ovaca, čas preko kamenja i blata (tamo gde nema nikakvog puta!), čas prelazi preko modernih autostrada, a čas preko nemogućih kolskih drumova. Ti putevi su, u Štrpčevim dokumentarnim filmovima, naslikani kao vene u krvotoku jedne zemlje — oni su neobično različiti, kao što je različit i svet kroz koji prolaze. Iz sličnih vizuelnih figura i metafora, složeni su Štrpčevi dokumentarni filmovi. Suštinu tih metafora treba dešifrovati i tumačiti...

ŠTRBAC

su metafore, takođe, dokument o našem čoveku i o našem vremenu.

5.

na koja Štrpca posebno angažuje i animira jeste tema ljudske solidarnosti. Ona je prisutna, u većem ili manjem obimu, u svim njegovim filmovima, bilo da je reč o igranim ili o dokumentarnim.

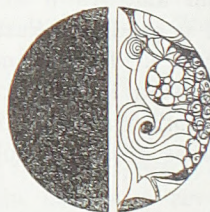
reditelj igranih filmova, Štrbac se bavi prvenstveno ljudskom solidarnošću, nalazeći u njoj osnovni motiv za dramu, u veoma različitim okolnostima. U „Putnicima sa Splendida“, grupa starih pomoraca otiskuje se zajedno na mora, ostajući solidarna u tom svom uzaludnom gestu. U filmu „Prozvan je i peti tri“, stari profesor ostaje solidaran sa svojim učenicima, čak i u trenucima najvećih iskušenja — on će s njima poći pred nemačke puščane cevi. I film „U raskoraku“, mada iz jednog savremenijeg aspekta, bavi se preispitivanjem stanja ljudske solidarnosti u našoj današnjoj sredini (Štrpčev zaključak, pri tom, prilično je gorak: ljudska solidarnost u savremenom svetu dovedena je u pitanje. Zato je ovaj igrani film prepun dokumentarnih kadrova u kojima su razni bezimni ljudi, na selu i u gradu, prikazani kao pasivni posmatrač i. Ti dokumentaristički snimci, napravljeni teleobjektivom i skrivenom kamerom, predstavljaju dramski lajtmotiv ove priče o paralizovanom seljaku Jablanu, kome danas niko ne pokušava istinski da pomogne).

1385

kumentarni filmovi Milenka Štrpca zaokupljeni su istim moralnim problemom. Štrbac je, u suštini, veliki etičar. Setimo se samo dokumentarnog filma „Do srži od kostiju“,

u kome je reč o ljudima koji su dali svoju koštanu srž
da spasu bolesne naučnike...

Tema ljudske solidarnosti, dakle, dominantna je u čita-
vom Strpčevom autorskom opusu. Uz ostale odlike njego-
vog rediteljskog stila, koje smo ovde pomenuli, ona po-
staje ključ za tumačenje njegovog a u t o r s k o g
profila.

dr ivo
fabinc

**UZ PRVE
BROJEVE
„EKONOMSKE
MISLI”**

ava novog časopisa Saveza ekonomista Srbije „Ekonomska misao”, posvećenog pitanjima ekonomske teorije i prakse, dolazi u vreme kad raste interesovanje za dubljim uvidom u dugoročne mehanizme funkcionisanja privrede kao što je jugoslovenska. Ako se Savez ekonomista Srbije ponovno prihvata ove inicijative — pošto je časopis „Ekonomist” koji su oni pre dvanaest godina osnovali postao 1955. godine organ Saveza ekonomista Jugoslavije — onda to samo potvrđuje da se oseća potreba za većim brojem javnih tribina ove vrste, pored onih koje već postoje. Otvorenost prema jugoslovenskom čitaocu i saradniku znači negaciju nekadašnje oficijelne orijentacije na specijalizirane regionalne (republičke) časopise, ali ne isključuje izvesno grupisanje ekonomista i oko problema koji prioritetno zaokupljaju matični Savez.

broja časopisa „Ekonomska misao”, koja su objavljena polovinom ove godine¹⁾, omogućuju da se oceni osnovna linija novog časopisa i pristup aktuelnim pitanjima ekonomske teorije i prakse.

snica sadržaja prvenaca su, s jedne strane, članci jugoslovenskih ekonomista posvećeni pojedinim dugoročnim problemima privrednog razvoja Jugoslavije, a, s druge strane, materijali (referati i diskusija) sa savetovanja o problemima zaposlenosti.²⁾ Ovim je potvrđena namera redakcije da, ne isključujući ni jednu aktuelnu temu, „obezbedi prostor radovima iz oblasti teorije ekonomskog razvoja, posebno u vezi sa problemima regionalnog razvoja,

¹⁾ Prvi broj april 1968. i drugi broj jun 1968. godine.

²⁾ Savetovanje održano u Vrnjačkoj Banji 25. i 26. marta 1968. god. na inicijativu Saveza ekonomista Srbije, Sekcija za privredni razvoj.

a u istoj takvoj meri teoriji i praksi privrednog sistema", smatrajući ove oblasti od vitalnog značaja za sprovođenje privredne reforme.

Posebnost je članaka da ističu ne samo elemente dugoročnosti nego i nužnosti sistematskog *ex ante* ili *ex post* istraživanja sklopova nekih ekonomskih fenomena u kojima može lako da prevlada pragmatizam.

Ispitivanje monetarnih efekata reforme (dr Dimitrije Dimitrijević: Monetarni efekti reforme) dovodi autora, koji se oslanja na okvirni logički model, do isticanja aktivne uloge monetarne politike u jugoslovenskoj privredi, a time i do zahteva za daljim usavršavanjem monetarne analize i, posebno, monetarnog planiranja. Prema autoru, monetarno planiranje u novim uslovima ima odgovornije zadatke u pogledu budućih kretanja autonomnih faktora formiranja novčane mase, kao i u pogledu bližeg formulisanja ciljeva i zadataka kreditno-monetarne politike.

Instrumenti društvenog planiranja mogu delovati efikasno samo ako se verifiraju u određenim vremenskim razmacima (Milorad Ostraćanin: Neki elementi *ex post* analize izvršavanja društvenih planova Jugoslavije). Zalažući se za *ex post* analizu izvršenja plana u cilju otkrivanja grešaka u egzogenim varijabilama i slabosti modela, autor postavlja zahtev za objavljivanjem metodologije planiranja iz koje bi se mogli videti metodološki pokazatelji u kratkoročnim planovima. U isto vreme autor se polemički opredeljuje za osnovni kriterijum *ex post* ocenjivanja uspešnosti datog sistema planiranja i plana razvoja, koji polazi od ostvarivanja skupa ciljeva i zadataka razvoja, *ex ante* postavljenih u politici razvoja. Predloženi metodološki postupak oslanja se na tzv. koeficijent nejednakosti koji dozvoljava standardizovanje planskih odstupanja po pojedinim varijablama. Ukidanjem godišnjih planova nije prestala nego se povećala potreba za pažljivom analizom kratkoročnih privrednih kretanja.

Savremeni pojam urbanizacije, koji podrazumeva „prodor urbanog načina života i privređivanja u sve društvene slojeve i aktivnost nezavisno od njihovog prostornog rasporeda“, dovodi autora do koncepta aglomeracionih sistema kao faktora privrednog razvoja (dr Pajo Ivković Ivandekić: Aglomeracioni sistemi — izraz koncepta teritorijalne organizacije i integracije privrede Srbije). Gradovi su samo deo ovih sistema koji, ako se razvijaju spontano, dovode do prekomerne koncentracije i devastacije nacionalnih teritorija. Ukazujući na neefikasnost palijativnih mera, autor se zalaže za preventivu: analize statističke situacije u Jugoslaviji i Srbiji pokazuju da bi se za 15 godina oko 50% stanovništva moglo naći koncentrisano u gradovima. Nepopravljive greške mogu se ukloniti samo ako se odmah pristupi pripremama za neophodno potrebno društveno organizovane migracione procese i konkretizuje shema aglomeracionih sistema. Rezimirajući prethodna istraživanja, autor obrazlaže mrežu i funkcionisanje šest regionalnih aglomeracionih sistema kao osnovu budućeg procesa savremene urbanizacije Srbije.

DR IVO
FABINC

tenziviranje istraživačko-razvojnih aktivnosti u svetu upućuje na raščlanjivanje organizacionih i finansijskih principa na kojima one deluju kao faktor privrednog razvoja (Ladislav Varga: Neke karakteristike savremene istraživačko razvojne aktivnosti u svetu, posebno u industriji razvijenih kapitalističkih zemalja). Autor ove aktivnosti neposredno vezuje za dugoročnu proizvodnu orijentaciju u nacionalnoj privredi i za njihovu koncentraciju na užem frontu propulzivnih industrija. Zalažući se za aktivniju i stabilniju državnu politiku u ovoj oblasti, autor iznosi koncept njihovog trajnog finansiranja uz učešće raznih nosilaca privrednih odluka.

UZ PRVE BROJEVE
"EKONOMSKE MISLI"

o se izvoz shvati ne samo kao element platno-bilansne politike, već kao uslov za optimalno korišćenje proizvodnih kapaciteta, onda se stimulacija izvoza u jugoslovenskim uslovima takođe pojavljuje kao faktor privrednog razvoja (dr Predrag Mihailović: Jugoslovensko preduzeće i stimulisanje izvoza). Podvrgavajući kritici ranije sisteme stimulisanja izvoza, autor zaključuje da nova, neophodno potrebna društvena intervencija mora da počne pre faze delovanja samog spoljnotrgovinskog sistema. Jedan deo mera treba da utiče na formiranje spoljnih faktora na koje nailazi preduzeće (kurs deviza, povoljniji uslovi za realizaciju, prepreke u inostranstvu), dok drugi deo mera treba da ostvarivanjem opšte povoljne klime pomogne preduzeću u naporima da razvije optimalno poslovanje. Autor smatra da upravo u stimulisanju izvoza preko unutrašnjih faktora rentabiliteta u preduzeću postoje značajne i neiskorišćene rezerve.

oci svojom dokumentovanošću i širinom obuhvata, a i originalnošću tretmana, pobuđuju na razmišljanje i na dalji istraživački rad u pojedinim oblastima.

nja da se uoče dugoročne karakteristike privrede jugoslovenskog tipa neminovno je dovela većinu autora do naglašavanja makroaspekta istraživanja i do isticanja značaja planskog usmeravanja. Prilikom analize privrede koja pretenduje da u sebi inkorporira i mehanizme i kriterije tržišnosti, a to još do sada nije u dovoljnoj meri učinila, postoji uvek prećutno pitanje: na koji se bazni mikrokoncept ova analiza oslanja i u kojoj meri su pojedini planski pothvati kompatibilni ili ne s određenim sistemima raspodele nacionalnog dohotka, pa i upravljanja privredom. Ima, naravno, zona gde se ovo pitanje više i ne može mimoći i stoga je veza između mikro i makrosfere i najizraženija kod teme koja tretira spoljnoekonomске odnose. Mora se pretpostaviti da će „Ekonomska misao“ u svome daljem delovanju negovati ovu vezu između dveju neodvojivo povezanih sfera privredne prakse i teorije i olakšati razumevanje dometa pojedinih analiza i, naročito, predloga.

ga grupa radova, koncentrisanih oko problema zaposlenosti, upućuje i na metod koji „Ekonomska misao“ želi da koristi objavljujući materijale (referate i diskusije) s pojedinim značajnijim savetovanja. Veoma je korisno što je upravo sada objavljeno iscrpno dokumentovano gradivo

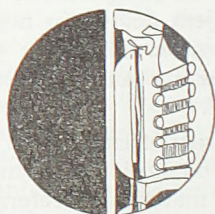
DR IVO
FABINC

o ovom kontroverznom problemu i što je širem krugu čitalaca pružena mogućnost da se upoznaju s pojedinim pogledima na suštinu problema i na izlaz iz postojećih teškoća.

Ne ulazeći u bližu ocenu pojedinih referata i diskusije u celini, treba, ipak, reći da je rasprava o problemima nezaposlenosti izašla iz užeg kruga teme savetovanja i da je zadržala u osetljiva pitanja koncepta i pravaca modernizacije privrede, a dodirnula je i složene probleme prilagođavanja privrede novim kriterijumima poslovanja. Bez obzira na to kojem se izloženom stanovištu čitalac priklonio, ostaje uverenje da su mnoga područja ekonomske politike u jugoslovenskoj praksi još nedovoljno proučena i da svaka inicijativa usmerena na izoštravanje pojmova i iznalaženje boljih, ako već ne najboljih rešenja, mora biti blagonaklono podržana. Trebalo bi očekivati da će jugoslovenska javnost na ovaj način prihvatiti i časopis „Ekonomska misao“.

Oba broja sadrže interesantne osvrtne na neke značajnije međunarodne ekonomske simpozijume, kao i korisni bibliografski prikaz određenog broja ekonomskih radova u domaćoj i inostranoj stručnoj literaturi.

Redakciju časopisa sačinjavaju naši poznati ekonomisti. Odgovorni urednik je dr Ivan Maksimović.

maks
horkhajmerMOĆ
I
SAVEST*

Moć i savest su istorijski fenomeni. One odolevaju pokušaju proste definicije, kakva je uobičajena u prirodnim naukama. Ono što se ukratko za njih može reći odnosi se na aspekte koje govornik u tom trenutku smatra važnim. Moć o kojoj govorim nije moć pojedinca nad samim sobom već politička moć povezana sa ekonomskom. Savest o kojoj govorim odnosi se na nju.

Slobodne zemlje se izjašnjavaju za demokratiju. Savest treba da postoji kod svih građana, a ne samo kod onih koji vladaju. Međutim, veza između građana i vlade je samo veoma retko neposredna. Posredničke instance predstavljaju, pre svega, partija, organi javnog mnjenja, masovni mediji, novine, radio, televizija i još mnogi drugi. Masovni mediji, sa svoje strane, utiču na odnos partije prema vladi i prema građanima, a partije utiču na masovne medije. Taj mehanizam je složen. U masovnim medijima, koji po pravilu obezbeđuju opšte-

*) Ovo je jedan od tri kratka eseja objavljena u zasebnom izdanju pod naslovom *Za slobodu* (Max Horkheimer, *Um die Freiheit*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt a/ Mein, 1962, s. 42). Eseji (O pojmu slobode, Moć i savest, Kantova filozofija i prosvjetiteljstvo) su nastali od jednog prigodnog predavanja u Drezdskoj banci i čine celinu. Zbog oskudice u prostoru, redakcija je, međutim, odlučila da prevede samo jedan smatrajući ga celovitim. Maks Horkhajmer je poznat našem čitaocu po u nas prevedenoj knjizi *Pomračenje uma*, ("Logos", Veselin Masleša, Sarajevo, 1963). Inače, ovaj 73-godišnji penzionisani profesor filozofije i sociologije na Univerzitetu u Frankfurtu poznat je kao bivši rukovodilac čuvenog Instituta za socijalnu istoriju i izdavač časopisa *Zeitschrift für Sozialforschung*, koji je između dva rata okupljao najznačajnije filozofe i sociologe sveta.

Zasnivajući zajedno sa Markuzeom tzv. kritičku teoriju društva u duhu Marksove misli, Horkhajmer se predstavio kao jedan od najdubljih kritičara savremenog društva i veliki majstor stila. (Red.)

nje, ostvaruju se masovni interesi, ako se pretpostavi integritet shvatanja, dobra volja. Oni su upućeni na popularnost, blagonaklonost niza instanci, a i privredu. Raspored i izbor vesti imaju svog uticaja, i kad su same sasvim tačne.

Mislilac za koga se vezuje nastanak teorije demokratije u kontinentalnoj Evropi, Žan Žak Ruso (Jean-Jacques Rousseau) strahovao je od ovoga. Birači i vlade bi trebalo da se neposredno poznaju, da stalno budu u kontaktu, da razgovaraju i druže se, da demokratija ne bi izgubila svoj smisao. On je uvideo i rekao da jake partije, koliko i krupne imovinske razlike, a da se i ne govori o takozvanim lobbies, najmoćnijim uticajima iza kulisa parlamenta, — moraju menjati demokratiju u kvalitativnom smislu. Prenet u Francusku zaslugom Rusoovog pedantnog učenika Robespjera (Robespierre), Rusoov model je bio jedan od elemenata koji su usloveli vladavinu terora. Istorijski Francuske u toku poslednjih 150 godina nije se proslavila demokratijom, kao što se to nekad učilo u školi. Kao što je poznato, Prusi su u tom kratkom razdoblju dva puta oslobodili Francusku od Cezara. Ruso je predosetio pojavu problematike demokratije u velikim zemljama.

Prema teoriji, moć treba da imaju oni nad kojima se vlada. Potrebno je da oni neprekidno prate sve što radi njihova zemlja, jer posredi je njihova savešt. Savešću se, pri tom, naziva predstava o onome što je za celinu najbolje. Između ličnog egoizma privatnog lica i onoga za šta ono smatra da je u interesu njegove zemlje postoji razlika, iako oni mogu konvergirati. Na tome da je svako lično kadar da prilikom donošenja političkih odluka pretpostavi celinu zasniva se klasični pojam demokratije, pod kojim se podrazumeva onakva demokratija kakva je zavládala na kontinentu. (U liberalističkoj Engleskoj izgrađene su druge, realističnije teorije u kojima privatni interes igra veću ulogu. Među rezultantom privatnih interesa i dobrom države vlada prestabilirana harmonija.) Emil Dirkem (Emile Durkheim) je kasnije produžio da razvija Rusoovo učenje o političkoj savesti. Po njemu je individualistički moral u krizi, on se upravo sprema na povlačenje, „neopozivo je razoren“, kako to on kaže. Po njemu, pošto je podela rada postala glavni izvor društvene solidarnosti, to ona, a ne individue, postaje osnova moralnog poretka.

Po Rusou, dobro države kojoj neko pripada treba da bude najviše stanovište. Učenje koje je u 18. veku predstavljalo progres pokazalo je svoje naličje u 19. i 20. veku. Pojam nacije se pretvorio u idola. Right or wrong, my country.¹⁾ Iskusni duhovi,

¹⁾ Moja je zemlja pa bila dobra ili rđava (prev.)

Gete (Goethe), Šopenhauer (Schopenhauer), Grillparcer (Grillparzer) videli su u naciji još u doba njenog uspona kategoriju bremenitu teškim posledicama i ujedno sudbonosnu, ona je kao luča svetlela velikim revolucijama i ratovima i zahvatila zemlju. Pogonska sila istorije danas više nije neposredno, kao u viktorsjansko doba, u periodu hegemonije Evrope, konkurencija među pojedinim preduzetnicima, ona je utakmica nacija, a još pretežnja za usponom onoga što se svuda tako naziva. Izvojevana je borba za slobodu misli, koja je nekad bila osnovni zadatak u novijoj istoriji Evrope. Njen rezultat, moderna nauka i tehnika, uvozi se u gotovom obliku sa drugih kontinenata. Za to više nisu potrebni veliki pojedinci. Na njihovo mesto dolaze kolektiv i funkcioneri. U privredi je odavno svrgnuto samovlašće principala. Iz međusobne kooperacije zainteresovanih i njihove kooperacije sa državom stvaraju se nove strukture moći, čiji su simboli ujedno i nacionalni.

MOC
I
SAVEST

religiju nije mimoišao razvitak. Hrišćanstvo propoveda vrednost pojedinačne duše. Svojim učenjem o večnosti ono joj je pridalo beskrajno veliki značaj. Naprotiv, dogme za koje se izjašnjava sadašnjost apsolutizuju naciju, a u datom slučaju i osvajanje sveta, u miru ili ratu. U Africi islam doživljava uspehe. On se lakše može prilagoditi novom shvatanju nego jevanđelje ljubavi prema neprijatelju. S prorokovim pojmom boga nikad nisu bili u protivrečnosti ratovi, nasilno preobraćanje, istrebljenje neprijatelja. Osvajanje teritorija koje se danas nazivaju Pakistan po grozotama nadmašuje većinu epizoda istorije. Islam ima poseban afinitet za nacionalnu moć. U slučajevima nasilja hrišćanstva bilo je potrebno paradoksnu tumačenje, izopačavanje učenja na koje se ono pozivalo. Potpuno dosledno tome, u hiljadugodišnjem carstvu, najpomamnijoj orgiji koju su inscenirali nacionalisti, hrišćanstvo je bilo predmet podozrenja. Za njega moć nacije, čak ni dobro naroda, nije značilo nepokolebljivu ideju prema kojoj bi se svako morao upravljati. Uspeši u postojećem mogu se nekim kalvinistima činiti kao potvrda, ali po učenju tvorca oni ne znače ništa.

Nemačkoj je Kant prihvatio i usavršio Rusoove ideje. Već i privatni postupci, po Kantu, treba uvek da budu u skladu sa načelima koja su takva da onaj ko dela želi da ona važe i za zajednicu. Svako treba da postupa u skladu sa jednim vodećim stavom, koji bi, po njegovom uverenju, mogao vredeti za celinu. To je sadržaj kategoričkog imperativa koji određuje pojam savesti. Tu se ne javljaju ni bog ni rođeni otac, već, po smislu, ljudsko društvo, ali čitavo ljudsko društvo a ne samo sopstvena nacija. Tu leži potpuna razlika. Kantova praktična

filozofija je mnogo bliža duhu hrišćanstva nego idealizam Fihteov (Fichte) i Hegelov. Između onoga što propisuje savest i važećih zakona vlada, po Kantovom učenju, izvesna zategnutost. Dok god su oni na snazi, čovek ih se mora pridržavati, haos je gori čak i od rđavog poretka, osim ako se taj poredak ne izvrgne u porugu svog sopstvenog pojma, kao što se to desilo u Hitlerovoj Nemačkoj, pred čim je zatajila i Kantova filozofija, čak i misao uopšte. A onaj drugi poredak, čijim principima svuda treba da se rukovodi onaj ko dela, gde to ne zabranjuje nijedan pozitivan zakon, — i nije poredak postojećeg, već duhovnog, uma. Na osnovu njega slobodu svakog pojedinca treba toliko i samo toliko ograničavati koliko je to neophodno za slobodu drugih. Za razliku od Rusoovog shvaćanja, savesti je, kako ju je Kant shvatao, svojstvena utopija, slika društva po kojoj treba meriti i sopstvenu državu. Kantova etika je formalna. Pa ipak ne baš tako formalna kako se to ponekad čini. Ona savesti daje kriterijum moći. Kantovo učenje se ne može bolje objasniti nego suprotnošću prema onom borbenom pozivu koji svoje pristalice ne nalazi samo na Istoku: dobro je ono što je korisno za kolektiv.

Što je savest podvlašćenih pred licem valjanog društva više spremna da se složi sa moći u sopstvenoj zemlji, to više moć treba da se trudi da tu savest razmrda da bi i sama bila bolja. To je Kantova misao. Kad danas neku zemlju nazovu visoko razvijenom, a druge nerazvijenima, presudan faktor za to ne sme da bude samo takozvani životni standard. Himnu njegovom podizanju, kako se to kaže, uteruje u laž svaki težak slučaj siromaštva koji statistika omaškom zabeleži. Ako se ne uzme u obzir shvaćanje, duhovna sadržina institucija, ne može se dati sud o nekoj moći, pa makar se ona deset puta nazivala demokratskom. Šta stvarno znači saglašavanje građana u doba manipulacije, to zavisi od njihove lične konstitucije, načina njihovog vaspitanja i obrazovanja, deferenciranosti njihovog osećanja, samostalnosti njihovog suda.

Samostalno mišljenje, egzaktna mašta, identifikovanje sa drugima, težnja za valjanim društvom, — sve to spada u subjektivne kvalitete koje moć treba da budi, širi i unapređuje, iako oni mogu doći u konflikt sa njom, čak upravo zbog toga; jer moć je ono što treba da bude samo utoliko ukoliko ona sama želi da bude bolja i stvara uslove za to. Država oduvek ima aparat odbrane. Razmere koje svuda uzima mašinerija uništenja, njena reprodukcija i uvećavanje, sada su svuda tolike da ona znatno određuje strukturu privrede i društva. Međutim, ukoliko je strašnija snaga državne moći i onoga što je s njom povezano, utoliko je veća oba-

veza starati se o tome da domovina, koju ona treba da brani, bude uređena tako da to što više odgovara dostojanstvu čoveka. Ta odgovornost se ne zadovoljava samo time što je moguće mnogo kupiti, a ni samo produženjem slobodnog vremena, ma koliko to bilo popularno, već razvijanjem onih sposobnosti koje dovode u pitanje kult potrošačke kulture, u koju spada potrošnja kulture. Unapređivanje istraživanja niza naučnih grana, koje su danas u poređenju sa trkom u tehnici veoma zapostavljene, predstavlja samo jedan od uslova.

MOC
I
SAVEST

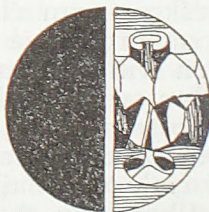
ad je moći za njeno opravdanje potrebna savest, onda nju pogađa kad ona zakaže. Moderna sociologija se time bavila u mnogim studijama. To zakazivanje je u vezi sa menjanjem porodice. Proces prelaska u male porodice postaje opšta pojava. Ukoliko najbolji psiholozi ne greše, izgrađivanje savesti, čiji začetak postoji u svakom, znatno zavisi od sudbine detinjstva. Ono što izbija iz čovekove duše, — zahtev za istinom i pravdom, marljivošću, čestitošću, odanost, pijetet, — to mu je usađeno u porodici. Nekad je otac te osobine razvijao i pokušavao da i sam bude njihovo oličenje. Što se manje pri tom služio silom, što su više u tome pomagale majčina ljubav i mudrost, to su se te osobine sjajnije razvijale kod mladog bića i ispoljavale s manje napora. Zahvaljujući tome što danas sve širi sektori vaspitanja prelaze u delokrug društvenih snaga, škole, drugova, sportskih klubova, — razvitak se odvija manje diferencirano. Čovek u podvlašćenom svetu mora da reaguje više na simptome nego na unutrašnje postulate. Oni se zamenjuju neizbežnim spoljnim konstelacijama. Kontrola moći sve više prelazi u delokrug drugih instanci. Što manje moći ima pojedinac, to je manje prepušteno savesti. Ona se povlači.

sadašnjosti demokratija postaje relativna i na taj način što se pojedincima onemogućava politički pogled. Što je razvijenija obaveštajna služba, što su njeni uspesi veći, to je slika sveta zamršenija. Tutorstvo postaje neizbežno. Teško da posvećeni uopšte i zna šta stvarno znače postupci pojedinih državnika, čak i partija. U unutrašnje mere upliću se spoljnopolički interesi, i obrnuto; da bi odgovorili svom zadatku, oni u čijim je rukama moć treba da imaju neizmerno velika znanja, a iskušene da se na teškom putu vladavine krene prečicama raznih vrsta previše je veliko, pojam kontrole moći savešću svih pojedinaca zvuči naivno već i zato što o efektu svakog političkog koraka može donositi sud samo jedna armija stručnjaka. U doba kad Nemačka uvodi demokratiju, ta demokratija je iz značajnih razloga u najvećoj meri ugrožena u celom svetu. Ukoliko se savest u demokratskim državama nasuprot opštoj tendenciji upliće u moć,

MAKS
HORKHAJMER

njima je teže nego diktaturama. Totalitarna mašinerija u svom funkcionisanju nailazi na manji otpor. Ne usuđujem se da predkažem kome pripada budućnost. U svakom slučaju, potrebna je postojana volja za očuvanje političke slobode. Ako se želi da je mlada generacija pokaže, za nju se mora vrlo mnogo učiniti. Pre svega, vaspitači treba u društvu da imaju drugo mesto a ne ono koje im danas pripada, vaspitači svakog stupnja, i vaspitači vaspitača. Ispravan odnos između moći i savesti zahteva duhovni i organizatorski napor, za koji postoji malo izgleda u društvu. Ono se bavi drugim stvarima. Većini je stalo do moći ili aktivnog slobodnog vremena, pri čijem ostvarenju uprkos svem obilju za savest gotovo ne ostaje mesta.

prevela olga kostrešević

dr blaž
bošković

**O SVOJINI I
NESVOJINI U
SAMOUPRAVNOM
SOCIJALIZMU**

martovskom broju „Gledišta” objavljen je članak dra Dragoljuba Dragišića o položaju proizvođača u samoupravnom društvu¹).

Oblem je nesumnjivo veoma složen i njegovo istraživanje je neophodno. Sa mnogim detaljima u ovom napisu morao bih se složiti. Međutim, po mojoj oceni, razmatranje suštine ovoga problema traži šire i dublje istraživanje. Ne bih bio spreman da se saglasim sa mišljenjem autora koje se odnosi na problematiku svojine u samoupravnom sistemu.

početku svog izlaganja autor ističe da smatra „da je tako konstituisana državno-socijalistička svojina (gde se državna svojina nužno javljala kao prvi, i elementarni oblik društvenog vlasništva na sredstvima za proizvodnju — prim. B. B.) u osnovi, po svojoj društvenoj misiji i načelnoj orijentaciji (podvukao dr Dragišić) jedna nesvojinska institucija²) (podvukao B. B.).

je ovo sastavni element jedne izgrađene koncepcije dokazuju slične misli i na drugim mestima ovoga članka³), uz koje se daje i određena argumentacija. Tako se, pre svega, za otvaranje procesa „stvarne transformacije jugoslovenske državno-socijalističke svojine u nesvojinsku instituciju” vezuje donošenje Osnovnog zakona o uprav-

¹) Dr Dragoljub Dragišić, Položaj proizvođača u samoupravnom sistemu, „Gledišta”, br. 3/1968.

²) Pomenuti članak, str. 356.

³) Pomenuti članak, str. 360.

ljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, 1950. godine. Argumentaciju za ovu tvrdnju autor nalazi u Ustavu od 1963.⁴⁾, u kome stoji: „... niko nema pravo svojine na društvena sredstva za proizvodnju, niko — ni društveno-politička zajednica, ni radna organizacija, ni pojedini radni čovek — ne može ni po kojem pravno-svojinskom osnovu (podvukao dr Dragišić) prisvajati proizvod društvenog rada, ni upravljati i raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i rad (podvukao B. B.), niti samovoljno određivati uslove raspodele”. I sledeća misao je, isto tako, zasnovana, moglo bi se reći, na nesvojinskoj koncepciji državne svojine u samoupravnom sistemu: „Radnici postaju u sve većem stepenu stvarni i jedini gospodari uslova svoga rada, ali istovremeno nemaju nikakvo svojinsko (podvukao dr Dragišić) pravo prema sredstvima za proizvodnju, jer im ona isključivo služe kao materijalne pretpostavke za proizvodnju (egzistenciju), i ništa više” (podvukao B. B.). Svakako da citirana mesta nisu jedina, ali se ona zbog jasnoće u eksplikaciji najviše nameću.

Pre svega, postavlja se pitanje, kada je reč o svojini i nesvojinskoj instituciji, šta je svojina, a šta nesvojinska institucija. Svojina je društveni odnos u kome se, sa jedne strane, određenom članu društva, društvenoj grupi ili društvenoj zajednici u celini dozvoljava da se koriste određenim predmetom prirode, stvari, odnosno objektom, završno sa dozvolom uništenja te stvari, a, sa druge strane, to se uskraćuje drugim članovima društva ili drugim društvenim grupama, a ponekad i drugim društvenim zajednicama, u odnosu na taj isti predmet prirode, stvar ili objekat. Bitni elementi sadržaja ovog pojma jesu: a) da je svojina društveni odnos; b) da se korišćenje stvari, završno sa dozvolom uništenja te stvari, sastoji od dozvole upotrebe, plodouživanja i uništenja te stvari; c) da to korišćenje stvari, sa pomenutim vrstama korišćenja, uživaju samo određeni subjekti (pojedinci, grupe ili zajednice); i d) da se ostalim pojedincima članovima društva, društvenim grupama ili društvenoj zajednici to ne dozvoljava u odnosu na tu stvar.

Polazeći od ovakvog pojma svojine, može se konstatovati da u našoj zemlji postoje takvi društveni odnosi koji su poprimili i pravnu formu — s obzirom na postojanje pravnog poretka — i u kojima, shodno tome, određeni pojedinci — članovi društva, pojedine društvene grupe, a za neke stvari i čitava društvena zajednica, uživaju pravo upotrebe, plodouži-

⁴⁾ Ustav SFRJ, „Službeni list”, 1963, II izd., str. 33.

vanja, čak i uništenja određenih stvari, za razliku i nasuprot drugim pojedincima i grupama u odnosu na te iste stvari. Drugo je pitanje kakvo pravo (upotrebe, plodouživanja ili uništenja) u odnosu na kakvu stvar ima određeni subjekat (pojedini član društva, društvena grupa ili društvena zajednica u celini). Ali činjenica je da u našoj samoupravnoj socijalističkoj zemlji postoje u stvarnosti svi elementi koji čine u svim oblicima ispoljavanja svojinu kao takvu i da stoga nikakav svojinski fenomen ne može postojati, makar samo „u osnovi, po svojoj društvenoj misiji”, odnosno, „načelnoj orijentaciji”, kao nekakva „nesvojinska institucija”⁵⁾.

postojanje robno-novčanih odnosa neophodno je prisvajanje bilo privatnog, bilo grupnog tipa. Prisvajanje društvenog tipa u celini po sebi — u svojoj suštini, isključuje se sa robno-novčanim odnosima, jer se tu društvena zajednica, tačnije privreda u celini, pojavljuje kao jedno jedinstveno i sveobuhvatno preduzeće koje samo sa sobom ne može trgovati, koje samo sebi ne može prodavati robu. Društvena svojina je, isto tako, krajnji svojinski oblik, poslednji oblik prisvajanja. Ona, u stvari, ujedno znači i negaciju svakog prisvajanja, svakog oblika svojine — bilo kakve svojine⁶⁾, i to stoga, što društvenoj svojini u njenom potpunom odnosu savršenom obliku nedostaje jedan bitan element da bi bila svojina, naime, da nema ni pojedinaca, ni grupa, ni društvene zajednice kojima bi bila uskraćena dozvola korišćenja (upotrebe, plodouživanja i uništenja) bilo koje stvari. To, dalje, znači, da dokle god postoje robno-novčani odnosi — a oni se ne mogu propisati niti ukidati potezom pera, jer zavise od stepena razvijenosti proizvodnih snaga i njima odgovarajućih produkcionih odnosa — ne može ni postojati društvena svojina u svom potpunom, savršenom obliku. Robno-novčani odnosi mogu postojati jedino u uslovima koje pruža neki niži oblik prisvajanja u odnosu na društvenu svojinu, što, drugim rečima, znači da mogu postojati pod okolnostima koje pruža privatna ili grupna, odnosno njoj slična svojina. U prelaznom periodu od kapitalizma ka komunizmu postoji mešavina svojini-

⁵⁾ U prilog ove tvrdnje mogu se navesti i sledeće misli K. Marksa, premda nam se čini da naučna argumentacija u kvalitativnoj analizi u oblasti društvenih nauka ne treba da se sastoji od citata, mada je uvek neophodno konsultovati odgovarajuće misli drugih autora: "Svaka proizvodnja jeste prisvajanje prirode od strane individue u okviru nekog određenog društvenog oblika i njegovim posredstvom. U ovom je smislu tautologija kazati da je svojina (prisvajanje) uslov proizvodnje... Ovde još nikako nije reč o pitanju da li se bogatstvo razvija bolje pod ovim ili pod onim oblikom svojine. Ali da ne može biti govora o nekoj proizvodnji, pa, dakle, ni o nekom društvu gde ne postoji neki oblik svojine (podvukao B. B.) jeste tautologija" (K. Marks, Prilog kritici političke ekonomije, „Kultura”, 1956, str. 178).

⁶⁾ Marksovo vezivanje — u prethodnom citatu — proizvodnje i društva za svojinu ne mora da bude u koliziji sa shvatanjem da je društvena svojina u svom savršenom i potpunom obliku ujedno i negacija svake svojine, jer se postavlja pitanje da li se mogu primeniti pojmovi proizvodnje i društva, kako ih danas shvatamo, u okolnostima koje će postojati u vreme kada društvena svojina bude imala tako savršen i potpun oblik.

skih oblika, počev od privatnog, preko grupnog, do društvenog. Kao što je poznato, u našoj zemlji postoji privatna svojina uglavnom u oblastima poljoprivrede, zanatstva, trgovine i t. sl. S druge strane, u onim granama, grupacijama i sl. u kojima postoji monopolski položaj proizvođača, gde se javlja mogućnost ostvarenja razvijenog sistema lične odgovornosti, čija delatnost predstavlja, javni, odnosno opštedruštveni interes, kao što su, na primer, elektroprivreda, javni saobraćaj i t. sl., ostvaruje se i može da se ostvari društvena svojina, premda u nepotpunom, nesavršenom obliku, jer se ne proteže nad celom privredom. Najzad, u oblastima privrede u kojima je ukinuta privatna svojina na sredstvima za proizvodnju, u kojima privredne organizacije nemaju monopolistički karakter i po svojoj tehnologiji ne predstavljaju neophodne proizvodne celine koje pokrivaju i opslužuju celu privredu, u takvim privrednim oblastima, granama, grupacijama i sl., postoji, u stvari, iako ne u potpunosti, grupna svojina na sredstvima za proizvodnju. Grupna svojina se manifestuje u tome što su ovlašćenja o korišćenju i raspolaganju sredstvima⁷⁾ pomenutih privrednih organizacija u suštini podudarna sa ovlašćenjima koja ima privatna svojina. Radni kolektiv ima pravo raspolaganja, a time, u stvari, i prisvajanja svih sredstava. Ovo pravo proizlazi iz činjenice što preduzeća posluju na samoupravnoj osnovi u uslovima robno-novčanih odnosa. Pravo prisvajanja na bazi grupne svojine u obliku prava korišćenja od strane privrednih organizacija — koje imaju, razume se, svojstvo pravnog lica, a koje je imovinsko i stvarno pravo, koje se zaštićuje i prenosi — ne predstavlja samostalno pravo, već je pravo izvedeno iz prava društvene svojine. Iz ovoga se vidi da ovde pravni izraz ne prati stvarni društveni odnos i da bi stoga bilo neophodno da se pravo korišćenja, kao pravo izvedeno iz društvene svojine, pretvori u pravo prisvajanja na bazi grupne svojine i da se na taj način pravno izrazi faktičko postojanje grupne svojine. Ovaj zahtev ima i svoje praktične razloge. Kao primer može poslužiti činjenica da zbog postojećeg stanja u kome se pravno ne priznaje postojanje grupne svojine, radni kolektiv kada ostvaruje gubitak ili učini štetu na sredstvima koja su mu data na korišćenje, naknađuje to, ne iz sopstvenih, već iz društvenih sredstava, čime se smanjuje odgovornost kolektiva za poslovanje svoje privredne organizacije. Ili, drugi primer, gde kolektiv nove privredne organizacije prisvaja bez naknade sredstva uže ili šire zajednice,

⁷⁾ Ovde se korišćenje i raspolaganje sredstvima, u stvari, javlja kao element kategorije prisvajanja na bazi grupne svojine, a ne na osnovi društvene svojine, bez obzira na to što je društvena svojina Ustavom proklamovana, nasuprot grupnoj svojini, koja ovim najvišim pravnim aktom nije priznata.

čime se kolektivi drugih privrednih organizacija koji su dali investiciona sredstva za stvaranje dotične privredne organizacije dovode u nepovoljan neravnopravan položaj prema ovom novoosnovanom preduzeću. Takvih primera na ovoj liniji ima više.

Argument autora o postojanju državne socijalističke svojine kao nesvojinske institucije, koji on nalazi u ustavnoj odredbi i koja se sastoji u stipulaciji da, „niko nema pravo svojine na društvena sredstva za proizvodnju...” nije nikakav argument, jer Ustav, u stvari, dosledno i precizno stipulira odredbe koje se odnose na društvenu svojinu kao takvu, što, u stvari, znači da Ustav propisuje odredbe koje se odnose na potpun i savršen oblik društvene svojine, koja se, međutim, još nije do kraja ostvarila, odnosno koja će se kao potpuna i savršena realizovati sa ostvarenjem komunizma. Da li naš Ustav na izvestan način prevremeno stipulira odredbu o društvenoj svojini ili ne, posebno je pitanje, ali je činjenica da se u Ustavu i ne može na drugi način to činiti ukoliko se uopšte unose odredbe o društvenoj svojini, a isto tako, da i društvena svojina postoji u našoj zemlji, mada u nepotpunom obliku i da treba da se postepeno sve više prostire na sve širi domen prisvajanja kao takvog.

O SVOJINI I
NESVOJINI U
SAMOUPRAVNOM
SOCIJALIZMU

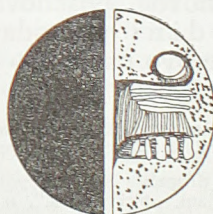
Čak i ako da će se na takvoj teorijskoj platformi o državnoj — socijalističkoj svojini kao nesvojinskoj instituciji javiti i javljati niz konstrukcija koje ne mogu da izdrže verifikaciju prakse, a shodno tome će u teoriji biti same sebi duboko protivrečne. Među ovakvim shvatanjima najznačajnije je prethodno pomenuto, „da radnici postaju u sve većem stepenu stvarni i jedini gospodari uslova svoga rada, ali istovremeno nemaju nikakvo svojinsko pravo prema sredstvima za proizvodnju, jer im ona isključivo služe kao materijalne pretpostavke za proizvodnju⁸⁾ (egzistenciju) i ništa više” (podvukao B. B.). Odmah se nameće pitanje, kako neko, u ovom slučaju radnici, može da bude „stvarni i jedini gospodar uslova svoga rada”, a da istovremeno „nema nikakvo svojinsko pravo prema sredstvima za proizvodnju”. Kako se može biti gospodar uslova rada ako se ne može biti ujedno gospodar⁹⁾ osnove tih uslova, jer su sredstva za taj rad, odnosno za tu proizvodnju, temelj bez koga nema proizvodnje, te, shodno tome, radnik bez njihovog posedovanja ne može biti stvarni i jedini gospodar uslova sopstvenog rada. Čak ako se ovo ostavi po strani, jer predstav-

⁸⁾ Na stranu činjenica što je ovakvo autorovo shvatanje odnosa svojine i proizvodnje u suprotnosti sa Marksovim stavom o ovom odnosu, koji smo prethodno naveli.

⁹⁾ Nisam u stanju da drugačije shvatim pojam „gospodarenja” u ovom kontekstu, sem kao pojam, „biti vlastan”, odnosno, „posedovati”, „imati svojinu”.

Ija negativno određenje iznetog stava, ostaje činjenica da radnici, članovi određenog preduzeća, imaju pravo korišćenja — sa pravom upotrebe, produživanja, pa čak u određenim slučajevima i uništenja — odgovarajućih sredstava koja ulaze u okvir toga preduzeća, za razliku, odnosno nasuprot radnicima članovima drugih preduzeća koji u odnosu na pomenuta sredstva ne poseduju nikakvo pravo korišćenja. Iz toga proizlazi da radnici u stvarnosti imaju svojinu nad određenim sredstvima za proizvodnju, drugim rečima, da uživaju grupnu svojinu, mada ne u potpunosti, jer im nisu nametnute na određena prava i odgovarajuće obaveze, i stoga što grupna svojina nije pravno sankcionisana u našem pravnom sistemu pa, shodno tome, zbog svoje ne celovitosti i ne predstavlja jednu instituciju.

Iz svega što je rečeno moglo bi se zaključiti da u samoupravnom sistemu ne može postojati ni u kakvom vidu državno-socijalistička svojina kao nesvojinska institucija; da društvena svojina u svom savršenom i potpunom obliku može postojati tek u komunizmu; da u prelaznom periodu od kapitalizma ka komunizmu postoji i može postojati društvena svojina u svom nepotpunom obliku i sa ograničenim radijusom prostiranja; da u ovom prelaznom periodu, pored privatne i pomenute društvene svojine postoji u stvarnosti i grupna svojina; i da je potrebno da se pravno prizna postojanje ovog oblika svojine u interesu daljeg razvoja samoupravnog socijalizma.

SUMARNA ANALIZA PRIVREDNIH KRETANJA I PRIJEDLOZI ZA EKONOMSKU POLITIKU

Jugoslavenski institut za ekonomsku istraživanja, Beograd, 1968.

Publikacija o kojoj će biti reč u ovom prikazu pokušaj je Instituta za ekonomska istraživanja u našoj zemlji da da svoju interpretaciju jugoslovenske ekonomske stvarnosti svoj prilog rešavanju ključnih pitanja daljeg razvitka naše privrede i privrednog sistema.

Njega ima četiri poglavlja koja je, uglavnom, napisao Branko Horvat) i deset priloga uz ta poglavlja (koje su napisali Branko Horvat i njegovi saradnici).

U prvom poglavlju pod naslovom „Mehanizam kretanja jugoslovenske privrede“, javno se najsažetije saopštavaju rezultati istraživanja Branka Horvata o privrednim fluktuacijama u našoj privredi. Od tri moguća pristupa analizi fluktuacija u

nekoj privredi Horvat je kao najefikasniji izabrao kretanje stopa rasta (ili, što je isto, samo jednostavnije: promene u lančanim indeksima).

Sagledavanje godišnjih i kvartalnih lančanih indeksa industrijske proizvodnje, očišćenih od sezonskih kolebanja, pokazuje znatne fluktuacije u dinamici. Prema dr Horvatu one svojim pravilnim ponavljanjima otkrivaju da je kretanje industrijske proizvodnje u Jugoslaviji tokom posleratnog razvojnog perioda imalo cikličan karakter. Adekvatan grafički izraz cikličnog karaktera kretanja industrijske proizvodnje za period od 1953. do 1965. godine je zbir dveju sinusoida. Veličine lančanih indeksa, dobijenih po konstruisanom modelu koji izražava ciklično kretanje proizvodnje, i stvarnih indeksa industrijske proizvodnje gotovo se podudaraju. Koeficijent korelacije između ovih veličina kreće se od 0,93 do 0,98. Amplituda ciklusa kreću se u intervalu od 0 do 20% što će reći da je u određenoj godini ili kvartalu industrijska proizvodnja stagnirala, odnosno u nekoj drugoj godini ili kvartalu perioda u kome se zaokružuje ciklus rasla i do 20%.

Industrijski ciklusi utiču da kretanja i u drugim privrednim oblastima (sem u poljoprivredi) proprimaju cikličan karakter.

Visoke fluktuacije u građevinskoj proizvodnji (godišnje stope rasta fluktuiraju od — 40 do 49) ukazuju na značaj koji građevinarstvo ima za stabilnost privrede. Interesantan je momenat da se obrtne tačke ciklusa građevinarstva podudaraju sa obrtnim tačkama industrijskih ciklusa, odnosno da ove poslednje prethode obrtnim tačkama ciklusa mašingradnje. Ako se kretanje proizvodnje u mašingradnji i građevinarstvu uzme kao indikator kretanja investicija, onda iz navedenog redosleda obrtnih tačaka ciklusa Horvat izvodi logičan i za ekonomsku politiku značajan zaključak „da investicije ne izazivaju prelamanja u kratkoročnim tokovima proizvodnje, već obrnuto: akceleracija ili retardacija u proizvodnji dovodi do prelamanja investicione aktivnosti” (str. 10).

Ciklično kretanje industrijske proizvodnje čini da i fluktuacije zaliha poprimaju cikličan karakter. Navodi se da u fazi ubrzavanja rasta industrijske proizvodnje investicije u zalihe apsorbuju 25% prirasta te proizvodnje, a u fazi usporavanja celokupan prirast. U pogledu cena ukazuje se da lični dohoci svojim kretanjem izazivaju četiri petine svih promena cena proizvođača i cena na malo. Interesantna su dalja saopštenja u prvom poglavlju:

a) da privreda na vrhuncu ekspanzije ubrzava uvoz uz zaostajanje izvoza, što dovodi do usporavanja rasta, odnosno da izlasku privrede iz stagnacije prethodi ubrzanje izvoza;

b) da se pet industrijskih ciklusa, koliko smo ih imali u periodu 1949—1965. godine, od kojih je peti još u toku, vremenski podudaraju sa značajnim promenama u privrednom sistemu;

c) da se vremenski podudaraju industrijski ciklusi u razvijenim i nedovoljno razvijenim područjima Jugoslavije; i

d) da je Jugoslavija u periodu 1953—1965. godine imala najmanje stabilnu privredu među jedanaest kapitalističkih i socijalističkih zemalja sa visokim stopama privrednog rasta.

U drugom poglavlju, pod naslovom „Smanjivanje predviđivosti privrednih kretanja i problem sistema društvenog planiranja”, ukazuje se na činjenicu velikog raskoraka između planiranih i ostvarenih privrednih kretanja. Na primer, koeficijent odstupanja ostvarenog rasta nacionalnog dohotka od planiranog rasta iznosi u periodu 1957—1960. godine 0,57 a u narednom četvorogodišnjem periodu 0,59. U industrijskoj proizvodnji ovi koeficijenti odstupanja u pomenutim četvorogodišnjim periodima iznose 0,17 i 0,42, kod uvoza 0,52 i 0,62 itd. Objašnjenje ove pojave traži se u raskoraku između razvijenosti privrede i zaostajanja institucionalne nadgradnje koja je reguliše i usmerava.

Dalji deo teksta ovog poglavlja posvećen je kritičkim ocenama planiranja u Jugoslaviji, ali i nekim predlozima za prevazilaženje postojećeg stanja. Prema Branku Horvatu, u našem samoupravnom socijalističkom društvu plan ima četiri funkcije. On je a) instrument predviđanja, b) instrument koordinacije privrednih odluka, c) instrument usmeravanja privrednog razvoja i d) obaveza za telo koje ga je donelo i direktiva za organe tog tela. Poslednja funkcija plana je posebno značajna. Savezna skupština, kao predstavničko telo koje je donelo plan, preuzima time na sebe obavezu da vodi takvu ekonomsku politiku koja će biti podređena ostvarivanju donetog plana. Za sprovođenje te politike njoj je odgovorno Savezno izvršno veće. Otuda je za Saveznu skupštinu plan obaveza. Za Savezno izvršno veće on je, zajedno sa politikom koju utvrdi Skupština, direktiva.

Kao značajan momenat za dobro funkcionisanje planiranja u decentralizovanoj privredi kao što je jugoslovenska ističe se potreba izgradnje efikasnog sistema informacija.

Poseban deo poglavlja o planiranju posvećen je problemima razgraničenja kompetencija i odgovornosti. Ovde bismo samo izneli jedan stav za koji nam se čini da najadekvatnije odražava stanovišta dra Horvata o problematici privrednog sistema u nas. Naime, prema Horvatu, „radna organizacija ne može činiti pogreške. Ako se ona ipak pogrešno ponaša, donosi pogrešne odluke, onda je to zato što ispravno reagira na pogrešne stimule šireg sistema” (str. 22).

„Neke karakteristike trenutne privredne situacije” naslov je trećeg poglavlja, koje uglavnom ima informativan karakter i sadrži podatke i konstatacije manje-više poznate naučnoj i široj stručnoj javnosti iz drugih izvora.

Po obimu najveće i po sadržini najznačajnije, četvrto poglavlje publikacije, „Tri ključna područja ekonomske politike”, tretira pitanja a) spoljne trgovine, b) raspodele dohotka i c) pitanja odlučivanja i odgovornosti u samopravnom društvu.

U području spoljne trgovine Horvat izdvaja tri cilja: a) upređenje izvoza i poslovnih kombinacija sa pozitivnim izornim efektima; b) formuliranje adekvatne politike zaštite domaće privrede i c) održavanje stabilnosti deviznog kursa uz uvođenje tržišnog mehanizma raspodele deviza po uslova za proglašavanje spoljne konvertibilnosti dinara.

U svrhu stimulacije izvoza Horvat predlaže korišćenje instrumenata kreditne i poreske politike uz uvažavanje specifičnosti jugoslovenskih ekonomskih odnosa sa pojedinim regionima.

U stavu o zaštiti domaće proizvodnje daje se, najblaže rečeno, neočekivan predlog da

se pristupi formiranju ekonomske integracione zajednice zemalja podunavskog područja i da Jugoslavija bude inicijator za jedan ovakav potez.

Neki interesantni predlozi daju se u vezi sa valutnim kursom i deviznim tržištem. Devizni kurs bi, po mišljenju autora, morao biti fiksiran i jedinstven kao što je i u drugim zemljama koje sa uspehom održavaju konvertibilnost svojih valuta. Izvozne subvencije koje se sada direktno daju za izvoz određenih proizvoda treba zameniti konvencionalnim kursnim ingrdijentima kojima bi cenu domaćih proizvoda u izvozu trebalo očistiti od onih elemenata koje svetsko tržište ne priznaje (porezi, kamate, carine itd.). Insistira se na stvaranju deviznog tržišta, i to etapno.

Drugi deo četvrtog poglavlja posvećen je problematici raspodele dohotka, i to samo raspodele dohotka između društvene zajednice i radne organizacije. Osnovna je autorova teza da materijalni položaj radne, odnosno privredne organizacije treba dovesti u što striktniju zavisnost od rezultata njenog rada. Stoga se ističe da je raspodela prema radu zastupljena onda kada položaj preduzeća zavisi od utrošenog živog rada i od preduzetništva. Međutim, na veličinu dohotka utiču i sredstva za proizvodnju, koja kod nas nisu vlasništvo preduzeća, i određene diferencijalne prednosti koje ne zavise od rada. U skladu s ovim stavom daje se predlog da se na sredstva za proizvodnju plaća društvenoj zajednici kamata a na diferencijalne prednosti renta. Međutim bez obzira na to da li preduzeća plaćaju društvenoj zajednici kamatu i rentu, očigledno je, kaže autor, da ovi delovi dohotka ne mogu ići u lične dohotke.

Drugi važan stav autora u ovom delu četvrtog poglavlja svodi se na potrebu eliminisanja efekata tržišnog i tehničkog monopola. Ova se eliminacija, prema Horvatu, može ostvariti primenom fiskalnih mera kao što su: porez

na povišenje (ili premija na sniženje) cena; porez na promet proizvoda i porez na lične dohotke i povećanje ličnih dohodaka. Prema Horvatovom mišljenju, najefikasniji instrument fiskalne politike za eliminisanje tržišnog, odnosno tehničkog monopola jeste upravo porez na lične dohotke odnosno oporezivanje njihovog povećavanja. Dr Horvat se zalaže za jednakost ličnih dohodaka radnika istih kvalifikacija jer „u proseku radnici istih kvalifikacija radit će podjednako efikasno ma gdje se u privredi nalazili“ (str. 37). Ako su za određenu kvalifikaciju lični dohoci negde veći, onda je to rezultat monopoloidne situacije. U takvom slučaju treba vršiti oporezivanje primenom progresivne poreske stope.

Pored progresivnog oporezivanja nivoa ličnih dohodaka radi njihove nivelacije za radnike istih kvalifikacija, predlaže se takođe i nivelisanje dinamike ličnih dohodaka. To bi se moglo učiniti uvođenjem progresivnog poreza tamo gde lični dohoci rastu brže nego što je planirano. Tamo gde su lični dohoci visoki njihov dalji rast bi se mogao sprečiti uvođenjem poreske premije.

Uvažavaju se i razlike u visini ličnih dohodaka između razvijenijih i manje razvijenih područja. Pri prosečnoj (jedinstvenoj) poreskoj osnovici i uz progresivno oporezivanje proizvođači iz razvijenijih krajeva bili bi diskriminisani u odnosu na proizvođače iz manje razvijenih krajeva. Da se ovo ne bi dešavalo, Horvat predlaže da prihodi od tih poreza ostanu komuni ili republiki na čijoj teritoriji su ubrani a da se za njihov iznos smanje drugi doprinosi na toj teritoriji.

Na kraju ovog poglavlja daje se i vrlo interesantna shema samoupravnih odnosa u preduzeću, i to kao predlog za menjanje sadašnjih odnosa u preduzeću između samoupravnih organa, direktora i njegovog stručnog i rukovodećeg tima. Priroda ovog napisa ne dozvoljava osvrt na te predloge.

U petom poglavlju su sadržani predlozi za ekonomsku politiku za 1968. godinu. Iz ovoga, naravno, ne proizlazi da su ti predlozi sada manje aktuelni jer se upravo nalazimo pred skorim formulisanjem ekonomske politike za 1969. godinu, u nešto povoljnijim uslovima sa stanovišta unutrašnje privredne situacije i u znatno složenijim sa stanovišta međunarodnog ekonomskog položaja naše zemlje.

Analitički deo ove publikacije sastoji se od deset priloga. Neki su na zavidnom naučnom nivou (izdvaja se u tom smislu prilog Oskara Kovača, „Uloga spoljne trgovine u tekućim privrednim kretanjima“), dok su neki samo kratke, tako reći, uzgredne zabeleške o pojedinim problemima.

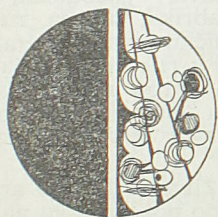
Na kraju čini nam se da je potrebno da damo još samo dve konstatacije o ovoj publikaciji.

Prvo, sa konceptijskog stanovišta, stavovi koji se odnose na dalji razvoj privrednog sistema deklarativno ističu potrebu daljeg i doslednijeg razvijanja samoupravnih društvenih odnosa. Jednim delom oni to nisu samo deklarativno, već i stvarno. U suštini je, međutim, veći deo stavova i predloga inspirisan potrebom uvođenja nekog reda u privredi, ali od društvenih snaga izvan privrede. Koliko su sami principi prihvatljivi, toliko je neprihvatljivo da njihova realizacija ne bude stvar dogovora privrednih organizacija, nego društveno-političkih zajednica. Određeno iskustvo i problemi u poslednje dve godine (naročito na području raspodele dohotka) generalisano je kao zaključak da je privrednim organizacijama, ukoliko same raspolazu pretežnim delom dohotka koji stvaraju svojstveno da stalno narušavaju proporciju lični dohoci — fondovi na štetu fondova ili da stalno bržim tempom povećavaju lične dohotke po zaposlenom nego produktivnost rada. Istraživanja drugih ekonomista pokazala su da ovo u jugoslo-

venskoj privredi poslednjih godina nije bio slučaj (videti studiju Miladina Koraća, „Analiza ekonomskog položaja privrednih grupacija na bazi zakona vrednosti 1962—1966.“, izdanje Ekonomskog instituta, Zagreb, 1968).

Drugo, sa stanovišta karaktera publikacije može se reći da ona predstavlja skup saopštenja i stavova dra Horvata i njegovih saradnika iz Instituta. Nijedno od pet poglavlja u njoj nema analitički karakter. Osim toga, ni u prilogima (s izuzetkom nekih od njih) nisu sadržane detaljnije analize. Verovatno je dobro imati i ovakve publikacije. One mogu biti korisne organima koji vode ekonomsku politiku, pogotovo kada se stavovi u njima oslanjaju na rezultate istraživanja sadržane u drugim studijama i monografijama. Ostaje, međutim, utisak da svoju želju za upoznavanjem fenomena privrednog razvoja i privrednog sistema jugoslovenske privrede čitalac ne može zadovoljiti čitanjem ove knjige. U ovoj knjizi su dati stavovi, a prava ekonomska literatura, studije koje su urađene da bi se došlo do tih stavova, ostaju nam nepoznate. Najmanje je, koliko nam je poznato, Institut kriv što se te studije ne pojavljuju u knjižarskim izlozima.

dragutin v. marsenić

PRILOZI ZA ISTORIJU SOCIJALIZMA

tom 4, institut za izučavanje radničkog pokreta, beograd, 1967.

Institut za izučavanje radničkog pokreta u Beogradu pokrenuo je sredinom 1964. godine kod nas jedinstvenu publikaciju „Prilozi za istoriju socijalizma“, čiji je cilj da

„omogućiti objavljivanje stručnih i naučnih radova iz istorije socijalističkog pokreta i marksističke misli koji su rezultat ekipnog i pojedinačnog istraživanja u institucijama za izučavanje radničkog pokreta, političkim školama i fakultetima“. Pokretanje „Priloga“ trebalo je da doprinese prevazilaženju nepovoljnog stanja u izučavanju ove oblasti naše istoriografije i da podstakne naučne radnike na obradu tema iz istorije socijalizma za koje, nesumnjivo, postoji veliko interesovanje u našoj javnosti.

„Prilozi“ izlaze povremeno i do sada su izašla četiri toma. Dok su prvi, treći i ovaj nedavno objavljeni, četvrti tom, obuhvatili najraznovrsnije studije, rasprave, članke, dokumente iz istorije jugoslovenskog i međunarodnog radničkog i socijalističkog pokreta, socijalističke misli u prošlosti i sadašnjosti, drugi tom posvećen je u celini Prvoj internacionali, povodom stogodišnjice osnivanja (1864) prve međunarodne organizacije proletarijata. U pripremi je za štampu peti tom kojim će biti obeležena pedesetogodišnjica oktobarske revolucije.

Poslednji, četvrti tom „Priloga za istoriju socijalizma“, ne samo po obimu (ima ukupno 719 strana) već i po raznovrsnosti tematike koju obuhvata, svakako je najznačajniji i najbogatiji od brojeva dosad objavljenih. U njemu se može naći više veoma značajnih studija, rasprava, prikaza, dokumenata i obima bibliografija knjiga o radničkom pokretu, objavljenih u našoj zemlji 1966. godine.

Jedna od najinteresantnijih rasprava je Save Živanova „Socijalno-političke koncepcije ruskih anarhosindikalista“. Ističući na početku da u marksističkoj političkoj terminologiji anarhosindikalizam figurira kao krajnje negativan, tako reći pejorativan pojam, autor sa razlogom ukazuje da je neopravdano zbog izvesnih zabluda anarhosindikalizma u jednom određenom istorijskom periodu

odbaciti i njegove pozitivne elemente, kao što je pogrešno osuditi anarhosindikalistički pokret u celini zbog grešaka koje je imao u nekim fazama svog razvitka. Za našu zemlju, u kojoj ideja radničkog samoupravljanja doživljava sve potpuniju afirmaciju, vredno je pristupiti ozbiljnom izučavanju anarhosindikalizma, jer je to bio pokret čija je istorija nerazdvojno povezana sa razvojem ideje o radničkom upravljanju privredom u vreme kada je tu ideju napustio najveći deo međunarodnog radničkog pokreta. Rad Save Živanova predstavlja uspešan pionirski poduhvat u našoj literaturi razbijanja krajnje negativne ocene anarhosindikalizma, koja je sve do sada i u našem radničkom pokretu a priori prihvatana. U radu se prikazuju i analiziraju koncepcije anarhosindikalističkih struja u ruskom radničkom i socijalističkom pokretu u vreme revolucije 1906. i 1917. godine, kada su ove struje deystvovalе na političkoj pozornici Rusije. U kratkoj skici istorijskog razvoja izlažu se društveno-ekonomski i politički osnovi na kojima su nikle mnogobrojne anarhosindikalističke struje u Rusiji. Zatim se ukazuje na idejne prethodnike i uzore koji su imali uticaja na pojavu i razvitak anarhosindikalizma u Rusiji kao posebne struje. Konačno se prikazuje uloga koju su anarhosindikalisti imali u godinama Oktobra i Građanskog rata, unutrašnje protivrečnosti koje su ih razdirali, koje su jedne pretvorili u pasivne posmatrače, druge u zaštitnike, odnosno ogorčene protivnike sovjetske vlasti.

Analizirajući anarhosindikalističke koncepcije o suštini socijalne revolucije i njenim osnovnim zadacima, autor ističe da je za anarhosindikaliste, kao i za marksiste, uklanjanje privatne svojine i na njoj zasnovane eksploatacije i ostvarenje socijalizma i komunizma put oslobođenja radničke klase. Ono što razlikuje anarhosindikaliste od ostalih socijalističkih doktrina i struja je njihov stav o neophodnosti uništenja države, što

se javlja kao prvi i osnovni zadatak revolucije. Iz takvog odnosa prema državi proizlazi i apsolutno negativan stav prema političkim partijama, pa i partiji radničke klase, koje su ne samo suvišne već i smetnja za organizaciju radničke klase, a time i za njeno oslobođenje. „Oslobođenje radnika mora biti delo samih radnika!“ U ovoj osnovnoj borbenoj paroli anarhosindikalizma sadržana je suština njihovog gledanja na metod organizovanja masa i način ostvarenja revolucionarnog preobražaja, kako u periodu borbe za obaranje klasnog poretka, tako i u vreme organizovanja i funkcionisanja besklasnog društva. Anarhosindikalisti su stremili stvaranju čisto klasnih nepolitičkih, bespartijskih radničkih organizacija, kao što su sindikati, i njima su pridavali ne samo ulogu rušilaca staroga, pomoću generalnog štrajka i socijalne revolucije, već i stvaralaca i nosilaca novog socijalističkog društva. Polazeći od ovih shvatanja, oni su izgradili koncepciju nedržavnog socijalizma, uređenja u kome se „privreda i društveni život regulišu... pomoću prirodne, slobodne veze i ujedinjenja samostalnih radbeničkih organizacija, saveta i opština“. Uslov za izgradnju takvog poretka „istinske slobode i pravde“ je potpuna ekspropriacija svih proizvodnih sredstava, „neodložni prelazak fabrika, zavoda, rudnika, železničkih pruga, zemlje i slično u ruke proizvođača kako bi narod mogao da sam sobom upravlja, da sam uređuje svoj privredni život“.

Sava Živanov je vrlo argumentovano pokazao svu naivnost i grubu iluzornost određenih stavova anarhosindikalista, posebno njihovog insistiranja na neodložnom uništenju države i ostvarenju bezvlasnog komunizma s potpunom samoupravnošću svih organizacija i apsolutnom slobodom svih ličnosti. U isto vreme on je ukazao da odbacivanje celovitog sistema anarhosindikalizma ne umanjuje značaj pojedinih njegovih zahteva, pre svega onih koji su se izražavali u traženju da mase same

rešavaju svoje probleme, da razvijaju revoluciju i grade novi život, potpunom eksproprijacijom i samoupravljanjem radnika. Upravo zbog toga ova rasprava se može okarakterisati kao jedan od dosada najznačajnijih doprinosa rasvetljavanju stvarnog mesta i uloge ruskog anarhosindikalističkog pokreta.

Od posebnog značaja je studija dr Dušana Lukača, posvećena Lenjinovim koncepcijama u rešavanju nacionalnog pitanja u socijalizmu, u kojoj je autor uspeo da pokaže koliko većina Lenjinovih stavova prema nacionalnom pitanju i danas odiše svežinom i aktuelnošću. Polazeći od toga da je nacija kao društveno-ekonomska i kulturno-politička pojava nastala na određenom stepenu istorijskog razvitka društva, za koji je, pored ostalog, karakterističan visok stepen produktivnosti i društvene podele rada, i da nacija nije samo refleksija ili odraz ekonomskih, proizvodnih, društvenih i drugih odnosa toga sistema, već i sastavni deo svih delova bitisanja toga društva, Lenjin je, ističe Dušan Lukač, definitivnom rešavanju nacionalnog, kolonijalnog pa i međudržavnog pitanja u svetskim razmerama pretpostavljao uništavanje baze na kojoj je nacija nastala i uspostavljanje novih društvenih odnosa sa drugim proizvodnim, ekonomskim, kulturnim i političkim osnovama, tj. socijalizma. Za Lenjina osnovni preduslovi rešavanja nacionalnog pitanja, koje radnička klasa treba da ostvari u savezništvu sa seljaštvom i svim drugim slojevima progresivnog nacionalnerevolucionarnog pokreta, tek u sistemu gde vlast ima narod — pobedom socijalističke revolucije. U toku revolucije proces nacionalnog i socijalnog oslobođenja su najuže vezani i uslovljavaju rezultate te revolucije. Lenjin je više puta isticao značaj pružanja repsektive oslobođenja ugnjetenim nacijama za uspeh socijalističke revolucije. Upravo zbog toga Lenjin je kao osnovni uslov i osnovno načelo u rešavanju nacionalnog pitanja istakao pravo svake nacije na

samoopredeljenje, uključujući i pravo na otcepljenje. Dosledno ostvarenje ovog načela u praksi otvara proces rešavanja nacionalnog pitanja, ali ujedno nameće nove probleme i zahteva iznalaženje novih puteva za njihovo rešavanje.

Jedan od ključnih problema, kome je najveću pažnju posvetio i Lenjin u svojim radovima, bilo je i pitanje uređenja centralnih institucija društveno-političkog mehanizma u mnogonacionalnoj državi. Lenjin nije pokušavao da odredi jedan obrazac višenacionalne državne zajednice za sve nacije i sva vremena. Držeći se načela da rešavanju nacionalnog problema treba pristupati u skladu sa konkretnom situacijom i konkretnim uslovima, Lenjin je u nizu članaka bio za formiranje federacije balkanskih država, dok je u isto vreme smatrao da federativni oblik ne odgovara u uslovima carske Rusije. Kasnije, međutim, Lenjin je izmenio svoj stav, i uoči revolucije 1917. pisao je da oblik federativne socijalističke republike može da posluži kao prelazni period ka punom jedinstvu radnih ljudi cele državne zajednice. Prema Lenjinu, ističe Dušan Lukač, federacija nije sama sebi cilj niti nešto okamenjeno za vekove, već je ona samo faza ili samo najpodesniji oblik ravnopravne koordinacije nacija u mnogonacionalnoj zajednici u procesu odumiranja nacija; federacija je prelaz ka dobrovoljnom spajanju nacija. Iscrpno argumentujući mnogim citatima iz raznih članaka, govora i rasprava promenu Lenjinovog stava prema pitanju federacije u Rusiji, autor je, međutim, propustio da čitaocu pruži stvarne i ubedljive razloge za tu promenu.

Pobedom socijalističke revolucije, ostvarenjem prava na samoopredeljenje, izborom oblika socijalističke države, ostvarenjem svestrane ravnopravnosti nacija i narodnosti, do kraja je dovedeno samo uništenje političkog ugnjetavanja, rešeno je nacionalno pitanje samo s političkog as-

pekta. Ovim se samo stvaraju povoljni uslovi za rešavanje nacionalnog pitanja u celini i organizovanog i svesnog prevazilaženja razlika među nacijama — prvenstveno materijalnih, koje čine suštinu nacionalnog pitanja. Glavni poduhvat u rešavanju nacionalnog pitanja čini otklanjanje privrednih razlika i nejednake razvijenosti nacija u zajedničkoj državi, čime se stvaraju povoljni uslovi i mogućnosti rešavanja razlika u svim vidovima društvene nadgradnje, prvenstveno u svesti ljudi, kulturi, politici itd. Osnovna snaga u rešavanju ovog problema, kako ističe Dušan Lukač, je solidarnost ekonomski razvijenih nacija i njihova spremnost da u interesu jačanja cele zajednice dobrovoljno prihvate preliivanja i ulaganja svojih sredstava i bogatstava u zaostaliya nacionalna područja. Upravo je Lenin ukazivao da je u procesu rešavanja nacionalnog pitanja u socijalizmu ova proleterska solidarnost najznačajniji vid prevazilaženja ne samo ekonomskih već i svih drugih razlika među nacijama.

Boreći se za apsolutno poštovanje nacionalnih osobenosti Lenin je odlučno istupao protiv parole zatvaranja nacija u svoje uskonacionalne kulturne okvire. „Svako suprotstavljanje u pitanjima koja se tiču proletarijata jedne nacionalne kulture u celini drugoj, tobože, celoj nacionalnoj kulturi i slično, isticao je Lenin, jeste buržoaski nacionalizam, protiv koga se obavezno mora voditi nemilosrdna borba”. Povezano s ovim, Lenin se najodlučnije zalagao za punu slobodu i ravnopravnost nacionalnih jezika, a protiv tumačenja o nužnosti jednog državnog jezika.

Na kraju studije dr Dušan Lukač iznosi neka interesantna razmišljanja iz oblasti praktične primene Leninove teorije o nacionalnom pitanju u jugoslovenskim uslovima. Razmatrajući pojam jugoslovenstva, Lukač ističe da se on javlja u dva raznorodna i specifična vida. Prvi, koji pretpostavlja preformira-

nje postojećih nacija u Jugoslaviji u jednu novu jugoslovensku nacionalnost, po mišljenju Lukača, s pozicija marksističke teorije je nemoguć „jer se od već formiranog ne može formirati isto, a u praksi prikriva i pothranjuje razne antisocijalističke tendencije. Protagonisti formiranja jugoslovenske nacije su, pre svega, pristalice birokratsko-etatističkog centralizma koji u svojoj borbi protiv radničke i društvene, a u tom sklopu, i nacionalne ravnopravnosti traže svoje oslonce i svoju bazu”. Drugi vid jugoslovenstva, koji izražava osećanje pripadnosti socijalističkoj zajednici radnih ljudi, nema ništa zajedničkog s prvim i predstavlja specifičan izraz dostignuća zajedničkih dvadesetogodišnjih napora radnih ljudi svih nacija i narodnosti u Jugoslaviji da izgrade socijalizam. Kako ističe Lukač, najveći broj građana koji se izjašnjavaju za ovaj vid jugoslovenstva regrutuje se iz redova omladine, posebno iz onih krajeva gde žive pripadnici raznih nacionalnosti, zatim, iz redova porodica boraca NOR, iz mešovitih brakova i sl. I pored čistih pobuda i namera, ovi ljudi su nailazili na osude i smetnje; na njihovo izbegavanje da u raznim upitnicima stave nacionalnu pripadnost, i da umesto toga samo izraze svoje pripadanje socijalističkoj zajednici, gledano je popreko i s nepoverenjem. Tako je, u stvari, sputavana sloboda nacionalnog opredeljenja ili izražavanje nacionalne nezainteresovanosti. Odlučno se suprotstavljajući ideji stvaranja nove jugoslovenske nacionalnosti, Dušan Lukač se zalaže za drugi vid jugoslovenstva, tj. za priznavanje prava svakom građaninu da izražava svoja osećanja pripadanja socijalističkoj zajednici.

Toma Milenković u svojoj studiji „Međunarodne veze i uticaj Mađarske Sovjetske Republike na radnički pokret Vojvodine” iznosi veoma interesantne i kod nas malo poznate podatke o vezama između mađarskih i naših komunista u Vojvodini u vreme kratkotrajnog postojanja Ma-

đarske komune 1919. godine. Sledeći primer oktobarske revolucije, Mađarska komuna je, takođe, nastojala da organizuje pripadnike nemađarskih narodnosti. Stoga je u Budimpešti marta 1919. stvorena Međunarodna socijalistička federacija, čiji je zadatak bio da radi na zaštiti i jačanju mlade Sovjetske republike i na širenju socijalističke revolucije u svetskim razmerama. Prva internacionalistička frakcija federacije bila je jugoslovenska. Centralno mesto u njenoj aktivnosti bio je rad na organizovanju jugoslovenskih crvenih jedinica, koje su sa ostalim jedinicama međunarodnih pukova Mađarske crvene armije sudelovale u odbrani Sovjetske Mađarske od napada intervencionista. Rad obiluje bogatom dokumentacijom o veoma razgranatoj aktivnosti jugoslovenskih komunista, posebno iz Banata, Bačke i Baranje, u vreme Komune, kao vanrednog uticaja koji su revolucionarni događaji u Mađarskoj imali na narastanje borbenog raspoloženja jugoslovenskog proletarijata.

Od ostalih priloga treba posebno istaći zanimljivu raspravu dra Ivana Kovačevića o socijalistima Jugoslovenima u Švajcarskoj krajem XIX veka i uticaju njihove delatnosti na radnički pokret u jugoslovenskim zemljama, zatim članak dra Petra Kozića „Teorijski osnovi sociološko-političke misli Filipa Filipovića“, kojim se osvetljava i ovaj vid života i rada ovog našeg revolucionara, o kome je već pisano u ranijim brojevima *P r i l o g a*.

O našem istaknutom revolucionaru, poznatom humanisti i propagandisti marksističke misli, Moši Pijade do sada je napisan veliki broj članaka i rasprava. Međutim, sve do danas nemamo jednu celovitu naučnu monografiju o ovom istaknutom radničkom borcu. Već i zbog toga rad Ubavke Vujošević i Dragice Lazarević, „Moša Pijade novinar, publicista i prevodilac“, predstavlja značajan doprinos sveobuhvatnijem saznanju mnogostruke i veoma plodne de-

latnosti Moše Pijade. Pisani izvanrednim stilom, ovi prilozi za biografiju sadrže veoma veliki broj originalnih dokumenata iz bogate i raznovrsne novinarske i publicističke zastavštine Moše Pijade iz perioda do 1941. godine, od kojih je jedan deo tek nedavno pronađen i sada se prvi put objavljuje.

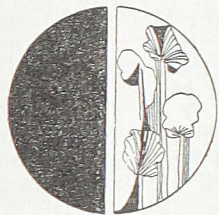
U rubrici saopštenja *P r i l o z i* objavljuju nekoliko zapaženih priloga naših naučnih radnika podnetih na naučnim simpozijumima i kongresima. Saopštenje „Osvrt na iskustva i neke osnovne specifičnosti razvitka Narodnog fronta u Jugoslaviji“ Pero Damjanović je podneo Međunarodnoj naučnoj konferenciji, koju je u Parizu organizovao Institut Maurice Thorez oktobra 1966. pod opštim nazivom „Narodni front 1936. i akcije Morisa Toreza“. U rubrici *O s v r t i* zapažen je članak Henryka Slabeka „Problemi politike komunističkih partija u oblasti agrarne reforme (1945—1948)“, u kome autor analizira srodnosti i razlike u koncepciji komunističkih partija Poljske, Jugoslavije, Čehoslovačke, Bugarske, Mađarske, Rumunije, Albanije i Nemačke (tada sovjetske zone) o agrarnoj reformi, kao i sam tok njene realizacije u periodu od 1945. do 1948. godine. Predrag Radenović piše o pravu na rad u socijalizmu, Mirjana Pavlović o nekim problemima jugoslovenske posleratne ekonomske literature, a Čedomir Štrbac „O nekim opštim pitanjima i dosadašnjim rezultatima izučavanja međunarodnih odnosa socijalističke Jugoslavije“.

„Prilozi“ donose i redovne rubrike: Dokumenti i građa, Prikazi, u kojoj se posebno ističe rad Henriha Kaca „Iz istoriografije engleskog radničkog pokreta“. „Prilozi“ i u ovom tomu imaju veći broj analitičko-informativnih beležaka o nekoliko naučnih skupova održanih u našoj i nekim drugim zemljama. Gotovo svi napisi imaju na kraju kratak rezime na jednom od svetskih jezika. Na kraju ovoga toma nalazi se Jugoslovenska bibliografija knjiga

o radničkom pokretu u 1966. godini, koju je priredio Milan Vesović.

„Prilozi za istoriju socijalizma” svojim bogatim i raznovrsnim sadržajem, na solidnom naučnom nivou, ali u isto vreme vanredno interesantnim, svakako će pobuditi interesovanje ne samo uskog kruga stručnjaka već i svih onih kojima je tematika istorije radničkog pokreta i socijalističke misli bliska. Ujedno, zbog svega što je rečeno, bilo bi veoma korisno kada bi ova značajna publikacija izlazila u kraćim vremenskim razmacima.

brana marković

RADNIČKI I NACIONALNO- OSLOBODILAČKI POKRETI

enciklopedijski priručnik,
tom I, institut za izučavanje
radničkog pokreta, beograd
1968.

U poslednje vreme javlja se sve veći broj radova iz problematike radničkih i antikolonijalnih pokreta, čije izučavanje postaje deo sistema savremene političke nauke. Interesovanje za ovu problematiku, iako relativno skorijeg datuma, razumljivo je ako se ima u vidu da su radnički pokreti od Marksovog doba do danas, delujući u različitim društveno-ekonomskim, političkim i drugim uslovima, u raznim organizacionim oblicima i idejno-političkim strujama i orijentacijama, izrasli u jednu od najznačajnijih organizovanih snaga savremenog sveta. Nacionalno-oslobodilački pokreti, pak, afirmisali su se kao glavni

nosioi borbe protiv kolonijalizma i imperijalizma, a za stvaranje i učvršćenje nacionalnih i državnih zajednica i za svestran društveno-ekonomski razvitak svojih zemalja. Reč je znači o akterima dva revolucionarna međusobno čvrsto povezana procesa, koji daju osnovni pečat savremenoj epohi.

Na jednoj strani buran porast snaga radničkog pokreta i prodor socijalizma, ne samo kao idejno-političkog činioca već i kao društveno-političkog sistema, predstavljao je i predstavlja faktor podsticanja, ubrzanja i olakšanja borbe nacionalnooslobodilačkih pokreta. S druge strane, trijumf antikolonijalne revolucije donosi nov raspored socijalnih i političkih snaga u svetskim razmerama i otvara nove mogućnosti i perspektive razvoja socijalizma u svetu. Otuda je za razumevanje krupnih društveno-političkih promena u savremenom svetu, u čijim osnovama stoji nacionalna emancipacija doskora kolonijalno porobljenih naroda i snažan prodor novih, socijalističkih oblika društvene organizacije i odnosa, nesumnjivo, od značaja poznavanje radničkih i nacionalnooslobodilačkih pokreta kao osnovnih nosilaca tih kretanja.

Imajući sve ovo u vidu, a u težnji da doprinese potpunijem upoznavanju naše javnosti sa savremenim radničkim i nacionalnooslobodilačkim pokretima, Institut za izučavanje radničkog pokreta pripremio je Enciklopedijski priručnik u dva toma. Prvi tom, koji je nedavno izašao iz štampe, obuhvata radničke i narodnooslobodilačke pokrete Afrike, Azije i Latinske Amerike i njihove regionalne političke i sindikalne organizacije, a drugi, koji treba da se pojavi kasnije, obuhvatiće radničke i narodnooslobodilačke pokrete evropskih zemalja, Australije, Kanade i SAD i međunarodne političke radničke i sindikalne organizacije.

Na blizu 900 stranica prvog toma dati su najrelevantniji

podaci — opšti i istorijski, kao i analitički pregledi razvoja i aktivnosti za 568 organizacija narodnooslobodilačkog pokreta, komunističkih i drugih radničkih partija i sindikalnih pokreta 117 zemalja Afrike, Azije i Latinske Amerike i 19 organizacija regionalnog karaktera. U strukturi priručnika partije i pokreti, sindikalne i druge organizacije prezentirani su po zemljama, a zemlje abecednim redosledom po kontinentima. Za svaki kontinent dati su posebni uvodni prilozi u kojima je, pored osnovne geopolitičke karakterizacije kontinenta, u celini prikazan razvoj i uloga radničkih i nacionalnooslobodilačkih partija i pokreta i sindikalnih organizacija. Takođe, valja napomenuti da su u okviru izlaganja po pojedinim partijama i pokretima date i kratke biografije njihovih lidera.

Pri ocenjivanju priručnika treba svakako imati u vidu mnoge teškoće s kojima su bili suočeni Redakcija i brojni saradnici prilikom njegove izrade. Pre svega, relativno povećan broj radova iz ove problematike još nije takav da omogućuje ravnomeran, sistematski i komparativan uvid u savremeno stanje radničkog i narodnooslobodilačkih pokreta u celini, u svu složenost i raznovrsnost formi i sadržaja u kojima se javljaju, kao i dinamiku njihovog razvoja. Osim toga, ozbiljnu teškoću predstavljalo je nedostajanje izvorne građe i drugih dokumentacionih materijala. Mnogi radnički nacionalnooslobodilački pokreti dugo su bili, a neki su i sada u ilegalnosti, što otežava upoznavanje šire javnosti s njihovom organizacijom i radom. Naročito je oskudna autentična izvorna literatura o radničkim i nacionalnooslobodilačkim pokretima u zemljama koje su se tek oslobodile od kolonijalne vladavine.

Posebno treba ukazati i na to da su veoma oskudni i podaci o članstvu, socijalnoj strukturi, putevima i uzusima donošenja bitnih odluka u

partijama i pokretima. Te i slične podatke ne objavljuju ne samo partije i organizacije koje rade u ilegalnosti već ni mnoge koje rade legalno, čak ni neke koje su na vlasti. S obzirom na sve ove i druge mnogobrojne probleme, trebalo je uložiti mnogo istraživačkih napora da bi se rasvetlila pojedini događaji i izbegla jednostranost u sređivanju mnogih, na izgled nepovezanih činjenica, koje omogućuju da se dobije potpunija i objektivnija informacija o partijama i pokretima i njihovoj ulozi u revolucionarnim i oslobodilačkim procesima. Radi toga Redakcija se, između ostalog, obraćala i neposredno rukovodstvima partija i pokreta s molbom da joj dostave izvorne podatke, dokumentacioni materijal, studije i druge radove.

Uzimajući u obzir sve ove okolnosti, može se primetiti da je napor autora kroz dobijene rezultate u potpunosti valorizovan. Priručnik se odlikuje bogatstvom činjenica i analitičnošću sadržaja, veoma je pregledan i čitalac se lako kreće kroz materiju i stiče osnovna znanja iz ove problematike. Pojedini delovi su međusobno usklađeni, obrada pojedinih odrednica je jedinstvena za čitavu knjigu, a način istraživanja je izjednačen kroz celo delo.

Uz neke druge moguće, manje važne primedbe, osnovna bi se odnosila na nedovoljnost podataka o socijalnoj bazi i stvarnoj društvenoj snazi pojedinih partija i pokreta. To ga je uostalom, bila svesna i Redakcija a pitanje je koliko je, s obzirom na pomenute teškoće, objektivno to i bilo moguće izbeći.

Kao opšti pozitivan sud treba naglasiti nesumnjiv značaj poduhvata preduzetog objavljivanjem I toma ovog priručnika, pogotovo što, prema onome što je dosad poznato, ni u nas ni u svetu nije bilo publikacija u kojima je ovako celovito i enciklopedijski tretirana ova problematika. Njegovom pojavom zadovoljava se potreba naše javnosti za informisanjem o akterima ve-

analize i doprineli njenom daljem odumiranju (!). Teško je, međutim, složiti se i s ovakvim gledištem. Činjenica je da se Frojd, otkrivši strukturu naše psihe i najdublje motive i podsticaje određenog ponašanja ljudi, spustio u dotle nepoznatu pećinu i — kako je to slikovito jednom napisao jedan naš istaknuti psihijatar — „osvetlio je snažnom buktinjom koju je držao u ruci, zadivljen i u isto vreme uplašen onim što je tamo pronašao”. Ali je taj „speleolog psihologije” ipak imao hrabrosti da u toj pećini koju je otkrio ostane celog života. Drugi su se, čini se, toga uplašili, pa su požurili da se ponovo vrate na površinu. Ali sada, obogaćeni novim znanjima i iskustvima, oni su — ti neoanalitičari — sa svoje strane mogli da daju nove doprinose poznavanju čoveka, osvetljavajući na nov način i uticaje sredinskih uslova i društva uopšte na ljudsku psihu (K. Hornaj i From, pre svih).

Mora se priznati da su neki od njih (Saliven i dr.), suviše napuštajući biološku osnovu psihike, izgradili ono što je Markuze dobro nazvao socijalnim misticizmom. Ali je From, na primer, svojom humanističkom psihoanalizom očigledno uveo analitičku teoriju u savremenu filozofiju i napredne humanističke pokrete, izvođeci psihologiju u opšte na jedan širi horizont. Vels i Fromovim postavkama, iznetim u njegovim — prema Velsu — „etičko-religioznim” delima, opet „oštro suprotstavlja” (str. 251) „teoriju o međudejstvu filogenetske anatomije i fiziologije s ontogenetskim učestvovanjem čoveka u okolnom prirodnom i društvenom svetu” (opet, dakle — „podražaj — reakcija” — čarobna formula koja sve objašnjava).

Naravno, Vels nije usamljen kao protivnik psihoanalize, ali je danas ipak mnogo više onih koji je smatraju za kompletni i zaokružen psihološki sistem, za konzistentnu, originalnu i smelu teoriju. Ona nam svakako ne daje krajnje naučne istine bez opoziva (pu-

no je još neobjašnjenih i nejasnih fenomena u ljudskoj psihi), ali nam svima pomaže da bolje razumemo jedan drugog, a psiholozima i psihijatrima da ljudima više pomognu i učine ih manje nesrećnim (jer savremeni čovek je — kako kaže Henri Miler — uglavnom statistički srećan). Zahvaljujući njoj danas više znamo, recimo, o tome zašto neko može biti lopov, a na sva usta napadati druge za lopovluku, može se „umivati dvadeset puta dnevno, a onda onako čist uzeti automat i ubijati nevinu vijetnamsku decu”, može se na drumu identifikovati sa svojim vozilom i s njim izvipljavati svoje potisnute pulsije, ubijajući, kao na ratištu, svoje bližnje, a da i ne govorim o tome šta su umetnici dobili ovim metodom (Frojd im je pošteno vratio dug što su neki od njih, Dostojevski, recimo, bili bolji psiholozi od psihologa).

Treba reći da je izdavač ipak učinio dobar potez objavljujući opširan predgovor za ovu knjigu iz pera našeg poznatog stručnjaka dra Vlade Jakovljevića. Pisac predgovora je tražio istinu sasvim drugim putem od pristrasnog autora knjige: raspravljao je o pojedinim stavovima diskusivno, objektivno navodeći i pozitivne i negativne argumente. Na taj zanimljiv način prikazao je ono što je autor ipak morao učiniti — suštinu psihoanalize, zatim ukratko njen razvoj (van Amerike) i njene doprinose i nesumnjive zasluge. Stoga ću i ja završiti jednim citatom iz njegovog predgovora:

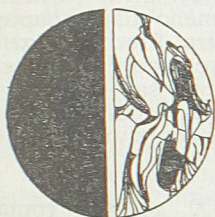
„Psihoanaliza je postala kritična, a to je doba zrelosti. Ona se, pre svega, uključuje sve više u savremenu psihologiju i psihijatriju, u sklopu sa ostalim metodama i teorijama, u cilju traženja jedinstvene istine... Jer psihoanaliza je bila i ostala spoznajni putokaz. Putokaz ka čovečnjem razumevanju samog sebe i svoga bližnjeg sačoveka” (str. 51).

Zaista, negiranje psihoanalize koja je doprinela boljem iz-

građivanju prave slobode ličnosti, nesputavane ne samo spolja već ni iznutra, nije ništa drugo do prečutno prihvatanje otuđenja i neslobode čovekovog bića — kako je lepo istakao u svom predgovoru dr Jakovljević.

Da li vredi ukazati (opet) na neke grube štamparske greške koje korektura jednog renomiranog izdavačkog preduzeća ne bi bar u delima ovakve vrste smela dopuštati (za prvo Frojdovo delo, recimo, stoji „Studija o historiji“, umesto — o histeriji, govori se o prirodi odnosa između „filozofije mozga i mentalnih aktivnosti“, umesto — fiziologije mozga, o „većoj ili manjoj budućnosti“, umesto — budnosti itd.)?

velimir filipović

kaete hamburger

PHILOSOPHIE DER DICHTER*

(NOVALIS — SCHILLER —
RILKE)

Kako se krugovi umetnosti, filozofije i religije dodiruju i ukrštaju, ontolozi, u potrazi za onim što jest, katkad su spontano dosegali i do bića umetnosti, ili religioznog bića. Rezultati Kantovog i Šellingovog istraživanja, s jedne strane, i Kjerkegorovog i Jaspersovog, s druge, upravo ukazuju na ocrtane mogućnosti.

U drugom krugu problema, nalazeći se u domenu gnoseoloških i veza i odnosa ovih sfera, javlja se pitanje o mo-

gućnosti njihovih međusobnih „izražavanja“. Izvesno je da sve umetnosti u jednakoj meri saznajno ne doprinose uvidu u filozofski ili religiozni smisao bića. Pre svega, bit (W e s e n) umetnosti ne može se reducirati na puko sredstvo reprezentacije i „izražavanja“ drugog bića. A zatim sledi i pitanje: je li uopšte moguće neposredno „iskazati“ biće (S e i n), budući da svako iskazivanje pretpostavlja posredovanje, a to se kako izgleda, ne može smatrati onim bitnim u umetnosti. Hegel je problem postavio obrnuto. Naime, zajedničko onim tri- ma sferama jeste upravo mogućnost da se mogu svesti na dimenziju saznajnog. Stoga i premisa: ove sfere se dodiruju utoliko ukoliko je u njima prisutno saznajno.

Samo pitanje, međutim, u kojoj meri saznajni krugovi pojedinih formi ili vrsta umetnosti seku filozofski krug, zaslužuje pažnju, mada se u isti mah mora priznati kakav rezultat ovog istraživanja bio, to nikako ne utiče na vrednost samih vrsta umetnosti. Nalazeći se u oblasti ispitivanja gnoseoloških veza umetnosti i filozofije — rekli bismo u sferi istraživanja formalnih sličnosti — opažamo da je jezik ono što povezuje poeziju, literaturu i filozofiju. Ove tri forme, gledano u perspektivi saznajnih veza, dodiruju se više nego forme slikarskog, muzičkog ili filozofskog.

Radi ove povezanosti filozofije i poezije, kao i radi veza i odnosa filozofskog i umetničkog bića uopšte, nije mali broj pokušaja da se temeljno ispita i utvrde mnogovrsne relacije filozofije i pesništva, pesnika i filozofa, što je i predmet istraživanja Kete Hamburger u „Philosophie der Dichter“ („Filozofiji pesnika“).

1. Pisac je već u Uvodu ovog dela bio primoran da pokaže da naslov njena dela, iako, na prvi pogled, nije opravdan u odnosu na Rilkea, koji nije istovremeno — poput Šilera i Novalisa — filozof i pesnik,

* Kete Hamburger: „Filozofija pesnika“ (Novalis, Šiler, Rilke), Stuttgart-Berlin-Keln-Mainc, 1966.

u krajnjem slučaju pogađa i samog Rilkea. Ono po čemu se razmatranje Rilkeovog dela u ovom kontekstu može smatrati smislenim, jeste činjenica da je Rilkeova poezija istovremeno i filozofija, ma da sam Rilke nije filozof u užem smislu reči. „Ovde je reč o drugačijem slučaju povezivanja filozofije i pesničkog bića nego u Novalisa i Šilera, tj. o onom, kako se čini, jedinstvenom slučaju, da je ovde poezija umesto filozofije” (str. 9).

Autorova osnovna namera ogleda se u pokušaju da se ispituju složeni odnosi Novalisove filozofije sa neokantovskom teorijom saznanja, mnogostrane veze Šilerovog i Sartrovog duha i, napose, Rilkeove poezije sa Huserlovom fenomenologijom.

2. Novalis se od 1798. godine intenzivno bavio matematikom. U njegovom shvatanju matematike naziru se elementi povezivanja ove nauke sa religijom i magijom. Da je na sve to presudno uticao Kant biće jasno tek pošto se izloži način na koji je Novalis objasnio magiju. Za Novalisa „prava matematika je, u stvari, element magije”. „Matematika je najviši život.” „Život boga je matematički. Svi božanski poslanici moraju biti matematičari. Čista matematika je religija. K matematiци se dospeva samo teofanijom.” „Ko ne poima matematičku knjigu predano (bogu) i ne čita njene reči kao božje reči, taj je ne razume” („*Mathematische Fragmente*”, 1799, III, 539). U proučavanju Selingove filozofije naziremo gotovo iste motive i u njegovoj misaonoj orijentaciji. Ovde su elementi platonizma i transcendentalizma očigledni. Platonizam se javlja u formi pitagoreizma, u kojoj je matematika hipostazirana; ona se javlja kao bitni element strukture sveta, čije je poreklo sam um, logos.

Analizirajući detaljno stavove izložene u „*Mathematische Fragmente*” (1799), Kete Hamburger kaže sledeće: „Pojam *m a g i j e* nalazi se u izvesnom odnosu sa saznanj-

no-teorijskim pojmom sinteze u Kantovom smislu, čak još specijalnije, sa logičkim sintetičkim sudovima *a priori*, o kojima Novalis višestruko reflektira” („*Philosophie der Dichter*”, str. 16).

Već iz Novalisovog postavljanja problema — „Kantovo pitanje: Da li su mogući sintetički sudovi *a priori*? može se izraziti specifično na mnogostrane načine; na primer: Je li moguć genije?... Je li mogućna *m a g i j a*?” — izgleda razumljivo, kako nas uverava autor „*Filozofije pesnika*”, „da se pojam sinteze za njega proširuje do pojma koji bi se mogao najpodesnije odrediti sa suštinom stvaralačkog...” (str. 17). Za Novalisa „genije je sintetizirajući princip...” Budući zaokupljen problemom „žive” matematike, nadahnjujući je božanskom promisl, Novalis je istovremeno ulagao napore da sintetizira filozofsko-saznajno teorijske osnove infinitezimalne metode sa svojim „magijskim idealizmom” a time i transcendentalnim idealizmom.

Oko 1800. godine romantičkom krugu, koji je već uveliko bio poznat, i Novalis je, pored ostalih, dao svoj značajan prilog. Problem *b e s k o n a č n o g*, kao najeminentniji problem romantizma, doživljava u Novalisovom „*Weltanschauungu*” specifično formulisanje. U vezi s tim K. Hamburger piše: „Opažamo kako za Novalisa religiozno — matematički problem beskonačnog, koji je bio najmiliji problem romantizma, postaje metodičkim problemom matematike, a ovo je, od svih romantičara, samo kod njega bio slučaj” (str. 34).

Rezimirajući poglavlje o Novalisu Kete Hamburger smatra da je „Novalisova filozofija izvestan pokušaj da se prevlada nesklad, koga označava romantičko osećanje sveta, nesklad između *Ja* i svega, konačnog i beskonačnog, unutrašnjeg i spoljašnjeg, pojedinačne duše i svetske duše, individualnog i univerzalnog: osnovne tendencije, omiljeni pojmovi romantike, koji su

posebno dospeli u protivrečnost kod Fridriha Šlegela i Fr. Šlajermahera i osobito razrešeni i sjedinjeni od strane Novalisa posredstvom kritike saznanja" (str. 37).

3. U odeljku o Šileru autor proučava, s jedne strane, značenje do sada nepoznatog Šilerovog fragmenta „Mizantrop“, a s druge strane, ukazuje na aktualnost Šilerovih pogleda, koji se u biti ne razlikuju od estetičko-filozofskih osnova Sartrovog dela.

a) Kete Hamburger veruje da fragment „Mizantrop“ predstavlja upravo ključno mesto u Šilerovom razvoju, on daje odgovore na temeljna estetička pitanja kojima je Šiler-filozof od početka zaokupljen. Pre svega, u ovom fragmentu se nalazi „prvi Šilerov pokušaj da prikaže ideju kalokagatije, tj. ideju spisa „Ljupkost i dostojanstvo“" (str. 93—94).

Kete Hamburger naširoko izlaže značenje ideje kalokagatije i upozorava na veze koje su postojale između Šefstberija, Vinkelmana i Šilera. U tom smislu ona kaže: „S uticajem Šefstberija povezali su se, u ovom vremenu, uticaji Vinkelmana. I upravo 7. i 8. scena „Mizantropa“ ukazuju na to da se Vinkelmanova, iz helenske antike preuzeta predstava idealna čoveka nudila Šileru kao mogućnost za dramsko otelovljenje ideje kalokagatije" (str. 94).

Šilerova „Pisma o estetičkom vaspitanju" Kete Hamburger posmatra nezavisno od dela „Ljupkost i dostojanstvo“, a time i od fragmenata „Mizantropa“. To je i razlog što u kontekstu u kome razmatra probleme „Mizantropa" ne želi da govori o „Pismima o estetičkom vaspitanju“, jer „njihovih tema nije ideal kalokagatije, nego veza etičkog i estetskog" (str. 117).

b) U povodu Meisovog gledišta o Šileru, pisac tvrdi da je Meis, obraćajući pažnju na realističku stranu Šilerove fi-

lozofije, izrekao misao o njejoj mogućnoj vezi sa modernom filozofijom egzistencije.

Pre opsežne analize o vezama Šilerove i Sartrove filozofije, Kete Hamburger će pokušati da ukaže na specifičnost Šilerova idealizma, koji, gledano istorijsko-filozofski, ima dva bitno različita aspekta: idealizam platonovske i idealizam kantovske forme. Mada različite, obe ove forme, dodaje pisac, prelaze jedna u drugu i nalaze se, prva u pre a druga u postkantovskom Šilerovskom vremenu. Platonovska forma živi u Šilerovoj lirici iz mladosti i u „Teozofiji Julija“, kao i u mnogim velikim idejnim pesmama 90-tih godina XVIII veka. „Idealizam kantovske forme, koga Šiler nije oživeo u njegovom osobenom „kritičkom" obliku, nego u subjektivno-aktivističkom ili spontanom smislu, bio je u njemu pripreman od ranije (on se već javlja u „Karluru Muru", u „Karlosu")" (str. 131—132). Za razliku od kantovskog idealizma, platonovski oblik idealizma bio je i ostao je za Šilera sastavnim delom osećanja života, čak i u periodu njegovih studija Kanta, i posle njih. Dakle, u Šileru žive i bore se međusobno forme objektivnog, platonovskog, i subjektivnog, kantovskog idealizma.

U tome sukobu formi jednog i drugog idealizma otvaraju se prostori za ljudsku egzistenciju shvaćenu u savremenom smislu. U vezi s tim Kete Hamburger dodaje: „Ako pogledamo navedene dokumente: iz pre i posle kantovske epohe, onda je očito, da se iz platonovskog i kantovskog idealizma (slobode), postavljenih jednog kraj drugog, pokazuje opredeljenje protiv prvog u korist drugog. Posmatrano dublje, znači da se problematika ljudske „egzistencije" gura ispred problematike ideje, „esenције". I videćemo kako se ovaj proces u Šilerovom mišljenju i njegovom dramskom obliku dalje nast-

vlja unutar etičko-idealističke problematike" (str. 141).

Dakle, uviđajući dualizam „e g z i s t e n c i j e" i „e s e n c i j e", diskrepanciju „b r u t a l n e s t v a r n o s t i" i „s v e t a i d e a l a", Šiler će docnije, za potrebe svoje teorijske filozofije i filozofije pesništva, izraditi osobeni način rešenja nastalog spora u e s t e t i č k o j s f e r i. Estetičko rešenje je posredujuće između e s e n c i j e i e g z i s t e n c i j e, s v e t a i d e a l a i p o s t o j e ć e s t v a r n o s t i.

U osnovi Kantove etike čovek je građanin između dva sveta, između inteligibilnog i senzibilnog sveta. Gotovo se isti odnos nalazi kod Šilera. „Inteligibilna i senzibilna priroda znače već od samog početka dve moguće životne tendencije i stava, koji su čoveku dati i koje on, i kao senzibilna bit, nema zajednički sa ostalim stvorenjima" (str. 145).

Budući zaokupljen istim problemima kao i Šiler, Sartr je u modernom vremenu idealistički mislio egzistencijalizam, kao što je Šiler egzistencijalistički mislio idealizam. Kete Hamburger s pouzdanošću tvrdi da je Sartr idealist egzistencijalizma, a Šiler egzistencijalist idealizma" (str. 148).

Osnovni ton Šilerove egzistencijalističke etike najjasnije je dat u spisu „O uzvišenom": „A l l e a n d e r e n D i n g e m ü s s e n, d e r M e n s c h i s t d a s W e s e n, w e l c h e s w i l l."¹⁾ „Bliškost Šilera i Sartra pojavljuje se onda kada se stav u kome Šiler najjasnije iskazuje egzistencijalni karakter slobode — „Sve druge stvari moraju, čovek je biće, koje hoće" — dovede u vezu sa, naravno, komplikovanijim Sartrovim stavom: sloboda nije ništa drugo nego egzistencija naše volje i našeg afekta, ukoliko je egzistencija ništenje fakti-

citeta, to znači ništenje S e i n a (bića), koje je S e i n u načinu S e i n m ü s s e n s (bića nužde)". Možemo, u stvari, reći: ono što ovde znači ništenje fakticiteta nazvano je kod Šilera „moć" (Gewalt); pri tom se ne misli samo na moć čoveka, već i na moć „fizičkih snaga" (str. 158).

Za Šilera aktivizam slobode manje ili više nesvesno preteže nad obaveznim moralnim zakonom, a time i nad inteligibilnim svetom ideja; kod Sartra je svet ideja, dođuše, svesno odbačen, ali, više ili manje nezahtevan, on ostaje u fenomenu izbora. „U prednjem planu oba mišljenja i dramskih oblikovanja nalazi se aktivistička ideja slobode, koja već kod Šilera ukazuje na jedan, naspram Kantu, egzistencijalni karakter" (str. 163).

4. Analizu fenomenološke strane Rilkeova pesništva Kete Hamburger počinje glagolom s c h a u e n (opažati), koga je, kako sama primećuje, opazio gotovo svaki istraživač Rilkea. Glagol s c h a u e n se javlja s posebnom učestanošću u ranom i srednjem periodu, u pismima i dnevnicima, kao i u poeziji. Nalazimo ga u ranoj lirici 1913—1914, i ponovo u pesmama od 1924—1926. godine. „Već ovde može da se istakne da pojam s c h a u e n nikada nema značenje „unutrašnjeg gledanja" (inneren Schau), intuicije u jednom mističkom smislu, nego se uvek misli na opažanje spoljnog sveta" (str. 184).

Pisac duboko veruje da je Rilkeova poezija, u kontekstu primene pojma s c h a u e n, uvek i jedna filozofija, teorija saznanja. „Jer ovde se pojavljuje prvo i već na površini opažljivo srodstvo sa Husserlovom fenomenologijom" (str. 184—185). Posebno, ako se ima na umu odnos reči s c h a u e n (Rilke) i W e s e n s c h a u (opažanje suštine) (Huserl), s kojima su, više ili manje, povezane određene predstave intuitivnog neposrednog shvatanja

¹⁾ "Sve ostale stvari moraju; čovek je biće, koje hoće". (Über das Erhabene, XII, S. 264).

„Wesens der Dinge“
(suština stvari).

Kete Hamburger izričito insistira na značaju ekspresionističkog puta, kojim se je kretalo Rilkeovo pesništvo — povezano sa Huserlovom fenomenologijom. Ona na više mesta u svom delu navodi stavove Angeloca i Šnajdera, u kojima se čak tvrdi uticaj Rilkeova ekspresionizma na Huserlovu fenomenologiju. Rilke je, prema rečima J. F. Angeloca, „veliki preteča“ ekspresionizma, budući da i on „u stvarima, iza individualne forme pojavljivanja, vidi ono Wesen, i on (pesnik) ulaže napore da ga shvati i skine veo“.²⁾ Kao takav, ekspresionizam se, prema Angelocu, „priključuje na predstave Edmunda Huserla, koji nije ideo, da shvata „Wesen“ otičko-pojmovnim mišljenjem, nego pomoću unutrašnjeg čula jedne intuicije...“ di pesniku je unutrašnje Schen dato u ekstazi“.

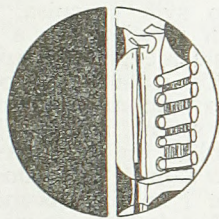
Pojam intencionalnosti, uz schauen, i Rilkeovoj poeziji igra takole važnu ulogu. On je već sažan u centralnom značenju koje glagol schauen ima za Rilkea. „Sve je ovde povezano; i samo za svrhu jnosti moramo izdvojiti različite aspekte ove povezanosti“, kaže K. Hamburger u svom delu (str. 214).

Osnovni elementi fenomenologije: Wesensschau, intencionalna struktura i fenomenološka redukcija, koji postoje i u Rilkeovu pesništvu, prema peridizaciji K. Hamburger, javljaju se na sledeći način: Wesensschau i fenomenološka redukcija su najizrazitije u „Novim pesmama“, a intencionalna struktura u delu mladosti, „Dnevnik“ (1899—1900). Osnovna strukturna forma „Dnevnika“ je Ich — Du — Gruppierung (Ja — — grupisanje).

R. F. Angeloz, R. M. Rilke, Leben und Werk. (Aus dem anz.). München 1955, S. 219 f.

5. U prikazanom radu, Kete Hamburger je istražila jedan, po mnogo čemu važan i savremen problem. To je veza pesničkog i filozofskog bića unutar bića onog koji filozofira i bavi se pesništvom, ali istovremeno i veza njegovog bića sa duhovnim stremljenjima savremenosti, ili onom savremenosti, koja još nije h i c e t n u n c. Prema rezultatima, ovo istraživanje otvara perspektive novijoj metodologiji proučavanja pesničkih i folozofskih nastojanja, koja, sem istorijsko-sistematskog pristupa, neguje komparativni metod i problematski način grupisanja filozofskih i pesničkih ličnosti oko zajedničkog problema, mada u različitom, nezajedničkom vremenu. Stoga se može učiniti da Šiler bude Sartrov savremenik, a Novalis duhovni preteča mnogih ot-krića moderne fizike i matematike.

sreten petrović

erih auerbah

MIMESIS — PRIKAZIVANJE STVARNOSTI U ZAPADNOJ KNJIŽEVNOSTI

nolit, beograd, 1968.

U uglednoj „Nolitovoj“ ediciji „Književnost i civilizacija“, posle jedinstvene „Teorije književnosti“ (Velek-Voren) pojavila se opsežna studija Eriha Auerbaha „Mimesis — Prikazivanje stvarnosti u zapadnoj književnosti“. Pisac većeg broja zapaženih studija i knjiga, Auerbah je upravo ovim delom stekao zavidan u-

gled među pregaocima savremene književno-teorijske misli i nauke o književnosti. Delo je prvi put objavljeno 1946. godine i od tada je izišlo u velikom broju izdanja na mnogim svetskim jezicima. U našoj prevodnoj literaturi pojava ovog izdanja mora biti zapažena jer je time porodica značajnih teorijskih dometa obogaćena jednim već klasičnim doprinosom proučavanjima evropske književnosti.

Okolnosti pod kojima je nastajala ova knjiga umnogome su uslovile njen oblik i strukturu. Pobegavši iz Hitlerove Nemačke u kojoj mu je bio onemogućen nesputan naučni rad, Auerbah je punih dvanaest godina proveo u Turskoj (1935-1947) predavajući romansku filologiju na istambulskom Državnom univerzitetu. Knjiga „Mimesis“ nastajala je upravo u ratnim godinama u uslovima koji nisu bili nimalo povoljni za proučavanje evropske književnosti. O tome autor kaže: „...Bio sam lišen gotovo svih časopisa, svih novijih istraživanja, a u nekim slučajevima i pouzdanih kritičkih izdanja tekstova o kojima sam raspravljao... S druge strane, nije isključeno da knjiga za svoj nastanak ima da zahvali baš nedostatku bogate i specijalizovane biblioteke: da sam mogao da se upoznam sa svim što je u tolikim oblastima urađeno, možda nikada ne bih stigao da pišem.“ Međutim, nedostatak mnogih radnih i naučnoistraživačkih preduslova nije suštinskije ugrozio relevantnost Auerbahovih proučavanja, budući da se on metodski opredelio za stilističko-lingvističku analizu kojoj je najvažniji tekst što se interpretira. To ne znači da u analitičkom postupku nije prisutno i vidno ogromno poznavanje zapadnoevropske književnosti, počev od klasičnih dela jervrejske i antičke književnosti do Virdžinije Vulf i Džemsa Džojlsa. Epoha u kojoj je delo nastalo, u Auerbahovim studijama nikad nije konstrukcija sazdana na književno-istorijskim podacima izvan književnog dela; prikaz epohe uvek se nalazi u strukturnim osobenostima teksta

koje ukazuju na strukturu stvarnosti. Uspeh Auerbahove analize ponajpre je u činjenici da je stilističko-lingvistička analiza uspeła da proučavanje stilskih ravni teksta poveže sa relevantnošću zamašnjih društveno-istorijskih struktura. Stoga ova knjiga može da bude podjednako instruktivna za privrženike savremenog sociološkog pristupa literaturi.

Već u podnaslovu knjige Erih Auerbah nagoveštava da ga zanima jedan od najbitnijih problema književnosti: odnos književnosti i stvarnosti. Kad se jedan stilistički stručnjak odlučuje da u svoje proučavanje uključi tako složenu estetičko-filozofsku i, pre svega, sociološku kategoriju kakva je stvarnost, to zvuči kao krupan izazov. Pokušaji konstituisanja marksističke estetike i sociološkog pristupa književnosti nisu pružili zadovoljavajuća određenja kategorije stvarnosti, pogotovu ne u smislu njene neposredne primene u književno-kritičkoj analizi. Ova kategorija je doživela najveće zlopotrebe i simplifikovanja u ozloglašenoj teoriji socijalističkog realizma, a to spekulativno i dogmatsko sužavanje značenja pojma nije uspeo da izbegne ni najznamenitiji marksistički estetičar Đerđ Lukač. Sa svoje strane, Erih Auerbah želi da analizom stila i jezika književnog dela nagovesti pišev odnos prema stvarnosti koju opisuje, njega interesuje tumačenje stvarnosti u književnom prikazivanju ili „podražavanju“. Ako pri tom m i m e s i s, kao estetičku kategoriju, preuzima iz Aristotelove filozofije u smislu podražavanja bića stvari, to ne znači da se Auerbah može svrstati u pobornike izvesne vulgarne varijante „teorije odraza“ koja se primenjuje na oblast književnog stvaralaštva. Ovaj pojam samo ukazuje na prvobitnost modela stvarnosti koji doživljava osobenu transpoziciju na stilskoj ravni, koju pisac ostvaruje u zavisnosti od svojih misaonih iskustava i pogleda na svet. Tačnije govoreći, Auerbah u umetnosti i književnosti vidi i n t e g r a l-

ni realizam u jednom dubljem značenju koje ne isključuje određenja književno-istorijskih stilskih formacija niti „antropološku konstantu” pri nastajanju književnih dela. Primenjujući ga u analizi značajnih tekstova iz raznovrsnih istorijskih epoha, autor poštuje antičko učenje o ravnima književnog prikazivanja, kojeg se učenja pridržavao svaki kasniji klasicizam. Ova antička tradicija podele stilova, određena strogim pravilima, bivala je manje-više prisutna sve do devetnaestog veka, premda je već u srednjem veku i u renesansi, pod uticajem hrišćanske tradicije, počeo da hvata maha jedan ozbiljan realizam, koji se suprotstavlja antičkom stilskom pravilu. Prema njemu, „najsvakodneviji događaji iz stvarnosti mogli su se u književnosti prikazivati u ozbiljnom i značajnom kontekstu”, dok je u antičkoj tradiciji taj vid praktične stvarnosti mogao da se ispolji samo u okviru niskog ili srednjeg stila, „kao groteskno-komična ili kao prijatna, laka, šarolika i elegantna zaprava”. Prvi raskid sa klasičnom tragedijom Auerbah vidi u istoriji Hrista u kojoj se bezobzirno meša svakodnevna stvarnost sa najvećom i najizvišenijom tragikom.

Ali ako je realizam srednjeg veka učinio raskid sa učenjem o stilskim ravnilima kao i kasniji moderni realizam, shvaćanja stvarnosti u ova dva udaljena istorijska razdoblja duboko se razlikuju. Srednjovekovno hrišćansko shvaćanje stvarnosti Auerbah naziva figuralnim pošto se „na vezu među događajima ne gleda kao na pretežno vremenski ili izročni razvitak, već kao na edinstvo u okviru božanskog plana, kome su svi događaji delovi i odrazi”. Ovom bitnom listinkcijom uspešno je napoveštena polazna osnova evropskog realizma. Ne treba posebno naglašavati da se Auerbah opredeljuje za hrišćansku stilsku liniju, jer je stvarnija i bliža fenomenu savremene književnosti. Pročavavajući individualni stil i umetnički manir dela on u analizu uključuje i dijalekti-

čko-istorijske postavke i tek tako postiže da se integralno piščevo shvaćanje stvarnosti dovede u vezu sa društvenim životom epohe i duhom vremena. To najbolje pokazuje izvrsno razmatranje Petrovićevog dela na osnovu kojeg pisac zaključuje: „Društvene snage u antičkom realizmu, koje se nalaze u osnovi prikazivanih odnosa i događaja, nisu dovoljno osvetlene. To bi se moglo dogoditi samo u okviru ozbiljno-problematičkog; ali pošto ličnosti ne izlaze iz područja komičnog, njihov odnos prema opštosti je ili spretno prilagođavanje ili groteskno izdvajanje radi osude; u poslednjem slučaju realistički prikazana individua nije u odnosu na društvo nikada u pravu, i ono se ispoljava kao data, po svom nastanku i dejstvu očigledna nepromenljivo statična institucija koja se nalazi u pozadini povremenih zbivanja.”

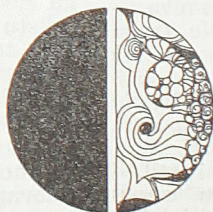
Približavajući se savremenoj literaturi Auerbahov postupak ipak otkriva ograničenja svojih teorijskih polazišta. Tumačeći realizam više u funkciji poetike a manje u značenju književno-istorijskog pojma, pisac je doživeo da su mu relativno najtanje analize upravo one koje se odnose na klasike realističke škole! Stranice posvećene Balzaku, Floberu, pa i Zoli, braći Gurmon, Virdžiniji Vulf, Džojosu, ili još ranije, Servantesu, nemaju onu ubedljivost ispitivanja stilsko-jezičkih formacija. Piščevo pretežno klasicističko obrazovanje i „komparativizam” književno-istorijskih stilova nisu našli naipogodnije tlo u umetnosti, koja je od raskida sa antičkim stilskim jedinstvom i spajanja svakodnevnog i uzvišenog otišla dalje. (Tačnije, broj specifičnih razlika se mnogostruko obogatio.) Stoga završni deo knjige, u kontekstu drugih ispitivanja, sadrži najviše opštih mesta, a ponegde ima i veoma proizvodnih konstrukcija koje bi sigurno bile otklonjene da je autor, u vreme pisanja knjige, mogao da konsultuje neke relevantnije domete književno-teorijske misli.

Pored ovog ograničenja, jedinstvenost knjige narušava ne samo odsustvo proučavanja ruskog realizma, bez čega je teško donositi pojam o književnom realizmu uopšte, već i činjenica da je niz kapitalnih književnih dela zapadnoevropske književnosti ostao izvan konteksta knjige, a da su neke analize vršene na delima koja u ovakvom teorijskom konceptu to nikako ne zaslužuju (recimo, roman braće Gonkur). Sve to ne umanjuje značaj ove knjige

koja ima svoje istaknuto mesto u savremenoj nauci o književnosti, posebno za sve one koji proučavaju stilističke i sociološke pristupe književnosti.

Nije bez važnosti podatak da smo ovo vredno teorijsko delo dobili u izvanredno čitkom i doteranom prevodu Milana Tabakovića, okolnost na koju nas izdavači nisu baš navikli.

milan vlajčić

ARHIV ZA PRAVNE I DRUŠTVENE NAUKE br. 3/1968.

BLAŽO JOVANOVIĆ: Pet godina ustavnog sudstva; dr ALEKSANDAR BALTIC: Samoupravni radni odnosi u organima državne uprave; dr ŽIVKO OBRENOVIĆ: Organi unutrašnjih poslova i javnost; dr BORIVOJE PUPIC: Kri- tičke opservacije uz predlo- ženu reorganizaciju pravosu- đa; DOBROSAV PETROVIĆ: Neka mišljenja o unapređe- nju pravosuđa; LAZAR ĐU- ROVSKI: Normativna delat- nost opštinskih skupština; dr STANISLAV STOJANOVIĆ: Donošenje prvog sovjetskog ustava; dr DRAGOLJUB STO- JANOVIĆ: Sloboda ugovara- nja i javni poredak; dr KOČA JONČIĆ: Zastava kao nacio- nalni i kao državni simbol; mr MIODRAG ZEČEVIĆ: O- pšte karakteristike udruživa- nja građana u Jugoslaviji; VERKA HRISTOVA: Braki porodični odnosi u uslovima izgradnje samoupravnog dru- štva; i dr.

LAZAR ĐUROVSKI: Norma- tivna delatnost opštinskih skupština. Iz niza problema

„koji su najčešće predmet razmatranja u mnogim izve- štajima o radu opštinskih skupština” Đurovski u ovom napisu izdvaja nekoliko: o- bim normativne delatnosti, pravni osnov i ovlašćenja za nju, praćenje te delatnosti, izvršenje opštih akata, kao i neke nedostatke u toj delat- nosti. O tome kako se po do- nošenju opštih akata oni sprovode u život autor piše sledeće: „Dosadašnje iskustvo pokazuje da izvršenje opštih akata koje donose opštinske skupštine postaje sve aktuel- nije. To, između ostalog, pro- izlazi iz obima normativne de- latnosti opštinskih skupština. Izgleda da se one još uvek ne pridržavaju inače poznatog starog i često ponavlanog pravila da je onaj ko donosi odluke i druge mere dužan i da zna šta se sa njima do- gađa. Međutim, staranje o sprovođenju normativnih a- kata u život nemoguće je za- misliti bez dobre i ažurne e- videncije o svemu tome. Nije mali broj opštinskih skupšti- na u kojima se ovome poslu prišlo tek od njihovog kon- stituisanja juna 1963. godine. U pojedinim opštinskim sku- pštinama izgubio se, takoreći, svaki trag o značajnim odlu- kama za određeni grad, od-

nosno opštinu. Ima, takođe, primera da se i sami materijali za skupštinske sednice nedovoljno brižljivo čuvaju. Pri tome treba istaći da se povećava broj opštinskih skupština koje u tom pogledu mogu da služe za primer.

Odlučivanje opštinskih skupština pretpostavlja ne samo donošenje odluka i drugih mera nego i njihovo ostvarivanje. Otuda i proizlazi značaj izvršenja normativnih akata za uspešno ostvarivanje ustavnih funkcija opštinskih skupština. Ono zahteva da savezi i organi uprave sistematski informišu opštinske skupštine i upoznaju ih sa eventualnim preprekama i teškoćama u njihovom sprovođenju.

To što je bilo rečeno za akte opštinskih skupština, u istoj meri važi i za akte saveta. Formalno uzev, organi opštinske uprave su bili obavezni da redovno informišu savete o sprovođenju njihovih akata i posebno u onim prilikama kada se nailazilo na određene teškoće. Međutim, u dosadašnjem radu se mogu naći primeri da se zaključci saveta ne izvršavaju, čak se i ne preduzimaju mere u tom smislu, a ipak se o tome nije izveštavao odgovarajući svet.

BILTEN UNIVERZITETA U SARAJEVU

DR ARIF TANOVIĆ u članku „Sloboda kulturnog stvaralaštva i Univerzitet“, između ostalog piše:

„O slobodi kulturnog stvaralaštva i ulozi univerziteta u društvu moguće je raspravljati samo ako se imaju u vidu istorijske pretpostavke koje uslovljavaju savremenu transformaciju društvenih odnosa. Sagledajući protivrečne tendencije u svijetu univerzitet može da značajno doprinese njegovom humanom preobražaju. Zaista obrazovanje i vaspitanje je neizostavna komponenta života, ljudske prakse i kulture, prenošenja znanja,

iskustva i tradicija, kao i predviđanja i nade, okrenutošću u budućnost, što je bitna karakteristika ljudske prakse. Čovjek je, zapravo, jedino biće koje može da uči iz iskustva i da predviđa buduće događaje.

Univerzitet je postao tradicionalno žarište kulture i stvaralaštva osvajajući slobodu, njegujući toleranciju duha, intelektualno uvjerenje i moralnu savjest. I danas je kao i uvijek, možda više nego ikada, potrebno boriti se za univerzitetske slobode i stvaralaštvo. Naravno nije nova stvar da politika i država postavlja zahtjeve univerzitetu; oni su i nikli sa svrhom da zadovolje neke praktične potrebe države, da obrazuju službenike za razne društvene poslove; savremeni pritisak je tim opasniji što je efikasniji i po uticaju univerzalniji, pa mu se univerzitet može i efikasno suprotstaviti samo sa opštom solidarnošću. Zapravo, pored ove praktične utilitarne funkcije, univerzitet je istorijski formirao i drugu svoju „funkciju“, humanističku ulogu i misiju u svijetu, i na toj liniji su izrasle ideje o njegovoj nezavisnosti od dnevnih zahtjeva pragmatičke politike. On treba da bude čuvar kulture i tekovina civilizacije, rasadnik novih ideja.

S pravom filozof A. N. Whitehead kaže da su univerziteti škole vaspitanja i škole istraživanja. Ali, primarni razlog za njihovu egzistenciju ne nalazi se ni samo u znanju koje se prenosi na studente ni u mogućnostima za istraživanja koja se pružaju članovima fakulteta. Obavljajući ove funkcije se mogu obaviti na drugoj osnovi, van ovih skupih institucija jer je štampanje rasprostranjeno i prisutni su drugi oblici informisanja. Opravdanje univerziteta je u tome da on održava vezu između znanja i života, ujedinjujući mlade i stare u imaginativnom razmatranju učenja. Univerzitet pruža informaciju, ali je prenosi maštovito. Ovo je barem funkcija, misli ovaj filozof, koja se treba da obavlja za društvo. Univerzitet koji ne uspijeva u

ovom pogledu nema razloga za postojanje. Ova atmosfera poleta koja nastaje iz maštovitog razmatranja problema transformiše znanje. Činjenica prestaje biti prosta činjenica; ona je istražena sa raznih aspekata. To nije više teret za memoriju ako se imaginacija ne odvađa od činjenica. Upravo je zadatak univerziteta da poveže zajedno iskustvo i imaginaciju; tako su obrazovali intelektualni pioniri naše civilizacije. U tom smislu humanistička i praktična funkcija univerziteta ne smiju biti podvojeni: „Univerzitet je imaginativan ili nije ništa — bar ništa korisno”. Kao objedinjeno istraživanje i prijemljivost za ljepotu, odnosno mudrost, univerzitet je upaljena buktinja svjetlosti, koja prelazi iz ruke u ruku — prometejska vatra slobode i istine, ljudskog stvaralaštva; u tome je neprolazna humanistička funkcija univerziteta, njegov etos; to je zajednica istraživača, gdje je student aktivan subjekat, a profesor iskusni savjetnik u zajedničkom traganju za istinom i ljepotom, za ljudskim humanim progresom.

Tako shvaćeni zadaci univerziteta možda izgledaju danas malo romantični i idealistički u svijetlu tehnološke pragmatičnosti, institucionalne instrumentalnosti, kada je svaka djelatnost podređena nekoj funkciji u društvenom sistemu, koji je on sam funkcija racionalizovane tehnologije rada, njegove produkcione snage, koja, da bi se dalje razvijala traži određene socijalne odnose i određene funkcije. Univerzitet je tu da bude „fabrika kadrova”, stručnjaka za industriju, naučnika za nove izume, organizatora proizvodnje i društvenog života, vaspitača novih generacija koje treba da se „uklope” u novi sistem produkcionih i socijalnih odnosa. Ekspanzija univerziteta samo je posljedica ovog produkcionog trenda, koji prati i smanjenje nivoa univerzitetske nastave i povećanje njegove utilitarnosti. (Velika naučna otkrića nisu posljednjih godina dolazila sa univerziteta, nego sa izdvojenih instituta). Kvantitet nije

praćen kvalitetom; racionalizacija nije praćena odgovarajućim stvaralaštvom.

Danas se glasno čuju ideje o „antiuniverzitetu”; studenti širom svijeta traže reformu univerzitetske nastave i uloge univerziteta u društvu. Može se slobodno reći da je univerzitet danas u dubokoj krizi, koju nije ozbiljno ni počeo da prebrođava. Pitanje je takođe, da li treba samo braniti stare univerzitetske vrijednosti ili je zadatak stvaranje novih u novim uslovima. Može se reći čak da univerzitet postaje konzervativan utoliko ukoliko samo brani stare a ne stvara nove vrijednosti, ukoliko se ne suočava sa novim uslovima slobode i stvaralaštva, sa novim problemima, prije svega težnjama mlade generacije, koja stupa u život koji hoće da radikalno mijenja. Humanistička uloga univerziteta se može potvrditi samo na djelu, afirmacijom slobodne i svestrano razvijene ličnosti, koja je sposobna za stvaralački život. Ono za čime treba da težimo, kaže opet A. N. Whitehead, jeste da formiramo liude koji će posjedovati u istu mahu opštu kulturu i stručno znanje u izvjesnom pravcu. Njihovo stručno znanje će im poslužiti kao podloga od koje će poći, a njihova opšta kultura će ih odvesti „do onih dubina do kojih seže filozofija i do onih visina do kojih seže umjetnost”.

Da bi očuvao svoje mjesto u svijetu, univerzitet se mora da angažuje na njegovoj izmjeni, a da bi uticao na mijenjanje svijeta mora sam da se promijeni, da se uključi u transformišući svijet; to on može da čini ako integriše znanje i humanu svrhu u životnoj akciji. Radi se dakle, o potrebi za novom koncepcijom univerziteta u društvu, za novom koncepcijom obrazovanja i vaspitanja i za novom koncepcijom humanizma. Sigurno je da uloga univerziteta u novoj situaciji ne može biti u tome da se apologetski prilagođava porobljavajućoj tendenciji tehnološke civilizacije, niti da se od nje aristokratski distancira, da kao eli-

ta duha braneci tradicionalne vrijednosti superiornost gleda na profanu stvarnost. On se mora da integriše u život, ali tako da ga koriguje i radikalno usmjerava u pravcu humanog progressa.

Nije čudo da studenti ustaju protiv zagušljive atmosfere na mnogim univerzitetima i protiv konzervativnog režima studija; oni se bore za dostojanstvenije mjesto studenata u procesu nastave i istraživanja, u upravljanju univerzitetskim poslovima, u samoupravi. Društveni poredak u kome se razvijao univerzitet potvrdio se kao represivno društvo, u kome je oduvijek bilo potrebno boriti se za univerzitetske slobode u praktičnom životu. Tradicionalni univerzitet se zapravo nije uspješno „uklopio“ u tehnološko društvo. Međutim, ni stari univerzitet ni novonastali društveni odnosi ne zadovoljavaju potrebe mlade generacije, koja je to pokazala u istorijskom revoltu ovog proljeća. Ona je protestovala protiv društvenog mehanizma koji čovjeka svodi na samo „jednu dimenziju“ (Markuze), teži da uguši ličnost u organizaciji.

Na zapadu studentske demonstracije su bile okrenute protiv poretka na univerzitetu i u društvu, a za samoupravljanje; u Jugoslaviji su studenti tražili dosljednije razvijanje samouprave i svoje veće učešće u njoj. Oni ne žele da djeluju „izvana“, nego unutar samoupravnih odnosa. Zato smatramo da upravo na liniji suštinskih zahtjeva studenata treba tražiti puteve za reformu univerziteta, kao integralnog dijela zajednice (str. 110—114).

EKONOMIST br. 2/1968.

MILADIN KORAC: Ekonomski položaj privrednih grupacija u primarnoj i sekundarnoj raspodjeli u periodu 1962—1966. godine; FRANCE ČERNE: Raspodjela dohotka prema radu u teoriji i stvar-

nosti; DRAGUTIN V. MARSENIC: Odnosi akumulacije i potrošnje u jugoslovenskoj privredi u periodu od 1952. do 1964. godine; ANTUN ŠOKMAN: Osnovni tokovi formiranja novčane mase u Jugoslaviji od 1955. do 1965; VLADIMIR STIPETIC: Neomaltuzijanci i njihov utjecaj na suvremenu građansku ekonomsku misao i ekonomsku politiku; SOUMITRA K. SHARMA: Analiza faktora rasta poslijeratnog ekonomskog razvoja Jugoslavije; IVO VINSKI: Nacionalni dohodak Jugoslavije u 1938; ZORAN POPOV: Neki problemi u vezi s izradom integrisanog sistema društvenih računa; BOGDAN COSIC: Svjetsko tržište u radovima V. I. Lenjina; i dr.

EKRAN br. 55—56/1968.

BORIS GRABNAR: Kako komuniciramo? „... Društvene zajednice koje su se razvile na osnovu jezika i pisma razvile su, naravno, i posebne organizacione oblike opštenja. Već samo pismo doprinelo je stvaranju velikih država i jače vlasti. Međutim, emancipacija je obuhvatila srazmerno tanak sloj duhovne elite i elite vlasti. Pronalaskom štampe pre 500 godina izvanredno se proširio ovaj emancipovani sloj. Razvojem novina u građanskom društvu 19. veka komunikacija počinje dobijati nov i čvrst organizacioni oblik, ali započinje i brz proces sve jačeg otuđivanja od jednostavne, izgovorene reči. Komunikacija, informacija postaje time funkcija čisto posebnog „aparata“ koji je u službi ovih ili onih klasnih snaga...”

„Štamparije, filmski proizvodni centri, radio i televizijske stanice itd. danas nisu više samo kulturne ustanove, već vojne tvrđave, okružene crvenom olovkom na svim vojnim geografskim kartama, najvažnija tačka napada i odbrane u svim strateškim i taktičkim planovima armijskih štabova.

Preovlađuje ubeđenje da će u sadašnjim i budućim ratnim sukobima pobediti samo onaj koji će sebi blagovremeno obezbediti industriju komunikacija, koji će držati u svojim rukama prvu i najvažniju pokretačku snagu svih mašina i sveg ratnog potencijala — ljudsku misao, masovnu svest, ideologiju... Prošla su stara romantičarska vremena borbe za slobodu reči, štampe, održavanja zborova i udruživanja. Danas skoro da i nema sitnih slobodnjačkih privatnih listova sa slobodnim privatnim kapitalom, koji bi okupljali istomišljenike za neku naprednu ili „naprednu“ stranku. Društvo je već masovno, to znači, svaki pojedinac već je obuhvaćen u sveisprepletajuće nevidljive mreže koje brzinom svetlosti proizvodi industrija komunikacija — i izgleda da je samo tu kormilo istorije. Za ovo kormilo sada se bore giganti, superorganizovane grupe...

Sličnih (revolucionarnih) pokreta ima, naravno, i u socijalističkim zemljama i skoro svi i ovde nastaju u studentskim, intelektualnim i kulturnim krugovima. U radnim kolektivima štampe, radija, televizije i filma i oko njih dolazi do velikih suprotnosti, grčeva i borbe za određena usmerenja. Pošto se ove suprotnosti, po pravilu, ne prikazuju u javnosti odmah, već su ograničene na žučna raspravljanja između četiri zida, gomilaju se — i onda se, kao u nekom zakonitom ritmu, ređaju konflikti...”

„Mnogi upozoravaju na pasivnost milionskih masa. Žan Kokto je nekada rekao za televiziju da je taj aparat samo velika prisutnost svetskih zbivanja u svakoj porodičnoj sobi, ali istovremeno i velika odsutnost svih koji posmatraju ta zbivanja. Svi svetski događaji, ratovi, demonstracije, svi teški problemi naših dana — reducirani su na spektakl. Danas su milijarde svet-skog stanovništva povezane među sobom najmodernijom elektronskom tehnikom. Ali niko ne može ni da kaže, a kamoli da učini tako nešto

što bi zaustavilo dramu svet-skog zbivanja. Ona se povećava od zapleta do zapleta, njen tempo je sve brži, bliži se dramatičnom vrhu. Kakav će biti kraj?

KULTURA

br. 1/1968.

ĐERĐ LUKAČ: Sociologija savremene drame; SMILJA TARTALJA: Tokovi savremene kulturne antropologije; dr MILADIN ŽIVOTIĆ: Mogućnost autentične kulture danas; STEVAN MAJSTOROVIC: Kulturne potrebe i struktura kadrova; FRANKO LUMAKI: Slobodno vreme i masovna kultura; MILOŠ NEMANJIĆ: Umetničko udruženje kao specifična društvena grupa; BOGDAN TIRNANIC: Sedma decenija; JEŠA DENEGRİ: Primedbe o situaciji likovne kritike; BRANISLAV MILOŠEVIĆ: Kakvo pozorište danas; L. LOVENTOL i I. LAUSON: Polemika o kulturnim standardima u Engleskoj XIX veka; SRETEN DINIĆ: Čaršija i kultura; ROBER ESKARPI: Uloga knjige; TRIVO INDIĆ: Strazilovski susret; BRANISLAV MILOŠEVIĆ: Hamlet; i dr.

STEVAN MAJSTOROVIC: Kulturne potrebe i struktura kadrova. Uz ime novoosnovanog časopisa „Kultura“ potrebno je ovog puta upisati i njegovo bliže određenje: to je časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku a izdavač je Zavod za proučavanje kulturnog razvika u Beogradu. U ovom prvom broju, grupisani u nekoliko rubrika, tekstovi obuhvataju teme značajne za teoriju sociologije kulture a obrađuju i neke aktuelne probleme i događaje u kulturnom životu naše republike. Stevan Majstorović se koristi empirijskim materijalom i svoj tekst ilustruje tabelarnim pregledom podataka, što mu daje posebno mesto u ovom časopisu. Analizirajući osam značajnih obeležja preko kojih se može sagledati stanje zaposlenosti u našim kultur-

nim i umetničkim ustanovama, autor ukazuje na neuravnotežen odnos koji postoji između strukture kadrova zaposlenih u kulturi i potreba za drugačijim profilom stručnjaka koji bi trebalo da rade i vode kulturnu politiku kod nas. „Ako bi se ovim tempom poboljšavala sada izrazito nepovoljna struktura po školskoj spremi zaposlenih u kulturnim i umetničkim ustanovama — piše Stevan Majstorović — našoj Republici bi bio potreban period od preko jednog veka da kategorija sa visokom spremom predstavlja jednu trećinu svih zaposlenih. S obzirom na brze promene i javljanje novih potreba, takvo stanje se čak ni onda ne bi moglo smatrati idealnim. Da kategorije sa visokom i višom spremom zajedno sačinjavaju polovinu zaposlenih, bio bi — pri ovakvoj dinamici promena strukture po školskoj spremi — takođe potreban period od čitavog veka. Pravu paradoksalnost ove činjenice otkriva tek podatak da nije u pitanju 'proizvodnja' kadrova, koliko razne teškoće da se oni koji su završili škole angažuju u kulturno-prosvetnim i kulturno-umetničkim delatnostima. Akademije, zatim fakultete humanističkog smera i druge visoke i više škole u Republici završava dovoljno mladih ljudi, što stvara realnu šansu da se najaktuelniji problemi kadrova u kulturnim i umetničkim ustanovama u našoj Republici rešavaju znatno brže i efikasnije nego dosad.

U periodu opšte modernizacije zajednice i tehničkog napretka, izgradnje samoupravnih odnosa i porasta društvene uloge kulture, 44,8%, to jest blizu polovine svih zaposlenih u kulturnim i umetničkim ustanovama sačinjavaju oni sa osnovnom školom i bez nje. Ovaj podatak je sam po sebi dovoljan da navede na razmišljanje. Postavlja se pitanje ko sve od zaposlenih u kulturnim i umetničkim ustanovama ulazi u ovu kategoriju, ko je sačinjava i doprinosi da ona u strukturi po školskoj spremi bude daleko najdominantnija. Jedan procenat otpada na domare, či-

stačice, kurire, kontrolore i prodavce karata u bioskopima čuvere i slične službe koje tolerišu odsustvo bilo kakve školske sprema. Ali ovo je samo delimično objašnjenje. Među zaposlenima u kulturno-prosvetnim i kulturno-umetničkim delatnostima ovakva lica u većini slučajeva predstavljaju mali postotak. Da bi se dobio procenat od 44,8% svih zaposlenih, njih treba potražiti i na mestima koja ne tolerišu odsustvo bilo kakve sprema i gde efikasnost poslovanja nužno traži kvalifikacije. Štaviše, po svoj prilici da većinu ove vojske nepismenih i polupismenih sačinjavaju ne zaposlenja koja ne zahtevaju ni minimalnu spremu, nego baš ona koja izvesnu spremu pretpostavljaju.

Kao potvrdu ovog zaključka navodimo stanje sa domovima kulture u SR Srbiji. Na str. 78. ovog pregleda navedeni su podaci o školskoj spremi upravnika kao i ostalih lica zaposlenih u domovima kulture. Kao što se iz tih podataka vidi, od ukupno 1.410 lica zaposlenih u domovima kulture u našoj Republici, 958 njih, ili 67,9%, je sa osnovnom školom ili bez nje. Ovaj primer rečito pokazuje da je struktura po školskoj spremi zaposlenih u ustanovama koje se bave masovnom kulturom i imaju kontakte sa najširim slojevima alarmantno nepovoljna. U njima nije retkost da nepismena lica izdaju knjige u čitaonici, biraju filmove ili obavljaju posao kinoperatera itd.

Smenjivanje neškolovanih koji treba da ustupe mesto onima sa kvalifikacijama nailazi na mnoge objektivne teškoće. Nekada su u pitanju socijalni problemi (nemogućnost da se licima bez škole nađe drugo zaposlenje i usled toga ustručavanje od otpuštanja), drugi put činjenica da za slabo plaćena mesta oni sa školom i ne konkurišu, tj. da na loše uslove pristaju samo oni sa najnižom spremom i bez nje. Ovi problemi se zato moraju rešavati kompleksno — ne samo angažovanjem školovanih nego i stalnim poboljšavanjem radnih uslova u kultur-

nim ustanovama, efikasnim rešavanjem socijalnih problema kod ovog smenjivanja. Sa da postoji paradoksalna situacija — da s jedne strane polovina armije koja treba da vodi i dobija kulturne bitke nije naoružana nikakvim znanjem i iskustvom, a da s druge strane zajednica ne koristi potencijale koje već poseduje, kadrove koje je već proizvela. Sa stanovišta budućnosti, to je luksuz i raspikućstvo..."

MEĐUNARODNI PROBLEMI br. 1/1968.

Dr MILAN BARTOŠ: Kodifikacija pravila o specijalnim misijama; dr ŽARKO MRKUŠIĆ: Ka realnijem pristupu problemu konvertibilnosti; dr JOZSEF BOGNAR: Privredna reforma i spoljnoekonomska politika Mađarske — Unutrašnji i spoljni problemi i tendencije u vezi s prelaskom na novi privredni mehanizam; SLOBODAN MADŽIĆ: Neka pitanja spoljnotrgovinske razmene Jugoslavije sa zemljama SEV-a; ALEKSANDAR BOŽOVIĆ: Dvadeset drugo zasjedanje Generalne skupštine Ujedinjenih nacija; LEO MATES: Mesto i uloga Instituta za međunarodnu politiku i privredu u našem društvu; dr MILAN SAHOVIĆ: Dvadeset godina rada Instituta za međunarodnu politiku i privredu, i dr.

NOVINARSTVO br. 1—2/1968.

BRANKO DADIĆ: Novinarstvo kao stvaralačka delatnost; DRAGO BOBIĆ: Sud i novinarska kritika; dr JELICA SIMIĆ: Korišćenje telekomunikacionih i meteoroloških satelita po međunarodnom pravu; MILO POPOVIĆ: Samoupravna integracija štampе i društva; MILOŠ MIŠOVIĆ: Štampa, društvo i poverenje; ŽIVAN MITROVIĆ: Kakav i o čemu zakon?; STEVAN MARJANOVIĆ: Grafička

baza jugoslovenske periodike; JELENA DANOJLIĆ: Tipologija jugoslovenskih listova; Televizija i kulturne aktivnosti; MILAN BAJEC: Reforma u komentarima; HRVOJE MACANOVIĆ: Osnovi novinarstva za snimanje zvuka; DUŠAN TIMOTIJEVIĆ: Jezik kao novinarski alat; i dr.

MILOŠ MIŠOVIĆ: Štampa, društvo i poverenje. Oslanjajući se na istraživanje o organizaciji i metodama rada redakcija naših dnevnih i nedeljnih listova, koje je prošle godine sproveo Jugoslovenski institut za novinarstvo, Miloš Mišović u ovom članku ukazuje na neke momente koji se, po njegovim rečima, "...ne bi smeli gubiti iz vida u diskusiji o ulozi masovnih komunikacija u savremenim društvenim uslovima".

„Iako se istraživanje ograničilo na organizaciju i metoda rada redakcija, analizom prikupljenih odgovora i drugih podataka dobijena je nešto potpunija slika odnosa u našoj štampi i njihovih specifičnosti. Prvo, pada u oči velika koncentracija listova i novinara u nekoliko novinskih kuća. Od ukupno 39 anketiranih redakcija nešto manje od polovine (16 listova) po broju i gotovo tri četvrtine po tiražu čine listovi koncentrisani u novinskim kućama Borba, Politika i Vjesnik. Nije teško zamisliti kakvu udarnu snagu i uticaj mogu da imaju tako koncentrisana sredstva masovnih komunikacija...

Gotovo u svim novinskim kućama sa više izdanja formirana su međuredakcijska tela. Najčešće su to međuredakcijski kolegijumi. Negde su to tela čija prava i funkcije nisu sasvim jasno precizirani. Njih imenuju, sazivaju i njima rukovode direktori preduzeća, a zadatak im je da koordiniraju rad i politiku svih izdanja iste kuće i da, u isto vreme, raspravljaju o eventualnim nesuglasicama pojedinih redakcija...

Praksa, međutim, još nije pokazala kako će se ti organi uklopiti u postojeći sistem upravljanja i rukovođenja

novinskim preduzećima. Nije isključena mogućnost da se međuredakcijski kolegijumi, ukoliko njihova funkcija ne bi bila strogo savetodavna, brzo pretvore u tela koja bi relativno lako mogla da prisvoje i isključivo pravo utvrđivanja uređivačke politike u novinskim kućama, što, u krajnjoj liniji, ne bi bilo daleko od svojevrsnog monopola. Nije teško pretpostaviti da se takav organ ne bi ustručavao da u ime društvenih ciljeva opravdava i neke vlastite interese ili slabosti.

Istina, ti oblici međuredakcijske saradnje još su novi i bilo bi veoma smelo, na osnovu skromnih iskustava davati konačne ocene. Ali, sasvim je izvesno da i samo postojanje međuredakcijskih kolegijuma, sastavljenih uglavnom od vrlo uticajnih ličnosti (međuredakcijski kolegijum se obično sastoji od direktora preduzeća i glavnih urednika listova) implicira mogućnost njihovog uticaja kako na uređivačku politiku svih izdanja, tako i na tretman pojedinih problema, što u datom trenutku može da bude oportuno, ali ne uvek i korisno.

Dobro je, razume se, dogovarati se kako da se sprovodi osnovna linija usvojene politike i programskih ciljeva, ali nije dobro ako se ta linija sprovodi šablonski i po nekom utvrđenom receptu. Za diskusiju je da li svi listovi i svi novinari iste kuće mogu i treba da na istovetan način tretiraju pojedina pitanja. Politika koja se na taj način utvrđuje, ma kako bila umerena, odmerena ili čak ekstremna, ne ostavlja dovoljno prostora za individualne inicijative; ona na izvestan način unificira mišljenja i neizbežno vodi u jednoličnost, što i listove i ljude koji rade u njima lišava nekih neophodnih svojstava.

Unificiranje mišljenja novinara iste kuće nije jedina opasnost koja se krije u velikoj koncentraciji štampe u nekoliko novinskih preduzeća. Postoje, naravno, i mnoge druge. Čitaoci odavno skreću

pažnju na politiku 'nezamiranja' među listovima, s jedne i drugim sredstvima javnih komunikacija, s druge strane. Gotovo je isključena mogućnost da jedan list podvrgava kritici pitanje drugog lista iste kuće. To, po nekom nepisanom pravilu, retko čine i listovi iz različitih kuća. Prividni mir, jedinstvo i saglasnost u nezamiranju traju u oblasti masovnih komunikacija sve dok neko ne prekrši 'džentlmenški sporazum'. A kad se to dogodi, onda se bez pardona i obzira kreće u napad."

POGLEDI br. 3/1968.

Dr JOVAN ĐORĐEVIĆ: Problemi odgovornosti i odgovorno društvo; OTO ŠIK: Osnovi društvenog preporoda; MIROSLAV KUSI: Čehoslovački model socijalističke demokratije; UROŠ ANDREEVSKI: Uloga društveno-političkih organizacija i društveno-političkih zajednica u sprovođenju reizbornosti direktora; BORO PETKOVSKI: Pokušaj definisanja sindikata u samoupravnom društvu; HENRIH BATOVSKI: Balkanske države i makedonsko pitanje pre i posle ilindenskog ustanka; i dr.

Dr JOVAN ĐORĐEVIĆ: Problemi odgovornosti i odgovorno društvo. Ovim napisom dr Jovan Đorđević skreće pažnju čitaocima na jedno interesantno pitanje o kome "... još uvek ne postoji nijedna dublja sistematska naučna studija ne samo u našoj već ni u svetskoj literaturi", na pitanje političke i lične, odnosno ljudske odgovornosti u jednom socijalističkom društvu onog tipa kakvog mi želimo i kakvog pokušavamo da ostvarimo. "Tema o odgovornosti — piše dr Đorđević — je u isto vreme aktuelna, neiscrpna i zaboravljena. U našem društvu, s vremena na vreme se ističe pitanje odgovornosti, ali kao i za mnoge druge stvari, prilično verbalno, i zatim se zaboravlja. Na odgovornost se zaboravilo i onda

kada je ona bila zapisana u Ustavu. Svoje mesto našla je ona u Ustavu od 1946. godine u formi „ministarske odgovornosti“. Zakon o tome nije bio nikada donesen; a nije je bilo ni u praksi. Takav ili sličan zakon o odgovornosti nije poznat ni kasnije, iako smo — nakon 1950 — isticali ideje o odgovornoj Vladi. Ustav od 1963. godine predviđa obavezu Skupštine da donese zakon o odgovornosti javnih i društvenih funkcionera. Tog zakona još uvek nema. On je unesen u program zakonodavnog dela Saveznog izvršnog saveća i same Skupštine i dosada se prenosi, kao i mnoge druge stvari, iz jednog u drugi program.”

O političkoj odgovornosti dr Đorđević, između ostalog, piše: „Neposredna odgovornost političko-izvršnih organa i preko njih upravnih organa još uvek je centralno pitanje političke odgovornosti, kao i ostvarivanja skupštinskog i političkog sistema uopšte. Za ostvarivanje ove odgovornosti politički putevi još nisu nađeni. Prošle godine je menjan Ustav sa ciljem da se izdvoje političko-izvršni i upravni organi i da se među njima raspodeli odgovornost, međutim od donošenja ustavnih amandmana od danas ponovo se vrši integracija izvršnih saveća i uprave; izvršni savet zastupa upravu, uprava zastupa savet, uvek istupaju zajednički i ne zna se tačno ko odgovara — izvršni savet ili sekretar (organa uprave); ili svi ajedno ili niko. Konfuzije i ntegrisanje ovih funkcija onetaju i kompetencije, tako la nema osnove ni za skupštini ni za javnost da ispituju i ritikuju, i da pozivaju na konkretnu kolektivnu pa i pojedinačnu odgovornost. Smi adno političke odgovornosti ne e samo u tome što je ona kolektivna, već i individualna, zv. „ministarska“”.

Iačin na koji se obrazuju zvršni saveti i uprava bitan e za odgovornost. Izvršne i pravne organe federacije sve iše shvatamo kao jedan vid eprezentacije republika, tako a su „republički ključevi“ i adrovska politika“ presudni

u stvaranju ovih organa. To dovodi do toga da su ovi organi ponekad ispod naših mogućnosti. Ali ono što je još važnije je to da oni više predstavljaju zbir pojedinaca nego ekipu i tim. Kriterijumi ovakve selekcije su često nejasni i neujednačeni. U takvim uslovima nema pravog kolektivnog rada, već uticaj „jačih“ pojedinaca i kompromisi među pojedincima.

Kalektivna odgovornost pretpostavlja kolektivni rad ekipe koja zna šta želi i ima jedinstvene osnovne stavove; koja je po svom sastavu više ili manje na istom nivou; koja ima svog odgovornog „šefa“. Svakom društvu su potrebni jaki i sposobni ljudi, ljudi sa autoritetom, vizijom i upornošću. To doprinosi da se rešava sa autoritetom, a za to su uslov ljudi sa autoritetom.

Da bi se sve to postiglo, potrebno je da se pre i za vreme izbora izvršnih organa poznaju osnovni stavovi grupe ljudi koja se kandiduje za izvršne funkcije. Oni su se do sada birali više po imenu i pojedinačno, a ne na osnovu programa koji predlažu i za koji se angažuju. Bez toga nema osnove za odgovoran rad i za radnu odgovornost. Pretpostavke i opšte formule (kao što su borba za reformu, ili za samoupravljanje, ili za napredak i sl.) nisu dovoljne za konkretnu političku odgovornost.

Nemoguće je da se skupštinski sistem razvija kao sistem odgovorne vlasti ako skupština ne utvrdi osnovne principe politike, a izvršna ekipa ne predloži kako i čime će ih ostvarivati. Demokratizam i efikasnosti odgovorne politike ne bi bilo tuđe i iznošenje alternativnih stavova u pogledu politike i njezinog sprovođenja. Na osnovu slobodne demokratske diskusije u skupštini o ovim alternativama mogla bi da se izabere ona ekipa koja, po mišljenju većine, raspolaže nauka, daje najveće garancije da će tu politiku ostvarivati sa najviše kompetencija, sposobnosti, angažovanja, jedinstva i odgovornosti.”

Ovaj broj posvećen je krizi na Bliskom istoku. On donosi referate i diskusiju sa simpozijuma o odnosu Ujedinjenih naroda prema krizama na Bliskom istoku i Jugoistočnoj Aziji koji je, na inicijativu i u organizaciji Društva za Ujedinjene narode SR Hrvatske, Društva za Ujedinjene narode SR Slovenije i Politikološkog društva Hrvatske, održan na Fakultetu političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu krajem marta 1968. godine.

Referate su podneli: MLADEN IVEKOVIC, „Organizacija UN i kriza na Srednjem istoku i Jugoistočnoj Aziji“; JOSIP ĐERĐA, „Mediterran i kriza na Bliskom istoku“; RADOVAN PAVIC, „Političko-geografske implikacije suvremenog arapsko-izraelskog sukoba“ i ALEKSANDAR BOŽOVIC, „Sadašnje mogućnosti delovanja UN na rešavanje krize na Bliskom istoku. DAVOR RUDOLF u „Hronologiji“ piše o Izraelsko-arapskom sukobu pred Generalnom skupštinom i Vijećem sigurnosti Ujedinjenih nacija. U diskusiji učestvuju još i IVAN BABIC, LJUBOMIR RADOVANOVIC, VUKSAN POPOVIC, VOJIN DIMITRIJEVIC i STEVAN ĐORĐEVIC.

PRAKSA br. 3—4/1968.

MILIJA KOMATINA: Program jedinstva i razgraničenja; O nekim pitanjima odnosa federacije i republika; dr JOSIF JAUKOVIC: Uticaj tržišnog područja na razvoj privrede razvijenih i nerazvijenih rejona; MILORAD STANOJEVIC: Radna jedinica i položaj radnog čovjeka u preduzeću; RADIVOJE BRAJOVIC: Povodom reforme sistema zdravstvenog osiguranja; ŽARKO KALEZIC: Zemljoradničke zadruge danas; JOVAN ANDRIJASEVIC: Samoupravno i robno biće preduzeća; RADOVAN RADONJIC: Ne-

razvijeni skupštinski sistem uzrok neafirmisanosti mjesnih zajednica; dr VUJO VUK-MIRICA: Novi oblici i pravci izvoza kapitala razvijenih kapitalističkih zemalja; BRANKO PRNJAT: Otudenost rada i monopolizam u kulturi; i dr.

PREGLED br. 7/1968.

ABDULAH ŠARČEVIC: Kri- tičko mišljenje u antinomija- ma savremenog društva; dr MUHIBIJA KRESO: Marksov metod u Kapitalu; ČAZIM SADIKOVIC: Neki teorijski aspekti skupštine u našem društvu; dr DUŠAN KECMA- NOVIC: Antropološka uteme- ljenost psihijatrije; KARL MARKS: Kapital — „rukopis šeste glave“; dr ALEKSAN- DAR VACIC: Robna proizvod- nja u socijalizmu — ko ekvi- libira i oko čega; dr V. Đ. DEGAN: Još o neokolonijali- zmu; i dr.

ČAZIM SADIKOVIC: Neki teorijski aspekti skupštine u našem društvu. Na pitanje „Da li je opravdano odvojiti „izborni sistem“ od funkcije skupštine“ Sadiković poku- šava da odgovori u posebnom poglavlju ovog napisa koji je pisan (kako stoji u podnaslo- vu) „povodom najavljenih u- stavnih promena“.

„Kod nas se vrši nekoliko promjena — piše Sadiković. — U toku su značajne promje- ne u organizaciji naših funda- mentalnih političkih i demo- kratskih institucija, i to pro- mjene u strukturi i funkciji skupštine, promjene u izbor- nom sistemu i reorganizacija Saveza komunista. Pošto je vidljiva tendencija da se te promjene odvijaju neovisno jedna od druge, želja nam je da ukažemo na neovisnost ta- kvih napora i da ukažemo na potrebu jedinstvenog, komple- ksnog tretmana. Promjene tih ustanova treba da daju jednu trajniju fizionomiju našem političkom i društvenom po- retku, kako bi i sve druge na- še institucije, kod pravilnijeg

postavljanja ovog odnosa, do-
bile novi smisao i novo mje-
sto u tom poretku. Tek kad
se utvrdi i iznjansira prava
funkcija gore pomenutih te-
meljnih političkih institucija,
biće moguće preispitati i fun-
kciju svih drugih tj. tek će se
onda sa sigurnošću moći go-
voriti o cjelishodnosti posto-
janja čitavog niza drugih in-
stitucija.

Jedan od prvih zahtjeva kod
izgradnje demokratije, tj. de-
mokraskih institucija, jeste
da se ne mijenjaju naglo po-
litičke ustanove, da u tome
postoji postepenost i metodi-
čnost. Potrebno je da se ma-
ksimalno iskoristi od onog što
postoji, da ostane sve što mo-
že ostati, naročito ovo važi
za naše široke demokratske
institucije. Ne postoje nikak-
ve indicije društvenog karak-
tera, a ni teorijski osnovi koji
bi ukazivali na potrebu če-
stih organizacijskih promjena
unutar skupštine ili vlasti u-
opšte u jednom socijalistič-
kom društvu i krajnje je vri-
eme da se naša demokratska
struktura stabilizuje, da se
organizacija vlasti položi na
sigurnije temelje, a da se so-
cijalistički razvitak ogleda is-
ključivo — ili bar u najvećoj
mjeri — na tlu samih društve-
nih odnosa. Stabilne demo-
cratske institucije mogu o-
nogućiti živi društveni razvoj,
transformaciju ili revoluciju
unutar društvenih odnosa, ko-
a predstavlja, inače, drugi
raz za socijalistički društve-
ni razvitak. Potrebno je poći
od toga da socijalističko dru-
tvo, po svojoj prirodi, ne sa-
mo da ne traži neprestane iz-
mjene u organizaciji i struk-
turi osnovnih demokratskih
institucija ili institucija vlasti
nego, zapravo, uslijed sve a-
lektvatnijih društvenih uslova,
povećane homogenosti, poli-
tičkog vaspitanja i drugog,
nora postojati određena sta-
bilnost institucije, izvjesna
radicija i sigurnost, kako bi
je, upravo zato, još intenziv-
nije vršile one društvene pro-
mjene koje proizlaze iz biti
socijalističke revolucije. U-
pravo ako želimo da naše ak-
tuelne promjene ne budu pro-
izorne — da ne budu gole
improvizacije — potrebno je
razmotriti i dovesti u strogu

vezu sve postojeće političke
institucije, odrediti svakoj
pravu ulogu, jer to zahtijeva
priroda vlasti koja postoji u
socijalističkom društvu, kao
i samo društvo koje se nala-
zi u procesu revolucionarne
promjene. Ako se problem ne
postavi kompleksno, u duhu
kreatorskog karaktera funk-
cije političkih ustanova u so-
cijalističkom društvu, za vrlo
kratko vrijeme pojaviće se
potrebe za promjenama u sfe-
ri formalnog ustrojstva, koje
ne samo da nemaju veliki
značaj u toj funkciji nego šire
mogu djelovati i destruktivno.

Kada se danas govori o even-
tualnim promjenama u izbor-
nom sistemu, onda to pitanje
treba dovesti u strogu vezu
sa ovim što je već rečeno o
funkciji skupštine. Potrebno
je, dakle, pažljivo ispitati da
li je kod postojećeg izbornog
sistema skupština adekvatno
vršila svoju funkciju jer, u
ovom kontekstu, promjena u
načinu izbora dolazi u obzir
samo onda kad se uoče, tač-
no utvrde i istaknu slabosti
postojeće skupštine, pa se,
imajući to u vidu, rešenja za
njihovo otklanjanje traže u
modifikaciji izborne demo-
kratije kao puta formiranja
skupštine. Ako se demokrati-
ja sagleda kroz prizmu vlasti
— jer vlast je mjerilo demo-
kratije, ako se demokratija
shvata na marksistički način
— onda se izborni sistem ne
smije odvajati od strukture i
funkcije skupštine ili vlasti u-
opšte, jer je on sastavni dio
te cjeline. Znači, promjena u
strukturi izbora dopuštena je
samo kad se precizno utvrdi
šta se želi time postići.”

PROBLEMI br. 65—66/1968.

IVAN URBANČIČ: Nekoliko
uvodnih misli o mišljenju;
TINE HRIBAR: Vreme i tele-
ologija; VALENTIN KALAN:
Diltheyevo istorijsko mišlje-
nje; VANJA SUTLIČ: Rad i
moć; SPOMENKA HRIBAR:
Iz istine vremena; MILAN
PINTAR: Hegelova kritika
Kantovih antinomija uma;

SLAVOJ ŽIŽEK: Ispitivanje sigurnosti (I); K. H. Volkman-Schluck: Iz „Uvoda u filozofsko mišljenje“; JACQUES DERRIDA: De la grammatologie; Primedba redakcije.

U PRIMEDBI REDAKCIJE stoji: „U slovenačkom časopisnom životu nagomilao se niz pitanja zbog kojih treba započeti sa javnom raspravom i pronaći za njih što adekvatnija rešenja. Mnogo je činjenica koje govore u prilog tome da postojeći časopisi na ovaj ili onaj način više ne zadovoljavaju, odnosno da naš časopisni život nije organizovan tako da bi odgovarao stvarnim potrebama našeg duhovnog stvaranja koje se može i mora izražavati baš preko časopisa. Dokaz za to su, prvo, sve one inicijative koje se ostvaruju u obliku zamisli novih časopisa van zvanično organizovanog časopisnog života, kao što su, npr., OBJAVE I ARTES, i koje neće moći da se zadovolje sadašnjim mogućnostima, već će pre ili kasnije zahtevati njima odgovarajući i ravnopravni položaj unutar redovne periodike. Tome treba dodati zahtev za časopisom KATALOG, sa čime je javnost već ranije upoznata, a koji se temelji na jasno izraženoj i skladnoj koncepciji, dalje blokiranje stvaralačkih sposobnosti okupljenih oko KATALOGA može dobiti karakter i značaj administrativnog nasilja. Ništa manje nepoznate nisu teškoće i pitanja sa kojima se neprestano sukobljava naša sociologija i filozofija, jer svi znamo da, uprkos izlaženju MODERNE ORGANIZACIJE, u Sloveniji one nemaju dovoljno mogućnosti za publiciranje. I na kraju, poznato je i to da sadašnje prilike u časopisnom životu blokiraju određeni broj naših kulturnih radnika do te mere da se veoma retko ili se uopšte ne javljaju u časopisima, što znači da ne mogu, na odgovarajući način, shodno njihovim mogućnostima i pravima, učestvovati u prirodnom kulturnom životu, zbog čega je potpuno shvatljivo to što su počeli tražiti mogućnosti za poseban časopis.

Takvo stanje prouzrokuje, prvo, nepotrebne i besplodne napetosti u kulturnom životu, budi revandikacijske težnje, onemogućuje jasno strukturiranje kulturnog prostora, iz čega se mogu roditi neadekvatne ocene i podozrenja, što može da bude osnova jedino za administrativno manipulisanje i stoga uzrok za stalno obnavljanje međusobne blokade.

Veći broj sada aktuelnih pitanja ima svoje izvore i u neposrednoj prošlosti, to jest, između ostalog, u likvidaciji PERSPEKTIVA i nekadašnje redakcije SODOBNOSTI. I-pak, to ni u kom slučaju ne znači da je sadašnja problematika nekakvo mehaničko obnavljanje nekadašnjeg konflikta i da rasprava o trenutnom položaju i sadašnjoj neadekvatnosti treba da se odvija u okviru nekadašnjih dilema i na osnovu ranijih ocena i merila. Nastojanje za razrešenjem današnjih pitanja nije i ne može da bude nastojanje za revizijom ranijih sporova i odluka...

Sve dok ne bude promenjen opšti položaj periodike, PROBLEMI će morati da obavljaju više funkcija i zadataka koji su međusobno nespojivi i neće moći da stvarno udovoljavaju ni jednoj od stvaralačkih inicijativa koje u ovom časopisu traže прибежиште. Međusobno blokiranje interesa i potreba sada je donekle smanjeno, ali još nije otklonjeno. Zato se može reći da su u sadašnjem trenutku blokirani i postojeći časopisi te, prema tome, i ono što već egzistira, što već imamo, ne može uspešno izvršavati svoje zadatke. U ovom trenutku, dakle, nije reč samo o tome da se sve stvaralačke potrebe mogu na odgovarajući način i ravnopravno afirmisati u okviru periodike, već je reč i o nečem drugom: kako postići da periodika stvarno obavlja ono što je njen zadatak...

Time je istovremeno rečeno i to da je krajnje vreme da se odrekemo starih predstava o ustrojstvu, značaju i načinu delovanja časopisa. Periodiku

anas više nije moguće organizovati po uzoru prošlosti i na osnovu merila koja no nasledili iz XIX veka..."

JAN URBANČIĆ: Nekoliko vodnih misli o mišljenju. ...Filozofsko mišljenje je to čitav vek duboko zasuto slojevima ovih ili onih — ama, pogleda na svet ili ideologija, podešenih prema pobnim grupama, klasama, rodima itd.; i drugde, ne mo kod nas, ali kod nas na seban način. Pokretačka aga svakog pogleda na svet ideologije, kako je shvamo danas, jeste u tome što ona pogled ili i z r a z (draz) određene grupe (nacionalne, socijalne, klasne, religiozne i sl.) ili opšteridskog subjektiviteta. Ona tiče od subjekta i ima nkciju da kao t o t a l o osmišljenje njegovog lovanja, služi samo kao ude za afirmisanje i ekanziju njegove snage ili asti; njena suština je samokrivljena metafizika. Tako govori i o naučnom pogledu na svet, o materijalističm ili dijalektičko-materijaličkom pogledu na svet, o ealističkom pogledu na svet, humanističkom pogledu na et, o religioznom (hrišćanom) ili ateističkom pogledu na svet itd. i o svim mogućim izmima i ideologijama. ima njima je izvorna radoalost mišljenja u njezinoj zavisnosti, i njezina autenost, strana, odvratna; otiv nje se zajednički bore — izmi, ideologije i pogleda na svet — iako među som nepomirljivo zavađeni sam sredstvima i po principu: bolje bilo kakva nego nikva ideologija. Hoće samo ubede i borbom pridobiju o više pristalica; za ovu meru ne biraju sredstva.

ove potisnutosti mišljenje danas oslobađa u horizon svoje izvorne radoznalosti e-dovršenosti. Novost ovog obađanja je povratak mišnja ka samome sebi i, p r e v e g a, k a s v o m e v o r u koji ga izvorno paja. Pošto to mišljenje e više ideološki udešeno, možemo u njemu tražiti ili aziti nekakvo „uputstvo za

akciju", bilo kakva da je; u suštinskoj radoznalosti mišljenja nema dovršenosti u smislu sve-znanja bilo kojeg pogleda na svet; uzalud bismo tražili od njega da razvije ili pokaže svrhu svega događanja, da pronade smisao i cilj istorije kao puta realizacije te svrhe i na taj način čoveku ipak pruži čvrsto tlo i cilj. Iz ovoga opet nije moguće izvesti zaključak da je takvo mišljenje ideologija čistog pasivizma. Pasivizam je kao suprotnost aktivizma samo deficijentni modus samog aktivizma i u suštini se ne razlikuje od njega, već ga potvrđuje..."

„S obzirom na sve ovo, mogu u okviru ovih uvodnih misli samo ponovo da skrenem pažnju na ono što je već bilo rečeno. Ovo mišljenje je mišljenje tajne mnogovrsnog postojanja (istine) biti kao sudbonosno-istorijskog odnosa koji imenuje reč biće i koji izvire iz egzistencijalnog iskustva osnovne ontološke razlike. To iskustvo se može imenovati rečima, ali nije ga moguće dati. Šta je to ontološka razlika? Sve što bilo kako jeste, bilo je ili će biti, jeste b i v a j u ć e. Između bivajućeg i bivajućeg nema nikakve razlike s obzirom na to, što je, naime, bivajuće. Ali što se u razlici od bivajućeg apsolutno razlikuje i u čemu se sve bivajuće već pokazuje kao bivajuće u razlici, „jeste" n i š t a i l i b i t. Bit postoji kao biće, biće ispunjuje p o s t o j a n j e čoveka i događa se čoveku kao sudbonosna istoričnost egzistencije. Čovek se baš u tome, što postojanje čoveka odražava biće, kao neko bivajuće, suštinski razlikuje od svega ostalog bivajućeg kao stanovnik razlike. To, u razlici isprobano postojanje čoveka, jeste neproračunljivo i nepodjarmljivo stanovanje čovekove ljudskosti, mesto njegovog bivanja koje principijelno nije dostupno nijednoj — logiji, kao i ne tehno-logiji (makar to bila tehnologija mozga), pošto transcendiru svako bivajuće kao mogući predmet bilo koje -logije i ne iscrpljuje ga dovršeni subjektivitet

č o v e k a u l o g e i l i s t r u k t u r e. Baš ta ne-proračunljivo-nemanipulativ-na suština čoveka u razlici jeste ne-dovršeni horizont današnjeg radoznalog mišljenja koje se u brizi za svoj izvor posebno prepušta ne-dovršenoj teskobnosti u kojoj se uvek već nalazi. Sva neznatnost ove razlike je sveobimna i tako veoma raščlanjeno mnogovrsna da radoznalo mišljenje mora da se zadržava u skromnosti svog neznanja i da se povuče pred pravolinijskim sve-znanjem (suštinski ravnodušnošću sve-jednosti), šta zahtevaju naučnost dijalektike, naučnost nauke, pogledi na svet, ideologije i -izmi, kao instrumenti u službi subjektivizma određenih p o s e b n i h grupa, naroda, klasa itd., ili u službi onog o p š t e l j u d s k o g, tj. subjektiviteta subjekta koji se događa planetarijski kao ekspanzija snage i kome je sve to bezuslovno potrebno za neograničeni i neometani rast snage. Ova neznatna razlika je nepresušiv izvor radoznalog mišljenja koje sve misli iz nje, u njoj i za nju ..."

VANJA SUTLIĆ: Rad i moć. „...Ako se uzme u obzir da svaka savremena ‚vlast‘, ‚gospodstvo‘, ‚vladanje‘, ‚upravljanje‘ itd. ima korene u ‚procesu‘ Rada i da se u njemu legitimise — u tome je i kamen temeljac ekonomističkih, tehnicističkih i scientističkih ambicija ‚praktika‘ — onda se, ne samo na području empirijskog istraživanja, nudi naročito, vredno pažnje i rezultatima plodno p r o ž i m a n j e i u k r š t a n j e aspekta ‚stanja stvari‘: ‚birokratije‘, ‚tehnokratije‘ i ‚demokratije‘ kod primata drugog ‚načina upravljanja‘ kome drugi ‚služe‘, jer ‚tehnokratija‘, s jedne strane, indicira odnos na ‚samu stvar‘ (na ‚produkciju‘, Rad), i, s druge strane, treba ono manipulativno-instrumentalno u svakom ‚upravljanju‘ sve više da se proširuje, u skladu sa povećavanjem i intenzifikacijom proizvodnje, i treba da privlači i ulaže uvek nov, kvalifikaciono prilagođen ljudski ‚materijal‘. Iz toga proizlazi da suština svakog kratein kao

i arhein, bilo u smislu ‚birokratije‘, ili ‚tehnokratije‘, ili ‚demokratije‘ i, čak, ‚anarhije‘ n i k a d a n i j e n i š t a s a m o l j u d s k o — i zato, naravno, i nije nešto ‚socijalno‘ za ‚sociološki‘ i ‚psihološki‘ aspekt — već svoje poslednje ovlašćenje, svoju legitimnost; treba reći svoju istinu i istovremeno ne-istinu, svoj pravi ‚autoritet‘ dobija iz sada dominantne, o svemu zapovednički odlučujuće ‚volje‘, iz ‚moći‘ koja nikako nije dovoljno promišljena ako se razmatra samo kao ‚tehnički‘ ili ‚tehnoološki‘ relevantan ‚problem‘, a ne razmisli se suštinski, ono što bismo mogli da nazovemo ‚metafizički‘ ili ‚mundano‘, a s obzirom na sveodlučujući preokret: ‚transmetafizičkom‘ dimenzijom ‚produktivne moći rada‘. Kratein u tom smislu ne anulira takozvane ‚lične slobode‘, već im dopušta da napreduju u dobro produktivne moći samog rada. Ono s t r a š n o u ovako posmatranom pitanju vladanja i upravljanja, nadređivanja i podređivanja, prema tome, ne dolazi, pre svega, iz grupa moći i uticaja, koje možemo uvek identifikovati, već iz specifičnosti novog istorijskog sklopa (suština čoveka, biti i bića), kome je potrebno racionalno upravljanje i koje sve što jeste predaje njemu ..."

„Zato, u krajnjoj liniji, spor ‚birokratije‘, ‚tehnokratije‘ i ‚demokratije‘ sa ‚ličnim slobodama‘ (koje su isto tako neka vrsta moći, sile, agensa, posedovanja i vladanja, upravljanja) nije ono odlučujuće, iako je u svakodnevnoj praksi još tako značajno koja je vlast (tô krátos) preovladala. Sve je u tome da se čudovišni pritisak koji isceduje životnost, da se u sebi neograničena ‚moć‘ koja je toliko veća koliko je ‚blaža‘, da se ‚materijalizovana‘ ‚samosvrha‘, ‚praktične volje‘ koja sebi podređuje svaki prirodni rast, da se konstruktivna ‚praksa‘ kao kasna sinteza theoria, poiesis i prâxis (u užem smislu) u aspektu actus i actus a l i t a s kao realnost (Wirklichkeit), da se ‚produkcija‘ zbog produkcije‘ konačno sabrano umire u suštinskom,

dino nužnom pitanju koje
 le putem jednostavne smi-
 one celine punoće života.
 no se, u globalnom smislu,
 samog središta moći, gde
 e moć ne-moćna, iz 'biti'
 einai) koja omogućava i moć
 ao svoj dosad najodlučniji
 raz, napad (ictus) na bića,
 ro-iz-vodi sa otpornim pre-
 b-ratom (u smislu versoria
 versus) koji negira uzrok,
 o-vratkom (koji govori, re-
 olutio) i pre-vratom (koji
 znemirava, inversio), sa ove
 i one strane, 'nasilja', među
 lća — kako bi uspevala, ra-
 a, a ne samo za nešto, zbog
 ećeg 'vredela', nećemu kori-
 čila. Odlučujuća revolucija
 eće 'empirijski' nasesti na
 esku loše beskonačnosti 'ak-
 vizma', već će nas, manje
 ke, ali otpornije, postojanje
 on-sistentes), sa 'kvalitativ-
 o novim skokom', suštins-
 im, tradicionalno rečeno:
 ranscendentalnim' uslovima
 speha podesiti, zadovoljiti
 : daće da se susrećemo sa
 idovoljavanjem, satisfactio-
 punjenje) u zajednicu (u
 nislus synousia) ljudskog ži-
 ota (tá anthrópon), svega što
 vi i postoji (tá zônta, tá
 ata), bivanja (čestog einai)
 života (tò zên, he zoé kao
 e biosis, tò biônai, naime: iz
 te osnove su još zóo i biôo)
 njegovom i-stoku, izlazu, iz-
 vu (phyein), koji je raz-ila-
 k, raz-vođe života (u smislu
 o bíos hápas — čitav ljudski
 vet) i samoga sveta (ne sa-
 o u smislu razvrstavanja
 mljinog kruga, ne samo ra-
 a u vasioni, ho kósmos. mun-
 is, još manje svemira, uni-
 rsrum i universitas, već, pre
 ega, 'belog sveta', 'dnevne
 vetlosti', 'svetlosti', tò phôs).

ada postoji pitanje: Da li u-
 ajemo protiv biti kao moći
 i rebeliramo iz naše ne-do-
 pljnosti, insuficiencije, ne-ži-
 ptnosti, ne-moćni da bi po-
 ojali — ili to radimo iz obi-
 a, viška, životnosti, za koju
 e „moć” uvek pro-sek, od-
 ećanje, raz-likovanje, razli-
 a? Prvo nije govor (lógos),
 up naše pribranosti, već o-
 varanje. Jedino je drugo
 i-kladno, dobro, dostojan-
 veno za preokret.”

PROBLEMI
 br. 67—68/1968.

KATALOG

MATJAZ HANŽEK: Različite
 zanimljivosti; TARAS KER-
 MAUNER: Dve interpretacije;
 Svetlost tame, strip, crta Mar-
 ko Pogačnik, tekst Benjamin
 Luks; TOMAŽ ŠALAMUN:
 Jonas; MILENKO MATANO-
 VIC; Philippe Sollers: Sade u
 tekstu; NAŠKO KRIŽNAR;
 IZTOK GEISTER; TOMAŽ
 BREJC: Vid govora; FRANCI
 ZAGORICNIK: Don Quijote;
 I. G. PLAMEN: Pesme; MAT-
 JAZ HANŽEK; MICHAEL
 McCLURE: Brada; RASTKO
 MOČNIK; MILENKO MATA-
 NOVIĆ; MARKO ŠVABIĆ;
 Pauka mase ujed; SLAVOJ
 ŽIŽEK: The spy who loved
 me; ROLAND BARTHES: Kri-
 tički eseji; VOJIN KOVAČ-
 -CHUBBY: Preservativi; BRA-
 CO ROTAR: Likovni jezik;
 VOJIN KOVAČ-CHUBBY.

PROLOG
 br. 2/1968.

TEATAR, KULTURA —
 KULTURNA POLITIKA,
 POLITIKA

Pod ovim naslovom objavljen
 je razgovor koji je organizo-
 vala Redakcija „Prologa” sa
 istaknutim zagrebačkim pozorišnim, kulturnim i politič-
 kim radnicima. Cilj razgovora
 bio je „...postavljanje i su-
 protstavljavanje mišljenja onih
 koji kreiraju kulturnu politi-
 ku i onih koji tu kulturu stva-
 raju”; Pozivu na razgovor su
 se odazvali: TOMISLAV DUR-
 BEŠIĆ, ŽELJKO FALOUT, dr
 DANKO GRLIĆ, dr BRANKO
 HEČIMOVIC, BORIS HUDO-
 LETNJAK, TOMISLAV KU-
 RELEC, PERO KVRGIĆ, SV-
 EN LASTA, SREČKO LIPOV-
 ČAN, RANKO MARINKOVIĆ,
 DINO RADOJEVIĆ, PETAR
 SELEM, FABIJAN SOVAGO-
 VIĆ, VJERAN ZUPPA. U raz-
 govoru su učestvovali i člano-
 vi Redakcije. VLADIMIR RO-

KSANDIĆ rekao je u svom izlaganju između ostalog, sledeće: „... Mislim da se pre-malo govorilo o današnjem položaju inteligencije u Zagrebu, o njenim stavovima, postojanosti i o njenoj aktivnosti, a to je stvar koja mladog čovjeka ponajviše iznenadi i zateče.

Imam osjećaj da sam večeras prvi put u toku svoje 21 godine čuo od jednog našeg političara da izgovara riječ etika. Prvi puta. A vrlo često sam je čuo od intelektualaca, međutim, koristi nikakve, jer vrlo često neke osnovne etičke norme nisu previše poštovali ni jedni ni drugi. To je, mislim, osnovni problem. Kad se radi o nama samima, u jednom najširem smislu, tu smo vrlo benivolentni. Svi, recimo, govorimo stalno o 'Vjesniku', a preskačemo i nismo nijedanput spominjali 'Telegram', koji ima isti mentalitet, i još k tome dragovoljno. Nije problem u tome da su samo u ovoj situaciji korumpirani mediokriteti koji na drugi način ne mogu doći do kruha, nego je problem taj da su korumpirani i najelitniji intelektualci. To se iskazuje u svakom času, skoro svi oni zaboravljaju, citiram Branu Crnčevića, da imaju samo jedan potpis. To je onaj najosnovniji problem, to je ono stravično kad čovjek uđe u ovaj krug negdje sa strane, i, gdje god dođe, sretne se sa strašnom situacijom. To je situacija o kojoj je govorio drug Marinković — mladi intelektualac može stvoriti odbrambene mehanizme, može biti spreman na njih. Međutim, ne može biti spreman kad doživi te iste stvari od ljudi od kojih očekuje drugo, od ljudi od kojih očekuje neki stav. Pazite, ima ljudi kojima to ne treba, kojima ne treba zaista, neće ga nitko zatvoriti, međutim, on se jednostavno boji, a boji se ne samo zato, jer ima određenih razloga da se boji, nego i ljudi koji nemaju razloga — boje se... To je problem kompletne ove inteligencije za dvadeset godina, poštteni ljudi su više pasivnom rezistencijom odgovarali na sve ovo što se dešavalo. To je možda određeni put,

ali taj put ne vodi ničemu. I postoje jedino dva vrlo izolirana i napadana časopisa 'Praxis' i 'Razlog', određeni broj ljudi, koji misle da se ovdje u postojećim okvirima, još nešto može postići akcijom. Kad se kaže časopis, to nekako zvuči, ali to je desetak ljudi. I situacija se, mislim, neće riješiti sve dok se prešutno s ovim stvarima svi slažemo. Tek kad jednom pogledamo sami prema sebi i kad tu počnemo određene borbe i kad se tu jasno iskristalizira situacija... onda treba vući jednu liniju.

I ja vjerujem, ako se ta linija izdrži, pa čak i na 35 stranica, ona će negdje dovesti. Stalno spominjemo samo političare i njihov odnos prema kulturi. Pri analizi tog odnosa inteligenciju i političare ne treba u krajnjoj liniji dijeliti, jer smo zaslužili takve političare, zaslužili smo ih ako se nismo dovoljno angažirali, ako je neke peticije ovdje potpisalo sedam ljudi. A ostalih trista, četiri stotine nije potpisalo, jer se boje svoje sje-ne. A tih sedam ljudi može to potpisati da im se ništa ne dogodi... I stoga, moramo shvatiti jednu stvar: da, bez obzira na to što sve nas umjetnost manje više prvotno zanima, ovaj trenutak zahtijeva od svih nas politički angažman. Jer privatno bismo svi imali više koristi da se specijaliziramo na području umjetnosti. Međutim, takvim stavom samo potpomažemo ono što kao intelektualci kritiziramo, da na taj način djelujemo protiv sebe."

SOCIJALIZAM br. 7—8/1968.

ZIVOJIN RAKOČEVIĆ, „Proizvodnja vrednosti i iracionalna strana dohotka"; DRAGUTIN ŠOLAJIĆ, „Kineske kritike ekonomizma"; BRANKO PRIBICEVIĆ, „Međunarodno savetovanje i odnosi između socijalističkih snaga". U rubrici „Prilozi" objavljeni su sledeći tekstovi: MIROSLAV PEČUJLIĆ, „Društvene grupe i politička moć"; ZO-

RAN VIDA KOVIĆ, „Glavna razvojna linija socijalističke revolucije Jugoslavije“; MIHAILO NIKOLIĆ, „Metafizička i progresivna dijalektika“. LJILJANA ČALOVSKA piše komentar: „Posledice revizije dimitrovskog kursa“. Časopis donosi i članak POL NOAROA „Smisao studentskog pokreta“.

U ovom broju objavljen je deo diskusije o komuni koja je vođena u Sekciji Savezne konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda za društveno-ekonomske i političke odnose. Objavljena su izlaganja ZDRAVKA TOMCA, LEO NA GERŠKOVIĆA, MICE CAREVIĆA, DUKE HRZENJAKA, JUGE KRALJEVIĆ, MAJDE STROBL, ANĐELKA VELJICA, STOJANA TOMICA i LAZARA ĐUROVSKOG.

MICA CAREVIĆ: Pojam multipliciranja vlasti. „Preko autonomne normative djelatnosti koju vrše izvjesne radne organizacije, uglavnom bez kontrole i inkorporacije njihovih normi u pravni sistem, ove organizacije u posljednje vrijeme sve više vrše vlast nad radnim ljudima i ta se vlast sve više multiplira. U razvijanju samouprave mi smo naglašavali autonomiju normative djelatnosti, što je sasvim razumljivo, ali je to u praksi imalo jednostran trend i dobilo interpretaciju apsolutne samostalnosti, koja se često koristila protiv društvenih normi. Drastičan slučaj je isplata „dohotka“ u bankama, spoljnoj trgovini i nekim drugim službama uoči 1. januara 1968. godine. Tako smo usljed veoma slabe društvene kontrole autonomnog normiranja i njegovog usaglašavanja sa pravnim sistemom imali ozbiljnu pojavu stvaranja političkog monopola u radnim organizacijama, koji je težio da se nametne i široj zajednici. Tako smo dobili pojavu nove vlasti. Ta vlast je postepeno počela da daje energičan otpor svakom uticaju društva u pogledu inicijative društva i ocjene rada i pojava u radnim organizacijama, nazivajući sve

to „miješanjem“ (mada ima i pojava miješanja). I umjesto da smo razvijanjem samouprave u radnoj organizaciji i komuni dobivali veći stepen povezivanja i političkog integriranja, uporedo smo imali i pojavu zatvaranja.

Vlast koja se ugnijezdila u radnim organizacijama sve više se okreće i prema građanima van radne organizacije. Poznato je da godinama banke svojim cirkularima donose nove norme od kojih su mnoge suprotne zakonima i zakonskim propisima, a kojim one obavezuju građane i pravna lica. Šumska gazdinstva, izvršavajući zakone o šumarstvu često prelaze data im ovlaštenja, ne poštuju rješenja skupština opština o određivanju rejonu za ispašu, vrše pošumljavanje oko naseljenih mjesta i na zemljištima koja nisu još imovinsko-pravno raspravljena, dok na drugoj strani ostaju velike površine nepošumljene; određuju takse za ispašu bez dogovora sa skupštinama opština. Negdje vodne zajednice naplaćuju vodni doprinos i tamo gdje ne vrše nikakve usluge. Električna preduzeća ukidaju naselju struju zbog spora s investitorom oko dalekovoda, iako plaćanje struje nije sporno. Stambena preduzeća se sve više pojavljuju kao prava vlast u gospodarenju građevinskim zemljištem i stambenim površinama; slično je i s urbanističkim zavodima, koji ponekad na svoju ruku ruše i prekrajaaju cijele ulice i naselja. I niz drugih radnih organizacija koje vrše javnu službu same sebi pribavljaju satisfakciju kada se nađu u sporu s građanima i njihovim organizacijama. Ili im samovoljno nameću obaveze. Tako, pojedine službe same određuju „svoje“ radno vrijeme: PTT-služba, banke, organi vlasti, socijalno osiguranje itd., ne vodeći računa o tome da li to radno vrijeme odgovara građanima. Naplaćuje se radio-pretplata i tamo gdje nema čujnosti, a televizijska pretplata i tamo gdje nema slike. Fudbalski savez Jugoslavije zabranjuje prenos fudbalskih utakmica preko televizije, u čemu je njegova vlast

veća na primjer od vlasti sekretara za unutrašnje poslove ili javnog tužilaštva. Sve su to oblici vršenja vlasti van okvira radne organizacije koja se nekontrolisano množi, sve više pritiskuje radne ljude i sužava područje njihove samoupravne djelatnosti. A mi smo u uvodnom dijelu Ustava SFRJ utvrdili da se „funkcije vlasti utvrđene Ustavom povjeravaju predstavničkim tijelima društveno-političkih zajednica kao teritorijalnim organima društvenog samoupravljanja”. Ako bi svako vršio vlast to bi dovelo do pravne nesigurnosti i pasivne rezistencije građana kad je riječ o njihovoj društvenoj i samoupravnoj aktivnosti.

Radne organizacije koje vrše javnu službu mogu donositi svoje autonomne propise, ali tim propisima mogu samo utvrđivati svoje unutrašnje odnose, a ne mogu arbitrarno propisivati i nametati građanima odnose koji njima ne odgovaraju. U najmanju ruku, takvi propisi bi morali biti sankcionirani od organa odgovarajuće skupštine društveno-političke zajednice i tako inkorporirani u pravni sistem. Inače ćemo imati pojavu „anarhije vlasti”, prema kojoj će građani sve više biti nemoćni i pravno nesigurni. Tako se komuna sve više otuđuje od građanina umjesto da bude njegova organizacija, da mu služi, u kojoj bi trebalo da se on osjeća kao ličnost. Komunalno uređenje je nemoguće razviti ako društvo ne garantuje da niko ne može na račun drugog ostvarivati svoju samostalnost i samoupravljanje. Ali ni društveni nadzor se ne može i ne smije pretvoriti u samostalnu snagu.

Mi decentralizacijom nismo samo stvarali i razvijali samoupravu, već smo dobili i pojavu koncentracije vlasti u radnim organizacijama, i to tamo gdje ona nije potrebna. Ona se formira oko određenih grupa u radnim organizacijama koje se postavljaju kao vlast i prema radnim ljudima u radnoj organizaciji i prema komuni. Te grupe radnim ljudima govore da ih one jedino štite od društva koje

„navaljuje” na radnu organizaciju, i da nije njih — ovo društvo bi maltene progutalo radnu organizaciju. A prema društvu se okreću i kažu da su za „čistu” samoupravu i da svaki prigovor i prijedlog Socijalističkog saveza i SKJ predstavlja miješanje u samoupravu. U tom ambijentu ove grupe faktički vrše vlast. Mi nemamo nijedne efikasne mjere danas protiv toga „decentraliziranog birokratizma”, u radnoj organizaciji i na drugim područjima gdje se on javlja. Mada je uloga SSRN u društvu sasvim jasno određena u ustavnim dokumentima, ona je predmet nesporeda i otpora. Pojedinci i grupe pružaju žestok otpor inicijativama i kritici koje dolaze iz Socijalističkog saveza, bez obzira na njihovu konstruktivnost. Ustav nedvosmisleno utvrđuje pravo građana da u SSRN „raspravljaju društveno-politička pitanja iz svih oblasti društvenog života”, da iznose svoja mišljenja i o radu „organa društvenog samoupravljanja”. Ali, otpor koji se daje ima uglavnom pozadinu birokratskog i monopolističkog odlučivanja, jer se, koliko je poznato, nije dogodio nijedan slučaj da su radni ljudi primjedbe i prijedloge SSRN nazivali „miješanjem”, već su to u ime njih činile birokratizirane grupe koje tamo drže vlast, a to je danas jedan od punktova koji dezintegraciono djeluje na sistem.

Ta vlast se osjeća i na drugim područjima, na primjer u zapošljavanju i raspisivanju konkursa. Ono što se ponegdje u vezi s tim dešava predstavlja društvenu sramotu. Ima radnih organizacija koje raspisuju konkurse samo formalno jer je sve unaprijed riješeno. Na svaki takav konkurs javljaju se stručnjaci koji često bivaju izigrani, a društvo je nemoćno da zaštiti interes pojedinca i opšti interes. To onda revolтира stotine i hiljade ljudi, što nam nanosi ogromne političke štete. Prema intelektualnom, obrazovnom i moralnom nivou pojedinih ljudi i grupa u radnim organizacijama koncipira se politika cijele radne

organizacije, a u dosta slučajeva te grupe su ispod nivoa koji zahtijevaju zadaci privredne i društvene reforme. Pošto nismo izradili instrumentarij da efikasno intervenišemo, nagovaramo radnog čovjeka da on interveniše. A on kaže: „Hoću, vraga! Zašto da dobijem otkaz?! Kad ne može Savez komunista da spriječi takve pojave, vi nagovarate mene!”

Treba posebno istaći da ljudi teško doživljavaju našu inertnost, neorganizovanost i neefikasnost. Jedna od glavnih karika i snaga našeg sistema treba da bude daleko veći stepen organizovanosti i efikasnosti. Ne zalažem se za to da se država upliće u sve odnose, ali možemo li se mi osloboditi shvatanja da svaka intervencija i efikasnost ne znače etatizam, da disciplina i odgovornost nisu a priori etatiističke kategorije? Samo malograđanin poistovjećuje slobodu i demokratiju s anarhijom. Za malograđanina su disciplina, efikasnost i odgovornost narušavanje slobode, a anarhija — demokratija i sloboda. Možemo li mi na jedan samoupravan i organizovan način da se dogovorimo kako ćemo se ponašati i da uspostavimo efikasnu organizaciju, a da to ne bude etatiistički. Možemo li se mi osloboditi toga da samoupravu i etatizam ne slikamo crno-bijelo. Mi smo, izgleda, došli u nezavidnu situaciju u pogledu svoje mobilnosti, organizovanosti, usmjeravanja i efikasnosti.” (str. 913—916.)

SOCIOLOGIJA SELA br. 19—20/1968.

Dr STIPE ŠUVAR: Seljaštvo i agrarno pitanje u oktobarskoj revoluciji; THEODOR SHANIN: Seljaštvo kao politički činilac; prof. dr BRANKO STANCL: Zaposlenost članova poljoprivrednih domaćinstava u gospodarstvu i van njega; VOJISLAV ĐURIĆ: Neki uzroci „atomiziranja” porodica poljoprivrednika; JOSIP ANIĆ: Učenici sa sela i učenici iz grada; i dr.

VOJISLAV ĐURIĆ: Neki uzroci „atomiziranja” porodica poljoprivrednika. „Nekih posebnih istraživanja „atomiziranja” seoskih porodica — piše Vojislav Đurić — osobito poljoprivrednih, kod nas nije bilo, pa otuda svoje analize uglavnom naslanjamo na literaturnu zaostavštinu u našem selu i na podatke naše tekuće statističke registracije. Upravo zato je i potrebno, pre prelaska na temu, ukazati na izvesna epistemološko-metodološka ograničenja našega teorijskog istraživanja. Naime, naša statistika ne samo da ne prati „porodicu” kao sociološki koncept već se jasno ograničava na registrovanje podataka o „službeničkim”, „radničkim” i „poljoprivrednim domaćinstvima” izostavljajući njihovo društveno-prostorno, seosko-gradsko zaleđe. Na taj je način kroz statistiku skoro nemoguće sagledati sociološke attribute porodice, posebno seoske porodice, koja, sasvim izvesno, danas može biti bar trihotomna (zemljoradnička, „mešovita” i porodica nezemljoradnika na selu).”

O uzrocima „atomiziranja” savremenih porodica na selu Đurić piše sledeće: „Atomiziranje” naših savremenih porodica poljoprivrednika ide bar u tri pravca: a) porodice poljoprivrednika imaju sve manje dece; b) njihovo okrilje sve više napuštaju oni srodnici koji ne pripadaju uskom porodičnom jezgri i c) seoska se omladina sve ranije emancipuje od roditelja i matične porodice, zasnivajući svoju sopstvenu. Svaki od ovih pravaca uslovljen je specifičnim kauzalnim spletom: a) promenom pogleda na broj porodičnih potomaka; b) ekonomskom i psihološkom emancipacijom seoske žene i c) ranom psihičkom i ekonomskom emancipacijom omladine od roditelja u uslovima burne transformacije sela... U tradicionalnoj porodici poljoprivrednika „jedna glava u kući više” ne predstavlja nikakav, pogotovo ne ekonomski problem, s obzirom na to da su deca potencijalna radna snaga gazdinstva, eo ipso, čak i „ekonomsko preimućstvo”. U uslovima prelaska na novu

tehnologiju poljoprivredne proizvodnje (...) i prelaska na linearno, diskontinuirano radno vreme, koje za razliku od cikličnoga — inače karakterističnog za selo preindustrijske ere — de facto ukida „sezonske dokolice“; ovakvi pogledi porodica poljoprivrednika su se znatno modifikovali. Veći broj dece više nije nikakvo ekonomsko preimućstvo budući da je gola fizička snaga seoskom domaćinstvu sve manje potrebna, jer je vrlo uspešno zamenjuje savremeno mehaničko oruđe. I dalje, školovanje dece iziskuje od porodice poljoprivrednika ne male izdatke, daleko veće od onih koje imaju porodice stacionirane u gradskim područjima ili u neposrednim blizinama srednjih i visokih škola. Već sami ovi momenti značajno utiču na pad nataliteta u porodicama poljoprivrednika. Međutim, ovome treba dodati i još jedan osobito značajan faktor.

Naša su sela skoro „preko noći“ postala fascinirana tehnikom i uređajima koji olakšavaju rad u polju i život čine udobnijim. Ova dobra u uslovima značajne zapostavljenosti poljoprivrednika u odnosu na druge socijalne slojeve — što se bar od početka privredne reforme kod nas moglo jasno uočiti — postaju sama po sebi predmet želja, nešto što je per se snažan indikator društvenog ugleda u ruralnom svetu. Investiranje u prestiž je na našim selima uzelo toliko maha da se mora govoriti pre o „potrošačkom“ nego proizvođačkom mentalitetu seljaka. „Atomiziranje“ porodica poljoprivrednika kroz smanjenje broja porodičnih potomaka je donekle posledica prenebregavanja porodičnih budžeta za tu i takvu, mogli bismo reći „otuđenu potrošnju“... Ne treba zaboraviti da se od privredne reforme naše društvo u celini izrazito odlikovalo investiranjima preko realnih mogućnosti; selo je samo sledilo opštu tendenciju.”

IZJAVA. VLADO BENKO: Internacionalizam danas. RINO SIMONETI: Zastoj ili oživljavanje? IVAN ZAVARAC: Cena upotrebne vrednosti društvenog kapitala. STRASIMIR POPOVIĆ: Mera dohotka i raspodela dohotka. STJEPAN BUNTA: Ko treba da rukovodi zdravstvom? AKTUELNI INTERVJU: STANE KAVČIĆ: Društveni preobražaj bez iluzija i dogmi. KOMUNISTI I NASE VREME. PETER KLINAR: Unutrašnje jedinstvo u Savezu komunista. POGLEDI, GLOSE, KOMENTARI: ERNEST PETRIĆ: O našoj neefikasnosti. JAKA AVŠIĆ: Praktično sprovođenje načela ravnopravnosti. VINKO TRINKAUS: Progresivno oporezivanje i socijalna diferencijacija. MARJAN TEPINA: Prostorno planiranje pred velikom proverom. STUDENTI I POLITIKA: (serija priloga). CIRIL BAŠKOVIC: I nastavak? METOD ČERNETIĆ: Student, društvo, univerzitet. BOŽIDAR DEBENJAK: Nova faza demokratije. IVO MARENK: Uvod u širu akciju. ZDRAVKO MLINAR: Protest protiv nepoverenja u čoveka. GOJKO STANCIĆ: Smisao studentske kritike. SOCIJALISTIČKA MISAO U SVETU: KAREL KOSIK: Naša sadašnja kriza. NAUKA I DRUŠTVO: DOLFE BIBIĆ: O usmerenju političke nauke. BOŠTJAN MARKIĆ: Dalji razvoj političkih nauka. GOVOREĆI OTVORENO: O. R.: Nadanja. M. K.: Povodom religioznog pisanja o ateistima. Z. R.: Danijevo pitanje i odgovor u redništva. MILOŠ MIKELN: Svako mnjenje — svoj šešir. J. P.: Mit ili stvarnost. V. M.: Odgovornost poslanika. ZDENKO ROTER: Uzroci neke krize. V. T.: Integracija sa privilegijama. PRIKAZI, RECENZIJE, BELEŠKE I BIBLIOGRAFIJA.

IZJAVA UREDNIŠTVA: „... Naša očekivanja o demokratskoj evoluciji u prvoj zemlji socijalističke revolucije, u Sovjetskom Savezu se, na žalost, nisu ostvarila. Staljini-

zam, koji je posle dvadesetog kongresa KP Sovjetskog Saveza i posle velikog uspona stvaralaštva marksističke teorije i prakse u mnogim nacionalnim komunističkim i progresivnim pokretima izgledao bitno porušen i prevaziđen, počeo je ponovo da jača i da se afirmiše. Posle uspona humanizma u teorijskoj misli i društvenoj praksi, korak po korak počela je da preovlađuje birokratska i dogmatska politika vodećih društvenih grupa. U Sovjetskom Savezu je to, pored drugih dimenzija, došlo do izražaja i u obliku ponovnog rađanja politike hegemonizma supersile koja raspolaže velikim materijalnim sredstvima, ogromnom vojnom snagom i sredstvima sile pokušava disciplinovati male socijalističke zemlje, kako bi sve svoje posebne i nacionalne interese podredila isključivo interesima sovjetske ekonomije i politike..."

„...Očigledno je češki preporod, pored jugoslovenskog slučaja i rumunskog pogrešnog puta još ozbiljnije ugrozio položaj birokratskih grupa u nekim zemljama varšavskog sporazuma. Trpeljivost prema Čehoslovačkoj mogla bi da ugrozi njihovu egzistenciju u vlastitim zemljama. Vojna intervencija logična je posledica i ovog straha i izraz samoodbrane ovih grupa. Nije slučajno što je jedan od prvih udara vojnog mešanja bio uperen protiv ljudi koji su se (bilo da su u pitanju političari, novinari, naučnici, kulturni radnici ili drugi intelektualci) svom silinom i snagom svoga stvaralaštva uključili u čehoslovački demokratski preobražaj ili ga čak zasnovali, dali mu teorijsku fizionomiju ili osmišljene. Nije slučajno što je i ovo stvaralaštvo staljinističkim dogmatcima dokaz za „kontrarevoluciju“..."

VLADO BENKO: Internacionalizam danas. „...Od 1848. godine, kada su Komunistički manifest i reči „Proleter svih zemalja ujedinite se!“ postavili kamen temeljac međunarodnoj solidarnosti revolucionarnih socijalističkih snaga, promenio se opšti istorij-

ski okvir u kome one deluju, kao i njihov konkretni položaj. Oktobarskom revolucijom — čiji univerzalni značaj je, pre svega, u činjenici da se radilo o prvom primeru nacionalnog puta u socijalizam — nastala je prva socijalistička zemlja u svetu, položaj radničke klase u Rusiji kvalitativno se promenio jer je postala nosilac nove socijalističke državnosti i, kao takva, nastupila je i na međunarodnom području kao zastupnik svoje uže nacionalne zajednice. Posle drugog svetskog rata nastale su mnoge socijalističke zemlje, na područjima Azije i Afrike razvili su se napredni narodnooslobodilački pokreti sa socijalističkom orijentacijom, ojačale su stranke radničke klase u kapitalističkim zemljama, promenila se struktura radničke klase, za socijalizam se opredeljuju i slojevi van radničke klase, socijalizam je postao razvojni oblik savremenog društva. Razvoj socijalizma kao svetskog procesa i sistema društveno-političkih odnosa došao je do tačke kada se svesnim socijalističkim snagama, usmerenim na iste zajedničke ideološke ciljeve, postavilo pitanje usklađivanja konkretnih nacionalnih interesa i opštih interesa borbe za afirmisanje socijalizma u svetskim okvirima..."

„...Kako uskladiti konkretne nacionalne interese i opšte interese borbe za afirmisanje socijalizma, to pitanje se na načelu socijalističkog internacionalizma postavljalo u prvim godinama opstanka sovjetske Rusije. Razrešavalo se praktično i sa podrškom radničke klase u pojedinim kapitalističkim zemljama prvoj socijalističkoj zemlji u svetu, koju su okruživale i ugrožavale kapitalističke snage, kao i time što je sovjetska Rusija podržavala revolucionarne i narodnooslobodilačke pokrete... Razrastanje staljinizma, afirmisanje birokratskih težnji, podređivanje interesa pojedinih komunističkih partija „generalnoj liniji“ Kominterne postala je sadržina socijalističkog internacionalizma potpuno jednoobrazna: borba za socijalizam odlučuje se u jed-

noj zemlji, vodeća je uloga Sovjetskog Saveza i sovjetske partije, merilo socijalističkog internacionalizma je, pre svega, odnos prema Sovjetskom Savezu kao centru revolucije, a i saglasnost sa svim karakteristikama i potrebama njegove državne politike..."

„Takvo shvatanje socijalističkog internacionalizma, koje je kao glavno merilo za nj zahtevalo poslušnost i podršku interesa sovjetske spoljne politike, karakteristično je za čitavo razdoblje posle drugog svetskog rata sve do XX kongresa KPSS, i pored toga što je postala očevidna zastarelost teorije u izgradnji socijalizma u jednoj zemlji. Teorija i praksa rukovodeće partije, rukovodećeg centra, rukovodeće socijalističke sile, jednog modela puta u socijalizam, sve to, naravno, nije stvaralo nikakve realne mogućnosti za usklađivanje nacionalnih interesa sa širim, internacionalnim, već naprotiv, stvaralo je teške nesporazume i konflikte među socijalističkim državama i komunističkim partijama, čiji je vrhunac bio napad Informbiroa na KPJ i Jugoslaviju, vođen — kao danas protiv ČSSR — pod zastavom internacionalizma..."

„Živimo u vremenu kada se, s Vijetnamom, lik jednog imperijalizma razotkrio u svojoj goloti a i raspadanju. Sloboda, demokratija, iste mogućnosti za sve i sl. su, kako izgleda, samo još potrošna roba u torbama 'zelenih beretki'. S intervencijom u ČSSR razotrio se lik drugog imperijalizma, koji prikriva posebne interese političke i vojne birokratije pod plaštom 'opštih interesa socijalizma', odnosno načela socijalističkog internacionalizma. Neizmerna šteta nije samo u tome što ta načela kompromituje nego i u činjenici da se to zbiva u trenutku kada socijalističko društvo očekuju veliki i sudbonosni zadaci daljeg i pluralističkog razvoja demokratije..."

RINO SIMONETI: Uloga dogovora o programu razvoja, raspodeli društvenog proizvo-

da, o ličnim dohocima, investicijama i drugome, još će se povećati. Plan je sintetički izraz i faktor za određivanje privredne orijentacije. I tu moramo biti dosledni. Ne možemo tek tako pristati na plan da za izgradnju nekih objekata moraju dati saglasnost određeni organi, kada su nam već isti predlagači nedavno predložili da prihvatimo program razvoja i garancija za izgradnju aluminijumske industrije. Tada nisu uzimali u obzir zalihe postojećih proizvođača i nemilosrdno kartelisanje te proizvodnje u svetskom merilu, što sprečava prodaju novih kapaciteta. A kada se nađu pred zahtevom za zaštitu domaćeg monopolističkog položaja, jedne grane, namah postaju planski i racionalni. Ne pristajemo na: 'ono što je dozvoljeno jednome, nije dozvoljeno drugome'. Ne možemo se složiti ni sa stavom o nacrtu mera ekonomske politike koji kaže 'da treba pripremiti odgovarajuće mere, s ciljem da se obezbedi kontinuiran razvoj i izgradnja, tamo gde se proces izgradnje dug i gde nema izgleda da se sopstvenim sredstvima obezbedi odgovarajuća proširena reprodukcija'; trojanski konj za novu koncentraciju sredstava ako treba da se odnosi na nove federalne ekonomske objekte.

Podržavamo oživljavanje, zdravu, jedinstvenu proizvodnju, koja bi se mogla međunarodno meriti i koja bi, po kvalitetu i troškovima, bila konkurentna. Za takvu orijentaciju treba neprestano tražiti umerene elemente usklađivanja i povezivanja."

AKTUELNI INTERVJU. STANE KAVČIČ, predsednik Izvršnog veća Skupštine SR Slovenije odgovarao je 24. jula na pitanja odgovornog urednika Zdenka Roter. Ovaj razgovor Teorija i praksa objavljuje u celini pod naslovom „Društveni preobražaj bez iluzija i dogmi". Između ostalog, Z. Roter je postavio sledeće pitanje: „Odvajanje partije od vlasti bilo je poslednjih godina snažno naglašen

princip, koji treba da pomogne afirmaciji Saveza komunista u novoj, nevlastodržačkoj ulozi. U vezi s raznim teškoćama u ovoj godini, neki opet vide rešenje u tome što bi SK Jugoslavije, njegovi forumi i komunisti kao pojedinci opet preuzeli praktično „operativnu“ odgovornost za sve: za privredu, za kvalifikacionu strukturu poslovnih ljudi, za predavanja na univerzitetu, za dečje vrtiće... Mislim da se treba tome odupreti. Još više. Odvajanje partije od vlasti treba sprovesti što doslednije. Da li je, na primer neophodno da rukovodeće ličnosti na nivou federacije, republike ili komune zadrže istovremeno i odgovorne funkcije u Savezu komunista? I ako sam do kraja neposredan: da li je neophodno da ste kao predsednik Izvršnog veća još dalje i član rukovodećih foruma SK u republici i federaciji?” S. Kavčič: „Slazem se, naravno, da odvajanje partije od vlasti uopšte nije ni kadrovsko ni organizaciono pitanje, već, pre svega, političko-ideološko pitanje. Ubeđen sam da u tom pogledu u našoj komunističkoj svesti, ili podsvesti, i praksi još uvek postoji nešto što nije doprinos samo napretku ili savremenom gledanju. Postoji, naime, neka podsvesna težnja da se komunisti, kada normalnim samoupravnim putem stvari ne idu sasvim mirno ili kada preti mogućnost da dođe do otvorene konfrontacije sa širim posledicama, povlače i veoma rado odvlače stvari u nekakav zatvoreni prostor, gde ih rešavaju svemogućnošću SK. Iako ne krijem da može na ovakav način od danas do sutra neki problem čak i da se reši bez veće galame, na dužoj relaciji to ipak vodi zaplitanju i gomilanju, a ne razrešavanju društvenih problema. Pored ostalog i zato što SK danas nije više tako postavljen i organizovan da bi rešavao te probleme. Svi takvi pokušaji u suštini eksproprišu mase i njihove težnje za saodlučivanjem, participiranjem i za što većim saradivanjem u samoupravljanju. To izoluje i komuniste od masa i podstiče ih na to da se ne bore u Socijalističkom

savezu, u sindikatima i javnosti. A to vodi u javnu ilegalu, koja je u svakom slučaju i politički štetna i društveno nemoguća, a ponekad čak i smešna. Sve to je u našim prilikama neodrživo. Danas to nekoga može delimično čak i da zadovolji, a već sutra će sa nekih drugih političkih pozicija to kritikovati. To smanjuje odgovornost organa vlasti, smanjuje samostalnost državnog aparata i uspostavlja — ako ne drukčije — barem misaono transmisijske odnose. Podržavam Predlog statuta SK Slovenije pošto dosledno odvaja funkcije. Imamo, naime, dovoljno kadrova i imaćemo ih još više ako budemo ovako radili. Moramo tako da postupimo ako hoćemo da od SK napravimo ideološku silu, a ne „pola vlast, pola politiku“. Mislim da se i u federaciji stvari kreću u istom pravcu. Kao predsednik Izvršnog veća ne vidim potrebu da budem član bilo kakvih drugih takvih foruma. U tom slučaju, ne bi se u svom radu osećao nimalo osiromašenim ili oštećenim u pogledu mogućnosti da kažem šta mislim, šta radim i šta predlažem.”

PETER KLINAR: Unutrašnje jedinstvo u Savezu komunista. „...Procesi socijalne diferencijacije obuhvatili su i članstvo SK, koji u svom okviru udružuje različite, heterogene socijalne slojeve. Problem političkog jedinstva organizacije zbog toga sigurno nije jednostavno pitanje — ali je izvanredno značajno. SK bi trebalo da na dovoljno širokoj osnovi povezuje ove slojeve. Ipak možemo, s obzirom na ranije konstatacije o usklađenosti između stavova članova i organizacije, da postavimo pitanje o stvarnom jedinstvu SK. Možemo da konstatujemo da je udeo politički neaktivnih članova veliki, a stepen unutrašnje usklađenosti (i zbog procesa socijalne diferencijacije koji kod nekih slojeva prouzrokuju težnje koje su socijalizmu strane) nezadovoljavajuća...”

JAKA AVŠIČ: Praktično sprovođenje načela ravnopravnosti „...Prvo područje gde

bi načela ravnopravnosti naroda i republika trebalo mnogo više da dođu do izražaja jeste savezna uprava, savezna administracija. Ne sumnjam u dobru volju i vrednost brojnih dosadašnjih inicijativa u vezi s tim. Ali stanje još uvek nije zadovoljavajuće... Rešenje kadrovskog pitanja, odnosno nacionalnog sastava saveznih organa, posebno savezne administracije, jeste u sadašnjem momentu jedno od najvažnijih. Sadašnje uključivanje retkih slovenačkih pojedinaca u savezni administrativni aparat ne može stvoriti utisak da slovenački narod ravnopravno učestvuje tamo gde se sistematski, profesionalno i stručno razmatra društveni život, prave analize i pripremaju odluke i time reguliše tok novim inicijativama, od kojih, pre svega, zavisi napredak društva ili stagnacija, odnosno pravilno ili pogrešno društveno usmeravanje... Tesno povezano sa sastavom savezne uprave je pitanje upotrebe jezika i time i jednakog ugleda svakog naroda. Zbog toga treba slobodu upotrebe jezika regulisati tako da i u buduću ne bude nikakvog ugrožavanja...

Drugo značajno pitanje jeste kako obezbediti jednakost i ravnopravnost naroda na najvišim političkim mestima, odnosno na nivou rukovodećih političkih funkcija... Rukovodeću grupu, zauzimanje rukovodećih političkih položaja, treba već sada legalno regulisati, tako da se i ovde za osnovu uzima narod, odnosno republika i načelo rotiranja u određenom vremenu. U ovu grupu ubrajam kao primer ili moguću izbor šest najvažnijih položaja u federaciji: predsednik Republike, predsednik Skupštine, predsednik Izvršnog veća, predsednik Ustavnog suda, predsednik Sindikata, potpredsednik Izvršnog veća. Za ova mesta bi republike naizmenično predlagale svoje kandidate za određeni period... Ako bi se ostvario predlog o kome pišem... građani bi bili mirni i zadovoljni. Znali bi da je nemoguće bilo kakvo iznenađenje i da je uža zajednica kojoj pripa-

daju ravnopravna u saveznoj državi. Tako bi trebalo postupati i sa navedenih šest viših položaja, na kojima je veoma centralizovana vlast i moć i sa kojih je moguće odlučujuće uticati na sudbinu savezne države i naroda..."

VINKO TRINKAUS: Progresivno oporezivanje i socijalna diferencijacija. "... Trebalo bi uzeti u obzir radne organizacije čija dalja egzistencija ne zavisi mnogo od fondova za proširenu reprodukciju, već više od uspešnog poslovanja, održavanja i iskorišćavanja već datih proizvodnih mogućnosti. Posebno treba proučavati ona preduzeća koja stvaraju ekstradohodak ili su u izrazito monopolnom, privilegovanom položaju. Možda će biti potrebno — to treba još temeljito proučiti i razmisliti — da se utvrde i propišu različite obaveze s obzirom na akumulativnost, značaj grane, njen položaj, potrebu za sredstvima, kako bi propisom o progresivnom oporezivanju obuhvatili stvarno ono što nam se izgubilo kroz osnovne propise ili stvarno predstavlja oblik ekstradohodka. Uvođenje jedne jedine lestvice progresivnog oporezivanja preduzeća, a da se pri tom ne uzmu u obzir i sve druge okolnosti, može da nas baci samo iz jedne krajnosti u drugu..."

CIRIL BAŠKOVIĆ: I nastavak? "... Za efikasan nastavak pokreta (studentskog) bila bi potrebna objektivna analiza društvenih korena studentskih nemira. Važna su dva pitanja: da li je reč o konfliktu trajnije akcijsko-motivacijske prirode i snage i kakve su ova priroda i moć s obzirom na materijalne društvene osnove konflikta; i još — to izivre iz odgovora na postavljeno pitanje — kako treba da deluju progresivne sredine, pre svega Savez komunističke organizacione oblike i metode treba uvesti kako bi pokret istovremeno podsticali, usmeravali i učinili ga što efikasnijim?..."

vera ikonoma i
tatjana popov

SAOPŠTENJE O REZULTATIMA PRVOG NAGRADNOG KONKURSA „GLEDIŠTA“

1. Krajem prošle godine Redakcija časopisa „Gledišta“ raspisala je opšti jugoslovenski anonimni nagradni konkurs za raspravu o temi U ČEMU SU SNAGA I SLABOST SAMOUPRAVLJANJA.

Na konkurs je u predviđenom roku upućeno 20 radova sa ukupno oko 1.700 stranica.

2. Izražavajući zadovoljstvo zbog broja prispelih radova, Redakcija, međutim, sa žaljenjem mora da konstatuje da nijedan među prispelim radovima nije u celini ispunio zadatak postavljen uslovima konkursa — „da na produbljen, originalan, teorijsko-kritički i jasno obrazložen način odgovori na postavljeno pitanje“. Iz ovih razloga Redakcija nije mogla dodeliti prvu nagradu.

3. Imajući u vidu uslove konkursa, Redakcija je kao najuspešnije ocenila radove pod šifrom

„Rakovica“ i

„Sloboda“

pa je donela odluku da ovi radovi ravnopravno podelu drugu nagradu u iznosu od 7.000 novih dinara.

4. Pored nagrađenih radova, Redakcija je donela odluku da u celini otkupi i rad pod šifrom „15. juli 1968.“, pod uslovima predviđenim za redovno objavljivanje u časopisu.

5. Redakcija poziva autore ovih radova da se jave i podnesu kopije rukopisa.

6. Istovremeno sa objavljivanjem ovih rezultata, u nameri da ova vrsta delatnosti časopisa postane tradicionalna, Redakcija je donela odluku o raspisivanju novog konkursa.

REDAKCIJA

d r u g i

K O N K U R S

g l e d i š t a

časopis za društvenu kritiku i teoriju raspisuje opšti jugoslovenski anonimni nagradni konkurs za raspravu o temi

„ŠTA JE STALJINIZAM?“

Uslovi konkursa: Rasprava treba da na produbljen, originalan, teorijsko-kritički i jasno obrazloženi način odredi u čemu su istorijski i teorijski koreni i smisao staljinizma i objasni njegovo značenje za sudbinu socijalizma. Poželjno je da obim rasprave bude u granicama od 50 do 80 kucanih stranica novinarskog proreda. Radove, pod šifrom, otkucane u tri primerka treba poslati na adresu redakcije sa naznakom „za konkurs“. Šifra će biti razrešena podnošenjem kopije rukopisa posle objavljivanja rezultata konkursa. Radovi koji konkurišu za nagradu ne smeju prethodno biti objavljeni. Krajnji rok za slanje rukopisa je 1. VI 1969. godine.

Najuspelije radove redakcija „Gledišta“ će nagraditi sledećim novčanim nagradama:

- I nagrada 10.000 N. din.
- II nagrada 7.000 N. din.
- III nagrada 5.000 N. din.

Pored toga redakcija će otkupiti radove koji zadovoljavaju kriterijume za objavljivanje u časopisu. Redakcija „Gledišta“ time preuzima pravo prvog objavljivanja nagrađenih ili otkupljenih radova.

REDAKCIJA

OBAVEŠTENJE ČITAOCIMA

Godišnja pretplata na časopis „Gledišta“ u 1969. godini ostaje nepromenjena i iznosi:

za studente i učenike	25 n. din.
za individualne pretplatnike	40 n. din.
za organizacije	80 n. din.
za inostranstvo (§ 12.80)	160 n. din.

pojedini primerak u prodaji koštaće 8 n. din.

Svim pretplatnicima u zemlji koji do 31. decembra 1968. godine uplate odgovarajući iznos godišnje pretplate za 1969. godinu Redakcija ODOBRAVA POSEBAN POPUST — 10% od pretplatne cene. Prilikom uplate pretplatnici će, u ovom periodu, umanjivati za 10% odgovarajući iznos pretplate.

Redakcija raspolaže jednim brojem kompleta časopisa iz ranijih godina koje, uz sniženu cenu od 50%, stavlja na raspolaganje zainteresovanim čitaocima i to:

komplet iz 1964. god.	6,00 n. din.
komplet iz 1965. god.	10,00 n. din.
komplet iz 1966. god.	15,00 n. din.
komplet iz 1967. god.	20,00 n. din.

I ovaj popust, takode, važi do 31. decembra 1968. godine.

REDAKCIJA

